

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2018

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(26-27 квітня 2018 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 4

Редакційна колегія: **А. Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голова); **С. В. Руденко**, д-р філос. наук, доц. (заст. голови); **Р. Сапенко**, д-р філос. наук, проф. (Roman Sapeńko, Dr.hab. Prof., University of Zielona Góra, Poland); **В. А. Бугров**, канд. філос. наук, проф.; **Т. П. Кононеко**, д-р філос. наук, проф.; **І. С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **Д. В. Неліпа**, д-р політ. наук, доц.; **М. І. Обушний**, д-р політ. наук, проф.; **С. М. Оксамитна**, д-р соціол. наук, проф. (НАУКМА); **В. І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А. О. Приятельчук**, канд. філос. наук, проф.; **М. Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **М. Л. Ткачук**, д-р філос. наук, проф. (НАУКМА); **Є. А. Харьковченко**, д-р філос. наук, проф.; **І. В. Хоменко**, д-р філос. наук, проф.; **В. Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **Л. О. Шашкова**, д-р філос. наук, проф.; **П. П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **Я. А. Соболевський**, канд. філос. наук (відп. секр.); **В. А. Титаренко**, канд. філос. наук; **У. В. Мовчан**, голова НТСА ФФ (голова); **Ш. С. Мартіросян** (заст. голови); **В. Я. Пугач**; **М. Ю. Бакаєв**; **В. О. Сасін**; **В. С. Посєва**; **І. О. Гончарук**.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 9 від 14 травня 2018 року)*

"Дні науки філософського факультету – 2018", Міжн. наук. конф. (2018; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26-27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2018. – Ч. 4. – 158 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2018

Секція 13
"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ
ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ"

*O. Abramova, student, Taras Shevchenko National University of Kyiv
abramowolga@gmail.com*

THEORY OF SEA POWER BY ALFRED MAHAN

Alfred Mahan, the founder of the North American school of geopolitics, had introduced into the scientific circle such concepts as "domination at sea", "sea power" and had developed the concept of sea power of the state for the first time. The formulated concept of A.Mahan influenced not only the development of the theory of naval art but also the development of foreign policy in many countries around the world. In his work "The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783 " A.Mahan showed the influence of naval power on the historical order of events and the growth of the welfare of the nation. The basic idea of the theory of A.Mahan is Marinism, according to which the fate of mankind is solved by the expanses of the oceans, and the driving force of progress is the competition between the sea and the land forces. Considering sea power as the most important factor in the formation of world domination, A.Mahan came to the conclusion that "the one who owns the sea possesses all" [Mahan A.T. The Influence of Sea Power on History, 1660-1783. – 1890, p.11].

A.Mahan identified six main factors which influence the naval power of the state:

1. Geographic position.

Geographic position is beneficial not only when the country has access to the main ocean roads or has the long coastline, but also has harbours suitable for building reliable ports. The ideal condition for the geographic location can also be the presence of scattered island territories, but for this purpose, it is necessary to steer state finances and forces constantly to keep them.

2. Physical conformation including natural productivity and climate.

The main condition that determines the success of the physical structure of the country is the coastline. The more difficult it is to access the border to other countries, the safer the country has, and the less the encroachment on it will be on the part of others. The availability of resources is also a decisive factor in a successful physical structure. However, it does not mean that a country that has a lack of sufficient resources is doomed to a passive role at the international level. The author gave an example of England, that was not very rich in natural resources, but at one time it became an impetus for the development of trade, the development of new territories and the

establishment of ties with them. According to A.Mahan, a continental form should also be an attribute of the physical conditions of sea power. When a sea or another water channel not only washing the country, but also dividing it into two or more parts, it contributes to two mutually opposite consequences: the emergence and establishment of the sea power of the country, or, on the other hand, leads it to a standstill. If the state invests resources in the development of the fleet with the aim of establishing links with the rest of the territory, the development of sea power will become the consequence of it. If the state saves financial resources, there is a high risk of losing these territories in the future due to the lack of established permanently relations.

3. Size of the territory.

The last factor is a natural not a human precondition for the development of naval power. Neither the number of square kilometers, but the length of the coastline and the nature of the harbour determine the safety of the country. The country may be small in size, but has a long coastline that leaders have to defend or vice versa. It should be noted that only a proportional ratio of the size of the country with its coastline and the level of its security are reflected positively in the future international power of the state.

4. Population size.

A.Mahan argued that the influence of the population should be considered in the ratio of population, which is understood in the navy to the population as a whole. For example, during the wars after the French Revolution, the population of France was much larger than the population of England, but at the same time, the proportion of the population that could be attributed to naval power, inferior significantly to England. It should be noted that if the military power of the state can be quickly broken, then no other natural factors that provide the state with natural force will be able to restore its authority in the international space.

5. National character.

In accordance with the theory of A.Mahan, the national character of people must prevail in the pursuit of a maritime commercial activity. After all, naval power is a consequence of the good possession of maritime routes, which in turn is the result of constant trade relations. At the same time, the characteristic propensity of the people to maritime trade influence the prioritization of the state authorities in favour of the development of the navy. Thus, the propensity of the people to trade is an important factor for the development of naval and marine national character. By defeating the sea routes, the nation acquires a military character, which is a pledge in the immediate area of maritime strategic operations. Depending on the ability of the nation to master new lands, develop them choosing the right tactics, as England had done at that time, the level of maritime power of the state and its strategic tactics will have increased. The nature of the nation as the master of new lands is as more effective, as more capable is it to build relations with its colonies, making them potential front zones. It is important not only to dispose the ability of new lands but also the tactics of identifying

the interests of a weaker nation with its own. Hence, it is important to direct correctly the policy, taking into account the political interests of the colonists.

6. The nature of the government including national institutions.

Only that policy of the government is considered effective, when it is counted with the natural inclination of citizens. A.Mahan emphasized that such a policy is based on democratic principles. At the same time, democracy can become disastrous, because it entails the activation of the role of the population in mass movements. Active mass movements are a destructive force for any state because the restructuring of the system requires significant economic resources. In contrast, A.Mahan considered despotic power whose effectiveness is measured by force levers of influence, but its stability loses its power immediately after the changes in government. The government must support the formation and the development of the navy involving human and material resources.

Alfred Mahan has also emphasized the need for colonies that can serve as certain stations on the trade routes, as well as defense posts. N.Spykman, the follower of Mahan's theory, called these colonies "the front-line territories" later [Nicholas Spykmen America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power, p.20]. A.Mahan examined the influence of the colony on the example of England that had marine bases in all parts of the world, while its fleet defended them and maintained free communication between them at the same time. The success of England as a metropolis was that it used no influence, but took into account the interests of the colonized countries, presenting them as the main system of support in the event of wars or military operations.

In the final analysis, Alfred Mahan had created the theory of sea power relying on the experience of waging war with the states during 1660-1783. His ideas formed the basis of the construction of the US foreign policy line. Moreover, they are currently used as the basis for conducting international relations with European countries.

К. В. Гах, студ., КНУТШ, Київ
katyagakh@gmail.com

ЛІБЕРАЛІЗМ ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА ТА ДЖЕЙМСА МЕДІСОНА ЯК БАТЬКІВ-ЗАСНОВНИКІВ США: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Політичні погляди Т. Джефферсона і Дж. Медісона становлять собою яскраву сторінку в історії передової суспільної думки. Батьків-засновників США не дарма вважають одними з фундаторів лібералізму, адже їх політичні думки не тільки були втілені в основоположних документах становлення і розвитку США, але й внесли неоціненний вклад в осмислення проблем політичного життя суспільства, держави, громадянських прав і свобод, політичної рівноправності й соціальної рівності.

Томас Джефферсон (1743 – 1826) – це безперечно провідна інтелектуальна постать американської революції. Саме він є одним із засновників та третім президентом США. Натхненник створення Декларації незалежності, Джефферсон, був непохитим у своїх поглядах щодо прав і свобод людини: "Ми вважаємо очевидними істини, що всі люди народжені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед них – право на життя, на свободу і на щастя...". [United States Declaration of Independence, США, 1776]. Саме демократичну республіку як вираження справжнього народовладдя вчений вважав найкращою формою державного устрою. Ліберально-правова доктрина Джефферсона характеризується якісним симбіозом лібералізму і республіканізму, поєднанням свобод особистості і демократичної республіки, яка виступає гарантом її прав і в свою чергу потребує підтримки з боку її добросовісних громадян. Суспільний договір на думку Джефферсона це не угода між правителями і народом, а такий договір в якому висвітлено волевиявлення всього народу, тобто угода всіх громадян між собою. Джефферсон прагнув досягти ідеалу в побудові нової республіки де б панувала класична демократія, в якій повністю дотримувалися б права людини, в тому числі право на життя, власність, свободу, на її участь у політичному житті суспільства та здійснення влади. Як автор закону про встановлення релігійної свободи, Джефферсон виступав за повне розмежування церковної сфери діяльності від справ держави, за повну політичну рівність і поділ влади. Для Джефферсона одним з основоположних принципів функціонування демократичної республіки є право народу не лише на реформування державної влади, але й на її повалення: "... якщо яка-небудь форма правління протидіє інтересам суспільства, то народ має право змінити або скасувати її й утворити на основі вищевикладених принципів новий уряд, організувавши владу в такій формі, що, на його думку, найбільш підходить для забезпечення безпеки і щастя...". [United States Declaration of Independence, США, 1776]. Тож, очевидним є те, що Джефферсонівський лібералізм – це концепція людини і суспільства, у якому принцип "життя, свобода і прагнення до щастя" стосується кожної людини, незалежно від її соціального статусу, статі, віку або кольору шкіри. На нашу думку, Джефферсон, як мислитель-демократ, може служити для усіх мірилом людського прогресу – у політиці та моралі. Не меншої уваги з точки зору політологічного аналізу заслуговує ліберальна доктрина Джеймса Медісона (1751–1836)- 4-го президента та одного із засновників США. У своїй концепції "батько американської конституції" порушував багато суспільно-важливих та актуальних проблем серед яких питання про розподіл влади, в якій ключову роль відігравала система стримувань та противаг; визнання прав людини, зокрема права на власність; законодавче закріплення і захист цих прав. Для Медісона очевидним є те, що люди – носії невідчужуваних і природних прав і з народження є політично рівними між собою. Право на життя і на щастя – невід'ємні складові природних прав, що дають людям змогу самим визначати умови політичного співжиття й

обирали форму правління. Але в той же час, для злагоди та безпеки всіх громадян необхідністю є побудова такого механізму, в якому б унікалося здійснення інтересів одних, за рахунок ігнорування прав і свобод інших. Тому в основу суспільного договору повинні бути покладені принципи взаємної поваги прав та політичної рівності. Як і Джефферсон, Медісон мав свій ідеал демократичної держави. Для нього це – велика федеративна держава, провідними в якій були би традиції громадянської свободи, з обов'язковим принципом правління більшості. Але, Медісон підкреслює, що при цьому не повинні нівелюватися конституційні права меншості. І хоча, на думку, Медісона фракційність є явищем безумовно негативним, з іншого боку мислитель пояснює, що їх утворення це умова і наслідок функціонування громадянської свободи: "Ні одна вільна країна ніколи не обходилася без партій, які є плодом громадянської свободи". ["The Federalist Papers", США, 1788]. Загальне виборче право, короткі періоди між виборами та утвердження у громадян почуття – все це є гарантом існування в державі демократичного ладу. Що ж до знаходження гармонійного балансу різних гілок влади, то він, на думку Медісона, може бути забезпечений тільки шляхом контролювання однієї політичної структури за іншою, не даючи одна одній можливості вийти за рамки її прерогатив: "Таким чином, безпека прав народу гарантується подвійно, Системи державної влади будуть наглядати одна за одною, а разом з тим кожна – наглядати над собою". ["The Federalist Papers", США, 1788].

Отже, як бачимо, ідейна спадщина Томаса Джефферсона та Джеймса Медісона грандіозна. Їхні думки свого часу стали каталізатором для розвитку політичної свідомості американського суспільства, що згодом дало змогу знайти вирішення практичних проблем становлення державності не тільки в США, але й в інших провідних країнах. Тож, на питання яку ж цінність представляють наукові доробки цих мислителів для сьогодення? Відповідь напрошується сама собою. Це – трансформація лібералізму з чисто філософської концепції у форму сприйняття самого життя, у життєвий стиль і стиль мислення.

О. О. Гетьманець, студ., КНУТШ
getmanetsolga7@gmail.com

ТЕОРІЯ ЕЛІТАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЙОЗЕФА ШУМПЕТЕРА

Йозеф Шумпетер відомий перш за все як економіст, проте він залишив помітний слід в історії політичної думки. Однією із найвідоміших робіт, яка відповідає на питання "Що таке є демократія" є праця саме Йозефа Шумпетера "Капіталізм, соціалізм і демократія" (1942), в якій він запропонував мінімалістський облік демократії. Шумпетер відкинув традиційні уявлення про загальне правління та самоврядування народу, залишаючи останньому лише функції обрання правителів, шляхом конкурсних відборів. Найголовнішою ідеєю Шумпетера є те, що демократія

це лише інституційний метод державного впорядкування, за допомогою якого окремі особи набувають владні повноваження завдяки конкурентній боротьбі за голос виборців. Це визначення демократії, на думку Шумпетера, виправдовує проблеми, які пов'язані із "класичною доктриною" демократії, яка, на думку автора, страждає прив'язкою до загального блага, відповідно якому будь-яка політична участь має бути спрямована досягнення цього блага. Проте, Шумпетер вказує на те, що не існує ніякого загального блага, на яке б міг погодитись кожен. У цьому відповідно і проявляється недосконалість традиційної теорії демократії.

Теорію демократії Шумпетера прийнято називати теорією елітарної демократії, хоча, сам автор називав її теорією "змагальних лідерів", оскільки найголовнішою складовою цієї теорії є саме змагання еліти за голоси виборців.

Як на мене, актуальними питаннями під час аналізу теорії елітарної демократії Шумпетера є те, чи є вона ліберальною, у силу того, що обмежує політичні права громадян та чи заохочується участь громадян в політичному житті, оскільки сьогодні будь-які політичні сили прагнуть знайти якомога більше прихильників серед мас, натомість Шумпетер стверджує, що маси є аполітичними в силу різних причин.

І. О. Гончарук, студ., КНУТШ, Київ
igor-goncharuk96@ukr.net

РОЛЬ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Непересічна постать М. Міхновського (1873–1924), одного з провідних громадсько-політичних діячів на зламі XIX–XX ст. та доби визвольних змагань 1917–1921рр., ідеолога державної самостійності України, викликала, різні, прямо протилежні думки як сучасників, так і тих українських істориків, які писали про нього пізніше. Після смерті М. Міхновського його почали називати "батьком українського націоналізму", при цьому різні автори вкладали в ці слова "всю гаму почуттів – від презирства до обожнювання" [Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С. 131–133.]

Його праця "Самостійна Україна" сформулювала нові погляди на шляхи та перспективи українського визвольного руху. Головною метою української нації – за М. Міхновським – було створення однієї, єдиної, вільної, самостійної держави від Карпат аж до Кавказу. "Українська національна думка мусить обнімати всіх українців, де б вони не проживали, на всій Україні, без огляду на державні кордони..., коли в кожному з нас до решти загине полтавський, галицький і т.д. провінціал, а в цілому зродиться та зросте Всеукраїнець, якого думи і змагання обнімають усю Україну зарівно і неподільно як нерозлучну і єдину цілість" [Міхнов-

ський М. З закордонної України // Політологія / За ред. О. Семківа. – Львів: Світ. – 1996. – С. 156.]

В основу свого вчення М. Міхновський поклав ідею національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу. "Доки ми не збудуємо політичних й державних прав, – наголошував він, – доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротилежний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечне для панів" [Міхновський М. Самостійна Україна // Матеріали науково-практичної конференції до 100-річчя її видання. – Львів, 2000. – С. 15.]. Аналізуючи суспільно-політичне життя українців, автор робить висновки, що головною причиною пригнобленого становища українства є відсутність у нього національної ідеї. Він вбачав у націоналізмі велетенську непоборну силу. "Під її могучим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужими – гнобителями" [Дорот І. Трансформації націоналістичної ідеології в першій половині ХХ ст. // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 110]. Далі зазначено, що в Україні націоналізм дуже запізнівся, українська нація, за винятком її невеликої частини, не є націоналістичною. Вона не володіє могутньою зброєю для захисту своїх інтересів і тому загарбана іншими націями.

М. Міхновський, який брав активну участь в українському громадсько-політичному житті, був одним із засновників першої на Наддніпрянській Україні політичної партії – Революційної Української Партії (РУП). М. Міхновському було доручено написати програму партії, де в програмному документі автор стверджує, що тільки держава, наповнена національним змістом, може зберегти своїм громадянам всебічний духовний розвиток та матеріальний добробут, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин. М. Міхновський також наголошує на необхідності революційної боротьби за здобуття української державності і головну роль він покладає на молоду українську інтелігенцію. "Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові, і доки хоч на однім клепті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну". Автор не приховує, що "боротьба буде люта і довга", а "ворог безпощадний і дужий" [Міхновський М. Самостійна Україна // Матеріали науково-практичної конференції до 100-річчя її видання. – Львів, 2000. – С. 19].

В часописі "Молода Україна" було опубліковано відкритого листа, автором якого був М. Міхновський, до російського міністра внутрішніх справ Д. Сипягіна із приводу заборони напису українською мовою на пам'ятнику І. Котляревському в Полтаві. В листі наголошувалося: "Українська нація мусить скинути панування чужинців... Мусить добути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія! Мусить добути своє визволення з рабства національного та політичного, хоч би пролилися ріки крові!"

[Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Том I. – С. 74.].

Національно-державницька концепція М. Міхновського була закладена та доповнена у Постановках I Конгресу Українських Націоналістів. На цьому Конгресі були прийняті за ідеологічну основу українського націоналізму теоретичні постулати М. Міхновського та Д. Донцова. Слід відмітити, що їх ідеї мали неабиякий вплив на формування націоналістичного світогляду українців. У працях М. Міхновського багато думок, які не втратили своєї актуальності і сьогодні, в умовах відновлення державності України.

М.О. Завадська, студ., КНУТШ, Київ
mirajane.2901@gmail.com

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ГАЕТАНО МОСКИ

Гаetano Моска – один із найвидатніших політичних теоретиків XIX-XX ст., за походженням – італієць, без вивчення праць якого не може вважатися компетентним жоден політолог. Його вплив на розвиток політичної науки не може бути переоцінений, тому що він відомий, перш за все, завдяки створенню теорії еліт (до речі, разом з Г. Москою творцем цієї теорії прийнято вважати ще одного не менш знаного мислителя – Вільфредо Парето). Моска своїми працями так чи інакше торкнувся майже кожної течії політичної думки – починаючи ліберальними і закінчуючи радикальними, хоча часто він зі своїми ідеями піддавався жорсткій критиці – наприклад, з боку Чарльза Райта Міллза. В той самий час завдяки Мосці про теорію еліт задумалося чимало інших дослідників, які потім втілили свої думки з цього приводу на папері, до прикладу, Мілован Джилас та Михайло Восленський. Тож, на мою думку, актуальність підняття теми про політичні ідеї Гаetano Моски не має стояти під питанням. Опрацьовуючи літературу, у якій розглядалися наукові та політичні ідеї Гаetano Моски, я зустріла таке цікаве, на мою думку порівняння: хтось зауважив, що можна простежити таку "генеалогічну нитку": Арістотель – Полібій – Макіавеллі – Монтеск'є – Моска. Тому значимість цього дослідника дійсно дуже велика.

Основний твір, за яким можна судити про політичні ідеї Гаetano Моски, – "Елементи політичної науки", що побачив світ у 1896 році, проте його англійський переклад під трохи зміненою назвою "Правлячий клас" (що вже розкриває всю концепцію Моски) відомий трохи більше. Моска був переконаний, що будь-яке суспільство апіорі поділяється на дві частини: політичний клас (еліту), що є правлячою верхівкою (меншістю), та більшість, що підвладна та підкорюється йому. На думку Моски, управління громадськими справами постійно знаходиться у руках того самого "правлячого класу", а меншість свідомо чи підсвідомо кориться йому, – і цим самим італійський дослідник ставить під сумнів сам термін

"демократія". Демократія – це прихована влада тієї самої меншості, Моска називає її плутократичною, маючи на увазі, що демократією прикривається панівний клас суспільства, користуючись безправ'ям нижчих за статусом людей. Моска ставить однією із своїх основних теоретичних задач – спростувати демократичну теорію.

Феномен, коли влада меншості над більшістю все одно легітимізується, адже відбувається саме з годі підвладної більшості, Моска пояснює тим, що, перш за все, правляча меншість – це організована група людей, на відміну від хаотичної та незібраної більшості; а по-друге, індивіди, що представляють організовану правлячу верхівку, відрізняються від іншої маси людей певним набором якостей, які забезпечують їм матеріальну, інтелектуальну та навіть моральну перевагу над іншими. Основні такі якості: сміливість та завзятість; сила переконання; солідна освіта; готовність використовувати навіть силові методи, якщо цього вимагатиме ситуація; здатність керувати людьми; організаторські здібності та можливість врегульовувати конфлікти. Завдяки такому набору, безперечно, лідерських якостей правлячий клас й легітимізує свою владу, підкорює маси та займає панівне становище, адже більшість, на думку Моски, завжди апатична та готова схилитися перед силою, якщо вона є. На переконання Гаetano Моски, у суспільствах, що досягли високого рівня цивілізації, для панівної меншості має особливе значення саме інтелектуальна перевага та багатство, адже найкращі посади та пости неминуче дістануться тим, хто краще забезпечений коштами.

Правлячий клас об'єднує у своєму складі об'єднує осіб, що мають політичну свідомість і вирішальний вплив на економічні стратегічні рішення та на економічну політику, адже в руках політичного класу завжди перебуває керівництво та управління політичним життям. В принципі, політичний правлячий клас завжди був присутнім і, більше того, визначав вектор історичного процесу. Все, що змінювалося у ньому, – це його особовий склад (що цілком природно), його структура та вимоги до його членів, але сама сутність правлячого політичного класу була жива та існувала від однієї історичної епохи до іншої.

Також в управлінні організованої меншості є два напрямки, або принципи: автократичний та ліберальний, а їхнє втілення залежить безпосередньо від політичної ситуації, що склалася. Моска ставить під сумнів ідею представницького правління та народного суверенітету, адже найкращою різновидністю політичної організації є саме та, яка дозволить еліті розвиватися, підлягати взаємоконтролю та дотримуватися концепції індивідуальної відповідальності. Влада політичної еліти напряму залежить від того, наскільки якості її членів відповідають потребам та вимогам тієї епохи та тих політичних реалій, в яких вона перебуває.

Оскільки ключовим поняттям теорії еліт Гаetano Моски є "політична еліта", то цілком очевидно, що дослідник багато уваги приділяє такій науковій галузі, як елітологія. І одним з головних завдань елітології є аналіз особового складу еліт, принципів її створення, типу її організації і таке інше. Навіть більше того, зміни у, власне, структурі самого суспіль-

ства можна інтерпретувати таким чином, щоб це стосувалося навіть структури еліт (тому не варто залишати без уваги й зміни у суспільстві). Також Моска переконаний, що всі політичні класи мають на своїй меті стати закритими, тобто перетворитися на спадкові, адже правляча меншість завжди більш-менш консолідована та об'єднана. І ця його теза стосується не лише одного якогось типу політичної еліти, а й усіх їх, враховуючи східну деспотію чи радянську номенклатуру, до прикладу (і дослідник зауважує, що це може бути небезпечно для самої еліти, хоча ця тенденція стає все більше популярною).

У політичній еліті є дві тенденції в розвитку самої себе: перша зветься аристократичною, а друга – демократичною. Перша є у своїй сутності "закритою" для решти суспільства, адже дуже складно у неї потрапити комусь "ззовні", що у певному плані призводить до її виродження, адже така еліта абсолютно не мобільна. Друга ж тенденція відбувається зазвичай тоді, коли наявні динамічні соціальні зміни і до складу політичної еліти входять найбільше підготовлені особи із соціальних низів. До речі, саме така еліта є більше прогресивною та здатною до реформ.

Як на мене, політичні погляди Гаetano Моски у загальному та його теорія еліт особливо варті уваги, адже поняття політичної еліти, питання щодо її структури та функцій у суспільстві й сьогодні залишається досить відкритим. Важливо розуміти, що це таке та як з цим обходитися, адже, безперечно, феномен правлячого класу присутній у політичній системі нашої країни також.

М. В. Ігнатенко, студ., КНУТШ, Київ
ihnatenko16@gmail.com

ЛІБЕРАЛІЗМ ТОМАСА ПЕЙНА У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

На початку 1776 року було видано памфлет з досить цікавою назвою "Здоровий глузд", автором якого виступив відомий англійський письменник, філософ, політичний діяч Томас Пейн. Цей твір стряхнув тогочасний інформаційний простір і став надзвичайно популярним у часи Війни за незалежність США. Робота здійснила значний вплив на думки американців, заохотивши багатьох з них підтримати війну за незалежність проти королівства Великої Британії.

Томас Пейн розпочинає свою роботу з того, що робить чітке розмежування між суспільством та урядом, вважаючи, що вони не просто різні, але й мають різне походження. Так суспільство створюється нашими потребами, в той час як уряд створюється нашими вадами, недоліками. Автор підкреслює, що суспільство – це благо, а уряд – це необхідне зло. Найголовнішим завданням уряду виступає забезпечення безпеки для людей з найменшими витратами і найбільшою користю. Пейн розповідає про виникнення суспільства та держави на такому

прикладі. У якійсь частині землі посилилася певна кількість людей, одна людина в силу своєї обмеженої фізичної сили не могла себе забезпечити, тому для задоволення своїх потреб люди об'єдналися в суспільство, разом долаючи труднощі. З часом відчуття обов'язку у деяких людей зникає, адже ми є істоти неідеальні. І ось тут на допомогу приходять регулятивні заходи, виникає потреба побудови певної форми правління. На початку кожен був учасником зібрань, які були попередниками парламенту. Але через збільшення кількості справ, територіальну віддаленість люди зрозуміли, що краще буде обрати представників, які відстоюватимуть інтереси цих людей. А щоб вони дійсно боролися за інтереси своїх людей, будуть введені періодичні перевибори. Ось як про це пише сам автор: "З огляду на те, що виборні представники через кілька місяців повернуться і зіллються з усією сукупністю виборців, їх вірність волі суспільства буде забезпечена розумною обережністю, яка підкаже їм, що не варто самим собі готувати різки" [Пейн Т. Избранные сочинения /Пер. с англ. Ф.Ф. Вермель. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 21–64]. І саме від цього, а не від імені короля залежить успішність державного управління. Таким чином, держава виростає із нездатності добрودійства керувати суспільством.

Далі Томас Пейн звертається до аналізу Конституції Англії, зазначаючи, що в ті темні часи вона була хоча б якимось полегшенням, але разом з тим містить низку недоліків. Вона така складна, що незрозуміло, хто винуватець проблем народу, адже в ній є і монархічна тиранія в особі короля, і аристократична тиранія в особах лордів, і республіканські елементи, представлені Палатою общин. Пейн уявляє такий державний устрій домом, який роздертий суперечками. Томас Пейн говорить, що потрібно позбутися від закоренілих упереджень і об'єктивно подивитися на існуючий державний лад, визнавши всі його недоліки. Письменник стверджує, що всі люди від природи рівні, і рівність могла бути порушена лише в ході існування людства. У часи, коли не існувало царів, не було війн, і лише при їхній появі з'явилися міжусобиці. За Пейном, царська влада була введена язичниками, а вже потім перекочувала і до християн. Тільки якщо перші возвеличували мертвих правителів, то другі, вдосконаливши цю традицію, щоправда у негативному руслі, стали поклонятися живим царям. Але існує ще також недолік престолонаслідування. Ось що говорить Томас Пейн на цей рахунок: "Зло монархії ми доповнили злом престолонаслідування, і якщо перше є збиток і приниження для нас самих, то друге, будучи зведеним до закону, є образа і обман нащадків" [Пейн Т. Избранные сочинения /Пер. с англ. Ф.Ф. Вермель. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 21–64]. Пейн критикує спадкову владу. Якщо простежити походження царських родів, то ми побачимо, що вони нащадки розбійників, які жажали мирних і беззахисних людей, які були змушені платити за свою безпеку.

Якщо говорити про відносини короля та американських колоній, то у вирішенні цієї суперечки бере участь останній засіб – зброя. На неї впад вибір короля, і американський континент прийняв виклик. Це справа не

міста, а цілого континенту, це питання не дня і не епохи, сюди залучені нащадки, майбутнє яких буде залежати від вирішення сьогодишніх проблем. Ось як партії намагалися вирішити ситуацію: "Одні пропонували насильство, інші – дружбу; скінчилося ж тим, що перша пропозиція зазнала краху, а друга втратила свій вплив" [Пейн Т. Избранные сочинения /Пер. с англ. Ф.Ф. Вермель. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 21–64]. Прихильники Британії стверджують, що вона захищала американський континент, але робила вона це не через прив'язаність, а через особисту зацікавленість, через комерцію та владу, відстоюючи, в першу чергу, власні інтереси та захищаючи себе. Томас Пейн розподіляє усіх прихильників доктрини примирення на чотири категорії: 1) зацікавлені особи, яким не можна довіряти; 2) слабкі, які не можуть бачити; 3) упереджені, які не хочуть бачити; 4) особливий рід людей, які думають про Європу краще, ніж вона того заслуговує. Остання група в силу необґрунтованості своїх думок створить для американського континенту найбільше негараздів.

Далі автор активно закликає усіх американців не бути пасивними, уявити себе на місці жителя Бостона, який знаходиться у самому епіцентрі подій і знає найбільших страждань, він мотивує вести боротьбу в ім'я світлого майбутнього для наступних поколінь. Але якщо припустити примирення з Англією, то що ж з цього вийде? По-перше, відсутність права видавати власні закони, наявність права вето у короля, усі нормативні акти будуть діяти виключно в його інтересах. По-друге, будь-які умови, запропоновані Англією, будуть лише тимчасовими заходами, а весь континент буде знаходитися у невизначеному, незрозумілому положенні. Нарешті, лише незалежність колоній зможе принести їм мир та спокій. Страх незалежності може бути викликаний ще й відсутністю розробленого плану, адже люди не знають, в якому напрямку рухатися. Томас Пейн наводить на цей рахунок власні тези, представляючи важливість Континентального конгресу та створення Хартії Сполучених колоній. А що ж до короля, то королем в Америці є закон. Мислитель дивиться на різні віросповідання, як на дітей однієї сім'ї, які відрізняються лише своїми християнськими іменами. Називаючись британськими підданими, американці не можуть бути ні прийнятими, ні почутими за кордоном. Звичай всіх дворів проти них, і так буде тривати до тих пір, поки, досягнувши незалежності, вони не стануть в один ряд з іншими націями. Томас Пейн заявляє, що єдино правильним шляхом здобуття незалежності є законне волевиявлення народу в Конгресі, на основі чого виникне можливість створити найбільш благородну та чисту конституцію на землі.

Підсумовуючи, хочу зазначити, що Томас Пейн глибоко дослідив це питання, навів низку обґрунтованих аргументів, з яких чітко слідує необхідність незалежності північноамериканських колоній, яка згодом була реалізована. Їхній досвід повинен і нам послужити прикладом того, як потрібно боротися за свою свободу, незалежність і право на створення уряду народу, від імені народу і для народу.

**NOT ONLY MIKHNOVSKIY:
ANOTHER "10 COMMANDMENTS" AND ITS REVIVAL**

There is no doubt that all the sources of various types of Ukrainian nationalism derived from substantial doctrine of Mykola Mikhnovskiy, represented by his priceless works such as "Independent Ukraine" and the "10 Commandments". The small brochure includes principal statements for every single ukrainian citizen which are obligatory to be followed and adhered. For quite a long time these theses were the only ones existing rules of behavior for modern political activists and simple conscious people who were willing to fight for true development of Ukrainian nation, having an aim to get state prosperity and general folk's welfare.

Obviously, these works had a major impact on further nationalistic movements and a great numbers of the events occurred in our history. Nevertheless, remembering about Mikhnovskiy's significant heritage, we have never mentioned about another activist, whose work and achievements have also value as undeniable disclosure of uninterrupted struggle with foreign oppressions and invasions in Ukraine. We are talking about Petro Duzhy (1916-1997) – Ukrainian writer, the OUN propagandist since 1944. When in 1940 the question of the split in the OUN intensified, Petro Duzhy became on the position of supporters of Stepan Bandera. In 1944, Peter Duzhy was admitted to the OUN Main Service for the post of advocacy adviser, co-editor and editor of the OUN and UPA editions. At that time, it was prepared and printed the following editions: "Idea and Rank", "The Word of the Organization of Ukrainian Nationalists to the Ukrainian People", "For an independent state", "For the Ukrainian state", "Young Ukraine".

Moreover, P. Duzhy is famous for its own variant of list-enumeration of the most vital principles for every Ukrainian, called them "10 Commandments for Youth". The thinker is truly convinced that every Ukrainian patriot should simply come up to as many Ukrainians as possible and ask them following questions, which basically compose list of ten demands obliged to be fulfilled by everyone: "1. Who are you: are you just a citizen or a Ukrainian conscious patriot?; 2. Are you for the freedom of Ukraine, for its state independence?; 3. Do you care about the fortune of Ukraine?; 4. Do you wish the Ukrainian people good, happiness, glory?; 5. Do you love the Ukrainian language, your native land, the past of Ukraine?; 6. Will you help turn back to your neighbor, friend and just a counter feeling of national dignity, honor and pride, that you are a UKRAINIAN?; 7. You will teach your children and grandchildren to love, know and understand Ukraine, to be proud of being born on this land, precisely in this nation?; 8. Do you daily prepare yourself for the ability to resist all the traitors, janissaries and those who thinks that "it is no concern of mine"?; 9. Under no circumstances will you refuse your Ukrainian "I"?;

10. Ask God to help you be invincible, confident, proud, noble Ukrainian who can honor others if they do not encroach on your freedom" [Electronic resource. – Resource access mode: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%refresh>].

It is not difficult to notice that almost all of the statements giving above overlapping to a considerable extent with famous "10 Commandments" of Mykola Mikhnovskiy. What is more, we definitely can call both of the demands some kind of synopsis – the presentation in one general overview, in a condensed form, without detailed argumentation and without detailed theoretical reasoning, one whole subject. Both authors provided us with main undeniable rules and requirements which have to be followed.

More than a century ago, in 1903, a prominent fighter for the independence of the Ukrainian state, the nationalist theorist, Mykola Mikhnovskiy, in "10 Commandments" – the program of the Ukrainian People's Party – especially emphasized: "Everywhere and always use the Ukrainian language. Do not let your wife or your children profane your house with the language of foreigners-oppressors" [Mikhnovskiy M. I. *Independent Ukraine*. – K.: Diokor, 2003. – p. 30]. In the 40's years of the twentieth century the writer, proponent of OUN propaganda, Petro Duzhy, will write his "10 Commandments for Youth", among which "... Are you not indifferent to the fate of Ukraine ?; Do you like the Ukrainian language, your native land, the past of Ukraine? Under no circumstances will you refuse your Ukrainian "I"? "[*"10 Commandments" for young people by Petro Duzhy* [Electronic resource]. – April 26, 2007. – Resource access mode: <http://www.ukrcenter.com>]. Both thinkers lived in colonial type of Ukraine, but were not carriers of colonial mentality. Their teachings are called "commandments" by analogy with the Ten Commandments of God, that is, the uncontroversial truth to be followed, the rules that must be fulfilled, laws to be implemented. This is what forms a new Ukrainian-centric mentality, devoided of layers of post-colonial inferiority.

It is also quite possible to compare the other pair of commandments and, evidently, find similarities between them as well as the same meaning. Second behest of Mikhnovskiy's code of honour of conscious Ukrainian claims: "All people are your brothers, but the Muscovites, the Poles, the Hungarians, the Romanians and the Jews – these are the enemies of our people, while they rule over us and oppress, exploit us". The main idea of this statement is to prevent Ukrainian nation and state, with help of all available methods, from being used and invaded by mentioned ethnoses and its countries. P. Duzhy postulated resembling demand – "... to be noble Ukrainian who can honor others if they do not encroach on your freedom". As we can notice, the most important word that indicate the principal idea of two personalities is "encroach" – that is exactly the danger which modern and conscious Ukrainian must not allow under any circumstances to become real and threatening condition of existence. They fight in order to exclude all possible reasons and preconditions to be invaded by other countries and nations.

Thus, it will not be an exaggeration to state that both authors had an aspiration to clear the main ideas and principals of behavior for those people who really desire to win the independence and sovereignty of Ukraine. That is why, being separated by almost fifty years, two great thinkers expressed so related and closely connected message. Another example of thought overlapping concerns the attitude to those who does not respect all Ukrainian and consider it worthless, those who disregard their own belonging to ukrainian nation. In Mikhnovskiy's commandments we find: do not become a "renegade-apostate", and P. Duzhy asked question with the same meaning: under no circumstances will you refuse your Ukrainian "I"? To continue with what has been said, both activists supplement this thought with following one: do you daily prepare yourself for the ability to resist all the traitors (P. Duzhy), "...despise werewolves-apostates" (M. Mikhnovskiy). Apparently, the biggest emphasis is made on the necessity to struggle against such kind of people.

The last but not least comparison might be made according to the main aim of long-lasting nationalistic fight – general welfare of all Ukrainians. Mikhnovskiy stated the purpose – "it will be good for all your people and for you", Duzhy extended it with some other principal criteria: "do you wish the Ukrainian people good, happiness, glory?".

To sum up, we would like to notice that it is always extremely important not to forget about noble, worthy of that name personalities, whose edification has a major impact on creating the present and future of nation, future which one it definitely deserves, because these thoughts remain actual for all the time, moreover, its revival is occurring right now.

Т. В. Кацевич, студ., КНУТШ, Київ
katsevyich@i.ua

ПЕРЕДУМОВИ ТВОРЕННЯ МОДЕРНИХ НАЦІЙ ЗГІДНО З ТЕОРІЮ НАЦІОГЕНЕЗУ ОЛЬГЕРДА-ІПОЛИТА БОЧКОВСЬКОГО

Постулюючи тезу про те, що більшість європейських та світових народів з 1789 р., а особливо з середини ХІХ ст. розпочали новий етап свого суспільно-політичного витворення, стадію націогенезу, та утвердження якісно іншого соціального типу співжиття (нації), О.-І. Бочковський розглядає націотворчий процес "як типові суспільні явища сучасної фази культурно-політичної історії людства" [*Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення: націологічні нариси. – Подєбради, 1932, с. 8*].

На думку українського мислителя Велика французька революція була поворотною точкою в історії народотворчого розвитку Європи. Основною і найвагомішою умовою такого впливу, за О.-І. Бочковським, виступали провідні гасла революції – свобода, рівність, братерство, оскільки саме вони "розпочали нову добу в літописах етногенези, витворивши суспільно-політичні підвалини для новочасної націогенези" [*Там само, с. 10*].

Поряд із цим, вчений наголошує на важливості врахування того факту, що процес переходу від етногенезу до націогенезу у Європі, а більшою мірою в народів світу, відбувається не одночасно та не відразу, про що свідчать особливості географічної та історичної площини існування того чи іншого етносу. Проте, на думку Ольгерда Аполлоновича, можна виокремити декілька загальних, спільних для всіх народів передумов їхнього націостановлення.

Найголовнішу передумову націогенетичного процесу дослідник вбачає в наростанні солідарності або, як висловлюється сам О.-І. Бочковський, "громадської гущавини" – "гущавина також динамічна, цебто така, що сприяє напруженню суспільного руху" [Бочковський О. І. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991-1992, с. 106]. Її роль полягає в посиленні громадських відносин між членами всіх суспільних груп, із яких складається народ, що веде до подолання тієї "мозаїкової" будови суспільства, яка була характерна для періоду етногенезу і яка становила перешкоду для націотворчих рухів: "від цієї передумовини залежить далі культурний поступ людности, що в свою чергу є дуже важливим чинником в процесі націогенезу. Саме ця "громадська гущавина" перемагає той суспільний атомізм (розпорощення), так характерний для феодального ладу, що гальмує перехід етногенезу в націогенезу, тобто, перетворення народу як етнографічного матеріалу, в новітню націю, яка уявляє із себе окрему суспільно-культурну особовість (індивідуальність)" [Там само, с. 11].

Чималу роль в націогенетичних процесах відіграла держава. Вона сприяла поглибленню націогенезу тим, що змогла заключити його в певні кордони, просторово означені межі, тим самим пов'язала становлення нації з певною чітко окресленою територією: "держава фактично сприяла поглибленню націогенезу, включивши її в певні зовнішні кордони й таким чином міцно зв'язавши народотворчий процес з даною територією" [Бочковський О. Народження нації. – Львів, 1939., с. 12].

Окрім цього, великого значення в перебігу націотворення вчений надавав формуванню капіталістичних відносин, які викликали в усій Європі національне пробудження. О.-І. Бочковський трактує суспільно-господарський розвиток після народження капіталізму, як такий, що активізував, "розворушив політично" пасивні до того часу суспільні складники народу – спочатку робітництво, а потім і селянство, тобто вихід на політичну арену нових репрезентаторів майбутньої нації як суб'єкту історичного процесу: "капіталізм уже розбудив національно історією приспані плебейські народи й викликав по цілій Європі загальне національне відродження" [Там само, с. 115].

Наслідками капіталізму, які одночасно виступають передумовами націогенезу, мислитель називає розвиток і зростання міст, як один з факторів, що сприяв відродженню приспаних народів, які прокинулися до національного самостійного життя, яке вчений, в свою чергу, пов'язує з міграцією до міста сільських жителів, як носіїв національної мови: "рух населення зі сіл до міст, спричинений розбудовою промислу (індустріалізацією), був націотворчим чинником там, де міста в наслідок політич-

ної неволі винародовилися. Село заховало свою національну питомість й що головне, живу рідну мову, цю підвалину національного відродження цілого народу. Так новочасний урбанізм (розбудова міст) та індустріялізація – діти капіталізму – прискорювали національне самоозначення" [*Бочковський О. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк, 1958., с. 21*].

Чи не найбільшу заслугу у процесі націотворення О.-І. Бочковський відводить демократії, ідеалом якої є усунення політичної, господарської та суспільної неволі, розкріпачення людства, подолання наявних соціальних нерівностей та суперечностей. Демократія, стверджує О. Бочковський, долає ту суспільну розпорошеність, той "соціальний атомізм", які характерні для феодального суспільства й були гальмом на шляху до націогенезу; вона ставить собі за мету ослабити й звести нанівець класову ворожнечу суспільного устрою.

Оскільки, на переконання вченого, жодна нація ще не набула своєї довершеної форми, то і роль демократії в націотворчому процесі ще не вичерпана, а її метою і завданням є "зрівноважене по своїй будові суспільство, де всі громадяни були би рівноправні під кожним оглядом, а передовсім щодо права на працю і життя. Досі демократія здійснила тільки першу частину своєї програми: завела політичну рівноправність! Лишаються до переведення два дальші, значно складніші і тяжчі завдання: суспільна та господарська рівноправність" [*Там само, с. 79*].

Згідно з думкою мислителя, роль демократії як передумови націогенезу важко переоцінити з огляду на той факт, що модерна нація своїм виникненням взагалі, та ідеологічними і практичними надбаннями зокрема, багато в чому зобов'язана саме цьому політичному режиму: "...національна ідея та засада є її (демократії) правесною дитиною. Під захистом демократії повстали новочасні національні рухи. Свою первісну ідеологію вони черпали з теорії демократії. Демократія дозволила на злиття поняття нарід і нація" [*Там само, с. 82*]. А тому, робить висновок учений, тільки в пануванні демократії нація має забезпечену повноту свого розвитку.

Таким чином О.-І. Бочковський говорить про налагодження солідаристських відносин у суспільстві на демократичних принципах організації соціального, економічного, політичного життя, внаслідок чого і стає можливим постання нації. Отже, з концепції дослідника випливає, що зрівноваженим є те суспільство, в якому долаються правові ущемлення особи, груп у всіх сферах його життя, що й дає змогу кожному членові спільноти усвідомлювати себе до неї належним, а нації – себе єдиністю. Такий підхід є доречним для розуміння відмінностей між еством етносу та нації, а також для аналізу перешкод на шляху до націогенезу. Так, українська дослідниця А.Ф. Колодій зауважує, що "наявність станового поділу суспільства перешкоджала поширенню ідеї "рівності людей як однакових людських сутностей" незалежно від їх соціального стану, а це, у свою чергу, утруднювало сприйняття ними представників усіх станів як членів однієї спільноти" [*Колодій А. Нація як суб'єкт політики. – Львів, 1997., с. 25*].

Отже, суть концепції націогенезу за О.-І. Бочковським, зводиться до наступного: створення широкої мережі громадських інституцій і підтримка середніх класів; утворення власної держави з власною територією, яка поглиблює етногенез, перетворюючи його на націогенез; розвитку капіталізму і демократії, які виводять на історичну арені колись пасивні класи – робітництво та селянство; визнання національної ідеї основою буття й сутності нації. Новочасна національна ідея може зародитися лише під знаком демократії, саме вона сприяла національному пробудженню і відродженню історично приспаних або забутих народів. Нація у розумінні О.-І. Бочковського є дитиною демократії, яка дала громадянську рівність поневоленим суспільним станам, сприяла національній активізації недержавних народів.

Т. В. Кацевич, студ., КНУТШ, Київ
katsevych@i.ua

ФОРМОТВОРЧІ ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЮВАННЯ БЛАГА ЯК ОНТОЛОГІЧНОЇ МЕТИ ІДЕАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ У ВЧЕННІ ФОМИ АКВІНСЬКОГО

Визначивши державу як найвищу, найдосконалішу форму об'єднання і співжиття людей, Фома Аквінський, погоджуючись у даному аспекті з Арістотелем та Цицероном, стверджує, що вона являє собою не просто спільне поселення людей на певній території (оскільки таке визначення не відображає істинної суті держави), проте Аквінат стверджує, що ця форма організації людської спільноти має чітко визначену, конкретну, поставлену мету такого співжиття, без якої вона, власне, і не могла б називатися державою, оскільки саме мета створення, виникнення будь-чого виражає, окреслює, відтворює сутність його буття. Аналізуючи всі прояви політичної та соціальної діяльності за ідеальної форми правління, Фома Аквінський постулює, що кінцевою, найвищою, єдиною правильною метою виникнення та існування досконало влаштованої держави є загальне Благо – всеосяжне, необмежене, рівне, однакове і справедливе в повній мірі для всіх її громадян. Отже, Аквінат погоджується з усталеною, добре відомою концепцією Платона та Арістотеля про єдино спільну, загальну для всіх без винятку, найвищу мету існування держави – Благо.

Проте, на відміну від філософів Античності, які сприймали цю загальнолюдську цінність як щось абстрактне, ефемерне, однорідне, глобальне, середньовічний мислитель конкретизує значення найвищої мети людського співжиття через поділ її на формотворчі елементи, через вияв її складників та розкриття їх сутнісних характеристик. Отже, першим елементом Блага, як мети ідеальної держави, Фома називає досягнення достойного, досконалого способу життя кожного, окремо взятого громадянина: "достойний спосіб життя – кінцева мета держави чи політиї" [Ф. Аквінський. Коментарі до Арістотелевої "Політики". – К., 2008.

– С. 135]. По-друге, невід'ємним атрибутом, вагомим складником загальної мети держави, який за своєю суттю є частково подібним до першого та знаходиться в тісному зв'язку з ним, мислитель визначає наявність і забезпечення добробуту всіх членів ідеального співтовариства: "кінцева мета правильно впорядкованої держави – побудова відносин для досягнення реального добробуту" [Там само. – С. 154]. Третьою частиною ціннісного виміру Блага є всезагальна користь, на досягнення якої мають бути спрямовані зусилля також усіх громадян і, перш за все, керівників держави: "кінцевою метою всякої нормальної держави має бути загальна користь – у цьому полягає найвище щастя". Останнім, проте найважливішим елементом Блага як мети є, на переконання Аквіната, цінність, що за своєю суттю найбільш тотожна поняттю "загальне благо", а саме – щастя кожної окремо і всіх загалом людей у державі: "досягнення загального щастя становить суть кінцевої мети в державі".

Завершивши формулювання мети ідеального державного утворення та аналіз її необхідних складників, мислитель переходить до визначення шляхів та засобів за допомогою яких можливе втілення цієї мети в реальність. Тут ключовими засадами (як і при розгляді умов побудови самої ідеальної держави) є наявність певних обов'язкових чеснот, що є сутью душі кожного громадянина досконалого державного утворення. І першою такою чеснотою Аквінський вважає розсудливість, тверезість розуму, що забезпечується пануванням розумного начала душі над хтивим. Філософ звертає особливу увагу на те, що саме розсудливість є вихідною, пануючою, найнеобхіднішою чеснотою, оскільки від неї походять усі решта: "доблесна людина має певні чесноти, а саме: розсудливість, від чого залежить вияв решти чеснот". З огляду на те, що метою ідеальної форми людського співжиття є задоволення і досягнення загального щастя, загального добробуту, загальної користі, то, відповідно, самі люди, окремо кожен з громадян, повинен мати щось однаковою мірою також спільне, це спільне і є чеснотливість: "загальна ж чеснотливість містить у собі певне спільне для всіх". Цим Фома обґрунтовує тезу про те, що неможливо досягти чогось, що було б єдиним, спільним, однаковим, тобто загальним для всіх, без наявності таких же єдиних, всеосяжних і загальних інструментів його досягнення. Такою об'єднавчою ланкою громадян в ідеальній державі і має служити чеснотливість.

Досягненню мети досконалого державного устрою має сприяти те, що одночасно є формотворчим елементом і засадою виникнення самої ідеальної держави – правильні взаємостосунки між підданими і правителем, які можна охарактеризувати як справедливі: "справедливість підлеглого – це вміння чинити послух, а правлячої особи – вміння добре повелівати". Отже, саме гармонійне поєднання та доцільне розмежування послуху та покорі громадян виступає скеровуючою силою, підґрунтям і одним із шляхів досягнення Загального Блага як кінцевої мети ідеальної форми людського співіснування.

Отже, глибоко осмисливши та проаналізувавши погляди своїх попередників щодо питання мети утворення, існування та функціонування

досконалої, ідеальної держави, середньовічний вчений зробив вагомий внесок у розробку проблеми кінцевої цілі діяльності вищої форми людського співжиття та можливих шляхів її досягнення. Підсумувати ключові аспекти теорії Аквіната при розгляді цього питання можна словами з III книги "Коментарів...": "мета ідеальної держави – досягнення щасливого життя в реальності, вона можлива тільки за умови досконалої діяльності держави, яка спиратиметься на засади чеснотливості, тобто розсудливості". У вченні Фоми Аквінського про ідеальну державу яскраво простежується вплив основних ідей та концепцій Арістотеля і частково Цицерона. Проте, запозичивши певні положення в античних мислителів, Фома все ж таки виступає як самостійний, автентичний творець та репрезентатор нової політико-правової думки Середньовіччя. Сутність ідеальної форми державного правління для Аквіната становить суміш трьох основних "недосконалих" форм: монархії, аристократії, демократії. Причому монарх, як верховний суверен, уособлює в собі божественне начало. Такий погляд на походження влади був виправданий з огляду на панування релігійного догматизму епохи.

Необхідними чинниками утворення ідеальної держави є панування обов'язково справедливих законів, як відображення світового порядку та волі Бога, а також еквівалентне поєднання і почергова зміна стану покори та повеління громадян, що, на думку Ф. Аквінського, становить істинну суть ідеальності, яка досягається шляхом уникнення конфліктів, що виникають через нерівномірний розподіл влади. Проаналізувавши та визначивши необхідні елементи і чинники за допомогою яких можливе створення ідеальної держави, Фома переходить до питання про кінцеву мету такого утворення та пошук шляхів для її реалізації. Він погоджується з Платоном та Арістотелем, що метою будь-якої, в тому числі й ідеальної, держави є досягнення загального Блага – єдиного, спільного для всіх громадян. Проте, Фома зазначає, що відображення суті поняття "благо" можливе через розкриття його складників: досконалий спосіб життя, реальний добробут, загальна користь та загальне щастя.

Завершуючи розгляд питання про ідеальну державу визначенням методів та шляхів досягнення власне того, заради чого ця держава утворена і заради того, на що націлена її діяльність – мети держави, мислитель доходить до висновку, що на досягнення загального Блага мають бути спрямовані зусилля усіх громадян, які до того ж повинні володіти такими чеснотами як розсудливість та справедливість. Лише за цієї умови стане можливим досягнення найвищої, досконалої кінцевої мети ідеального державного утворення.

ПРИКЛАДНІ ПОТЕНЦІЇ ДЕЛІБЕРАЦІЇ ЗА ДЖЕЙМСОМ ФІШКІНИМ

Досліджуючи потенціал деліберативних практик, Джеймс Фішкін акцентує увагу на тому, що результати імплементації інструментів дорадчої демократії у прикладному вимірі можуть мати широкий спектр позитивних наслідків, як в малих, так і великих масштабах (на рівні окремої деліберативної групи, та більш широкої соціальної спільноти). "Деліберативна демократія була задумана, як своєрідний вид комунікації між політично рівними учасниками. Але який ефект вона має? Чи не лишається вона простою розмовою?" [Fishkin J. *When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation* [Text] / J. Fishkin. – Oxford University Press, 2009. – Р. 79]. Відповідаючи на поставлені вище запитання, дослідник виокремлює, принаймні, шість конструктивних результатів для демократичного розвитку громадянського суспільства та держави, які з'являються в результаті публічних обговорень.

Найперше, вчений виділяє такий ефект, як зміна політичних установок. Кінцеве питання деліберативного публічного консультування визначається наступним чином: що має бути зроблено? Отже, політичні переконання, які підтримують або відкидають ту чи іншу політичну альтернативу, постають центральними. Перш ніж рішення буде прийняте, мають бути почутими різні позиції з повним комплексом аргументів, кожна думка має прозвучати, адже саме вона може виявитися найбільш конструктивною та ефективною та вплинути на позицію значної частини учасників публічного обговорення, якщо не більшості.

По-друге, Джеймс Фішкін говорить про такий продуктивний результат, як зміна інтенцій голосування. У силу того, що деякі делібератії відбуваються у формі виборів чи референдумів, питання "що має бути зроблено?" зводиться на особистий рівень кожного голосу. Учасник усвідомлює свою значущість у процесі вироблення політичного рішення і розуміє, що його слово може бути визначальним у визначенні подальших планів та дій. Громадянин, у такому випадку, постає не формальним актором, від думки якого ніщо не залежить, а реальним.

По-третє, дослідник акцентує увагу на такій потенції делібератії, як зміна громадянських можливостей. У даному випадку, маються на увазі зміни в атрибутах на індивідуальному рівні, які можуть сприяти вирішенню суспільних проблем. У цьому контексті можуть бути залучені такі показники, як інформація, ефективність, громадськість ("дух громади") та політична участь. Щодо інформації, Джеймс Фішкін зазначає наступне: "Одним із наших показників якості в обговоренні є те, що учасники стають більш поінформованими" [Fishkin J. *When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation* [Text] / J. Fishkin. – Oxford University Press, 2009. – Р. 79]. Це відбувається внаслідок того, що ставляться контрверсійні питання, на які почасти в учасників немає одразу

готової відповіді, і для формування власної установки, громадянин має "зануритися" у тему, а це означає – опрацювати значну кількість об'єктивної інформації з обговорюваної проблеми. Стосовно аспекту ефективності, учений вважає, що обговорення суспільних проблем за умов доброї поінформованості, розширить права та можливості учасників, а також посилить їхнє відчуття політичної значущості. Адже коли людина бачить результати власних зусиль у видозміні політичного процесу, вона автоматично відчуває власну співпричетність і свою результативність. Окрім цього може бути посилене відчуття зовнішньої ефективності: усвідомлення підзвітності уряду перед громадянським суспільством та необхідності оперативних реакцій політиків на проблеми останнього. З приводу громадськості, дослідник переконує, що коли громадяни обговорюють суспільні проблеми, вони стають більш цінними в інтересах більш широкої громади. На думку Джеймса Фішкіна, існує дві версії цієї гіпотези: 1) громада, інтереси якої цінуються, розширюється; 2) міра, якою цінуються інтереси громади, зростає. Стосовно політичної участі, вчений говорить, що одного разу взявши активну участь у обговоренні політичних питань (особливо відчувши значущість свого голосу), громадяни хочуть продовжити цю залученість.

Четвертий позитивний аспект стосується зміни колективної консистенції (послідовності). Ідея полягає в тому, що коли люди під час обговорення не можуть погодитися, які альтернативи найкращі, вони через дискусії приходять до мета-угоди про те, що дійсно є проблемами, і який спільний вимір лежить в основі їхніх відмінностей. Таким чином, демократія досягає колективної узгодженості.

Наступний пункт стосується зміни в публічному діалозі. Багато аспектів деліберативної демократії знаходять сьогодні своє відображення у засобах масової інформації. Охоплення деліберативних процесів є надзвичайно важливим, адже, ставить цей аспект на однаковий рівень з іншими політично значущими подіями (перебіг передвиборних кампаній, урядові рішення, дебати у парламенті тощо).

І останній, шостий ефект, пов'язаний зі змінами у публічній політиці. Як підкреслює Джеймс Фішкін, ключем до успіху дорадчого процесу на мікро- та макрорівні є віра учасників обговорення у те, що їхні голоси мають значення. Вони долають неухважність та відключеність через ситуацію, яка в силу власної структури підриває будь-які розрахунки раціонального незнання. Зростає рівень громадянської компетентності та самоповаги людини як до громадянина, члена певної спільноти, зменшуються показники абсентеїзму та нетерпимості до інакомислення. Публічна політика зміцнюється за рахунок "гравця", який перманентно удосконалюється, - громадянського суспільства.

ПРОБЛЕМА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТРАКТУВАННІ АЛЕКСІСА ДЕ ТОКВІЛЯ

Однією з основних проблем, яку поставив і спробував вирішити в своїй науковій творчості найбільший французький історик, соціолог, політолог першої половини XIX ст. Алексіс де Токвіль, з'явилася проблема соціальної революції. Добре відомий той факт, що основою його переконань стало неприйняття революції як форми перетворення суспільних відносин, абсолютизація позитивної значущості континуїтету як типу соціальної трансформації. До революції Токвіль ставився негативно, не сприймав її, вважав недоцільною, досить небажаною формою перетворювальної дії. "Навряд чи треба нагадувати, – пише про це сучасний французький політолог К. Лефор, – що Токвіль не має ніякої симпатії до революцій. Сама порода революціонерів здавалася йому огидною" [Лефор К. Политические очерки (XIX–XX века). М., 2000. – С. 215]. Негативне ставлення до революції, неприйняття її як форми перетворення суспільних відносин складала частина того ідейного багажу, який Токвіль успадкував від дворянських істориків-традиціоналістів Е. Берка, Ж. Местра, Ф. Шатобріана і привніс в ліберальну історіографію. Він визнавав справедливність протесту, однак не в його революційній формі. Разом з тим потрібно віддати належне вченому в тому, що при всьому неприйнятті революційних методів перетворення суспільних відносин він ретельно вивчав проблему соціальної революції, зміг внести дуже великий внесок в розвиток теорії революційного процесу, показати його в аспекті закономірності і каузальності.

Проблема закономірності соціальної революції була осмислена дослідником в контексті ідеї закономірності історичного процесу як такого, пошуку їм природних причинно-наслідкових зв'язків між явищами суспільного життя, обумовлених самою природою історичного розвитку. Це знайшло вираження в його розумінні істоти Божої волі як "звичних природних процесів" і "постійно діючої тенденції розвитку подій" [Токвіль А. де. Демократия в Америке. М., 2000. – С. 29], тобто як історичної закономірності. Прямо висловлюючи думку про закономірний характер історичного розвитку і своє розуміння його як явища природно-історичного, вчений писав: "Суспільство, як і будь-яка організована група людей, в своєму становленні слідує фіксованим правилам, відступати від яких воно не може. Правила ці включають в себе ряд елементів, які є непорушними в усі часи і в усіх точках землі" [Токвіль А. де. Демократия в Америке. М., 2000. – С. 169]. Спостерігаючи численні факти повторюваності історичних явищ в їх сутнісному змісті, вчений дійшов висновку, що ця повторюваність являє собою ключову ознаку соціального закону [Токвіль А. де. Демократия в Америке. М., 2000. – С. 343].

Не буде перебільшенням сказати, що на визнанні закономірного характеру суспільного розвитку ґрунтувалася вся дослідницька практика вченого. Саме з таких позицій він підходив до осмислення зміни одного соціально-політичного ладу іншим.

З точки зору історичної закономірності Токвіль осмислював і зміст такого явища, як соціальна революція. Роль випадковості в поясненні історичних подій, в тому числі і революцій, і її співвідношення з необхідним в історичному процесі ґрунтувалося на визнанні того, що випадковість хоча і відіграє істотну роль в зв'язку подій, проте в основі такого зв'язку лежить історична необхідність. "Випадковість, – писав дослідник, аналізуючи причини революції 1848-1849 рр. у Франції, – або, вірніше, те сплетіння другорядних причин, яке ми називаємо цим словом внаслідок невміння розплутати його, грає важливу роль в усьому, що робиться на цьому світі; але я впевнений в тому, що випадковість може призвести тільки те, що вже було заздалегідь підготовлено. Раніше відбулися події, характер державних установ, склад розуму, ступінь морального розвитку – ось ті матеріали, з яких вона створює несподівані події, що вражають нас подивом і наводять на нас страх." [Токвіль А. Воспоминания. М., 1893. – С. 70].

Головним змістом твору "Старий порядок і революція", як визнавав сам Токвіль, виявився глибокий ґрунтовний аналіз історичної обумовленості Великої французької революції – її закономірності, причинності, сутнісного утримування. Науковець звернувся до дослідженню не приватних, але основних сторін цього явища. Уже в творчості 1830-х рр. він рішуче відмовився бачити в революції результат сліпої дії демонічних сил або кару Божу на французів за їх гріхи, як пояснювали революцію переконані прихильники Старого порядку Жозеф де Местр, Луї Бональд; цілком точно він висловив думку про те, що Велика французька революція була явищем закономірним.

В історичній концепції Токвіля революція визначена як явище не тільки закономірне, а й причинне: "ніколи не було подій більших, так довго дозріваючих, краще підготовлених" [Токвіль А. Старый порядок и революция. М., 1896. – С. 18]. Він рішуче відкидав поширену в історіографії того часу теорію змови як пояснювальну парадигму походження революції.

Робота "Старий порядок і революція" 1856 року відомого політичного мислителя минулого століття Алексіса Токвіля користується в сучасній західній соціології широкою популярністю. Важко назвати сучасну американську концепцію соціальної революції, яка не містила б його як одного з найбільш великих попередників сучасної західної теорії революції. Причина сучасної популярності Токвіля в західній політичній думці очевидна: його ідеї стали основою як раннього, так і сучасного лібералізму. В цілому можна стверджувати, що при всьому неприйнятті революції як форми перетворення суспільних відносин Токвіль бачив в ній явище закономірне, результат розвитку тих процесів і протиріч, які визначали стан предшествовавшего їй суспільної системи.

Вивчення концепції закономірностей соціальних революцій Токвіля представляє не тільки історичний інтерес. Воно має велике значення для кращого аналізу та розуміння історії розвитку зарубіжних політичних членів тієї доби та для критичного аналізу сучасної буржуазної соціології.

Р. М. Коршук, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

СТЕПАН БАНДЕРА ПРО ВІДНОШЕННЯ ДО РОСІЯН ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Націоналістична ідеологія незбагненна без ідеологів, а політичний рух, озброєний ідеологією націоналізму, не можливий без лідера, що не лише його очолює, але й виступає своєрідним символом такого руху. Без сумніву символом українського націоналізму став Степан Бандера. Серед питань, які розглядав С. Бандера, центральне місце займає проблема національно-визвольної революції. В контексті аналізу революції надзвичайно цікавим є питання місця та ролі національних меншин, особливо росіян, в революційній боротьбі та майбутній УССД. Ще більш ніж 50 років тому С. Бандера усвідомлював, що українська національна революція – це не лише боротьба з більшовизмом, але й з російським імперіалізмом загалом, бацилою якого глибоко вражений російський народ: "імперіалізм російського народу – це явище історичного порядку, що міняє свої форми та методи дії, але в своїй істоті залишається незмінним". [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 509] Відповідно, перед революційними силами поневолених Москвою народів виникне цілком логічне питання: що робити з росіянами, що проживають на їхніх територіях? Як до них ставитися під час національної революції? Основним критерієм ставлення до росіян під час національної революції виступає критерій підтримки української революції та революцій інших поневолених Москвою народів. Відповідно, С. Бандера поділяє усіх росіян, що мешкають на українських територіях на три основні групи. До першої групи він відносить "тих мешканців України російської національності, які заслужують на те, щоб їх трактувати як громадян України, на підставі не тільки самого їхнього замешкання, але й того, коли, як і чому вони прибули в Україну, як ставилися до українського народу й до прав України в минулому та що найважливіше, як вони в даному моменті ставляться до українських визвольних змагань і до української держави". [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 593] Як мінімум повна лояльність до майбутньої української держави, а ще краще активна підтримка української революції виступає запорукою надання громадянства УССД росіянам. Щоб не бути голослівним процитуємо провідника: "Тим москалям, які відповідають цим вимогам, треба запев-

нити і забезпечити повну і всебічну рівноправність у всіх громадянських правах та повну свободу їхнього національного розвитку, відповідно до міжнародних засад щодо національних меншин. [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 593]. Подібний критерій стосується також і представників інших національних груп. При цьому існує одне вельми цікаве застереження щодо особливостей участі представників національних меншин у військових формуваннях революційної української армії. С. Бандера виступав категоричним противником формування з неукраїнців окремих військових відділів за національною ознакою. "Участь цієї категорії москалів у визвольних змаганнях на засаді добровільності, чи обов'язкової мобілізації, має мати характер індивідуальний за принципом територіальним, а не в окремих московських формаціях". [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 593].

Другу групу становлять представники московської нації, що не зі своєї волі опинилися на території України. Яскравим приладом такої групи є вояки радянської армії. За умови, якщо ці люди індивідуально або цілими підрозділами припиняють боротьбу проти українських революційних сил, українські революціори мають сприяти формуванню з них антибільшовицьких відділів "які повинні чим скоріше покинути українські землі і перейти на російські терени для активної протикомуністичної боротьби". [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 593]

Третю групу складають активні чи потенційні вороги української держави, що не сприймуть її ні за яких умов. Ворогів української незалежності "треба знищувати й унешкідливлювати доступними в даній ситуації засобами й методами, згідно з міжнародними правилами поступування під час війни". [Бандера Степан. Перспективи української національно-визвольної революції. // Перспективи Української революції. – Дрогобич, Відродження, 1998. – С. 594] Генеральною лінією в бойових діях має бути по мірі можливості витіснення як найбільшої кількості ворожих елементів з території України задля уникнення великого кровопролиття та витрати сил і ресурсів на інтернованих і полонених.

C. McGrath, PhD (student), TSNUK, Kyiv
charlesm365@gmail.com

MASTER NARRATIVES OF UKRAINIAN POLITICAL CULTURE

Introduction. Ukraine holds a high significance at this time, especially for the United States, given the recent tension between NATO and Russia. Ukraine stands at the center of recent events in the heart of Europe, such as

Euromaidan, the ouster of its president, the annexation of Crimea, the fighting in Eastern Ukraine, and a passenger airliner being shot down. It is crucial to have more Americans with expertise on Ukraine.

My project is to investigate the master narratives that are drivers of Ukraine's identity. Ukrainian political history encompasses the leaders and rebels that made a lasting impact on Ukraine's identity.

Definition of Narratives. In order to understand narrative's and master narratives it is necessary to analyze the definitions of them, beginning with narrative. To narrate is to tell a story. Story and plot is sometimes used interchangeably. Yet, there is a distinct difference. According to Aristotle, of the six elements of tragedy (plot, character, diction, thought, spectacle and song), plot is most important. It must have a beginning, middle and end, and the events of the plot should have causality, meaning something happens, which naturally causes something else happening – cause and effect. Aristotle placed plot above character, "Now character determines men's qualities, but it is by their actions that they are happy or the reverse" [Aristotle. *Aristotle's Poetics*. (S. Butcher, Ed.) London: Macmillan and Co., Limited. 1922., VI. 9-14, 1922]. The purpose of a story is to teach and it is their actions, or reaction to actions that define character.

As there are repeated story forms that we are all familiar with such as the love story or the story of a hero overcoming evil and saving his people, there are also repeated characters that we call archetypes. Archetypes according to Carl Jung are standard characters that all people seem to recognize and are loaded with emotion. As if the archetypes are part of a 'collective unconscious' that we are born with [Jung, 1988: 78]. "Archetypes create myths, religions, and philosophies that influence and characterize whole nations and epochs of history" [Jung, 1988: 79]. In the *Hero with a Thousand Faces*, Joseph Campbell wrote about the prevailing Hero's Journey, teaching the different stages of a hero's journey. These stories contain the major archetypes and can be seen in movies such as *Star Wars*. In *Star Wars*, Luke Skywalker is the Hero archetype, Darth Vader the Shadow or Villain archetype, Yoda the Wise Old Man, Obi-Wan Kenobi the father figure, and so on. Moreover, portions of the hero's journey can be found in master narratives such as the 'freedom and liberty' master narrative of America, as told through the life, i.e. 'Hero's Journey', of such people as Davey Crockett, George Washington and Abraham Lincoln. Next, I will define narrative and then master narrative. H. Porter Abbott gives the following explanation, "narrative is the representation of events, consisting of story and narrative discourse, story is an event or sequence of events (the action), and narrative discourse is those events as represented" [Abbott, H. Porter. *The Cambridge Introduction to Narrative*. New York: Cambridge University Press, 2002. P. 16] That is to say, events happen which make a story and how those events are retold is a narrative.

Which brings us to master narratives (also called masterplots). The main difference between a narrative and master narrative is that the master narrative is transhistorical. Halverson explains that master narratives are

narratives which are deeply fixed in a particular culture which can take decades or longer to develop. "A narrative is a coherent system of stories that share a common rhetorical desire to resolve a conflict by establishing audience expectations according to the known trajectories of its literary and rhetorical form. A master narrative is a transhistorical narrative that is deeply embedded in a particular culture" [Halverson, Jeffry., Goodall Jr., Harold., & Corman, Steven. *Master Narrative of Islamist Extremism*. New York: Palgrave Macmillan. 2011. PP. 23-24]. Abbott argues that master narratives, which he calls masterplots, are constantly repeated as they use the conflicts that seem to be "a permanent part of our circumstances as human beings" [Abbott, H. Porter. *The Cambridge Introduction to Narrative*. New York: Cambridge University Press, 2002. 158].

In order to gain a deeper understanding of how narratives are created and affect people, I've found Abbott and Halverson to be the most helpful and applicable for my analysis of the master narratives of Ukraine. However, I lean more toward Halverson's viewpoint. Therefore, I define narrative and master narrative using Halverson's construct: a story is a particular sequence of related events that are situated in the past and recounted for rhetorical/ideological purposes. A narrative is an organized system of stories with a common rhetorical desire to resolve a conflict by establishing audience expectations. For example, the anti-pollution narrative, which is a system of stories that show effects and disasters caused by climate change through news reports, documentaries, and film. A Master Narrative is a transhistorical narrative that is deeply embedded in a particular culture, provides a pattern for social structure, and creates a framework for communication about what people are expected to do in certain situations. For instance, a willingness to fight for and achieve 'Freedom & Liberty.' The "Freedom & Liberty" master narrative is supported by stories from the Revolutionary War, such as The Boston Massacre or The Battle of Bunker Hill; stories from the Mexican American War, such as The Battle of the Alamo; and stories from the Second World War, such as Pearl Harbor, Battle of Midway, and so on.

Methodology. Historiography is concerned with the methods historians use to research and write about history. However, the aim of this paper is not to prove whether the master narratives actually happened as they are represented, but rather to analyze what the primary Ukrainian master narratives are, and to compare the similarities and differences among Russian and Ukrainian historians.

Thus, the following will serve as my criteria for how I will analyze the source materials. The authors will be identified as to what point of view they wrote from, e.g., Intentionalist, Functionalist, Marxist, etc. However, the main focus will be on what are the master narratives, how are they told, what is the call to action, what is the aim, and how the narrative may or may not differ in Ukrainian and Russian and Soviet discourse. My system will consist of the following stages when reading sources:

- 1) What was the authors point of view at the time. For example, was he writing from a Marxist, political history, or other methodology?

2) What are the similarities or differences in how the stories are narrated? For example, narratives on the Ukrainian Famine (1932-1933) differ among Ukrainian and Russian historians.

3) Is there a reason why the narratives are similar or differ?

The way I have defined story, plot, narrative and master narrative form the basis of my methodology in analyzing the master narratives of Ukraine. As described earlier, Halverson's definition and methodology most closely fits how I understand, and will investigate the master narratives of Ukraine, (and how they may differ in Russia), I will use his criteria for my analysis. They are as follows:

- What are the stories and how are they systematically related?
- What stories make up the narrative?
- How do they relate to one another to create coherence?
- What are the archetypes, and how do they relate to one another?
- What is the trajectory of the story form?
- To what desire(s) of the audience does the narrative appeal?
- What is the end state conveyed by the narrative for satisfaction of the desire?

- What is the narrative path that leads from desire to satisfaction?
- How are the narratives used by speakers to create ideological preferences

for courses of action and expectations for what is to be done?

- What evidence is there that the narrative is deeply embedded within a culture? [Halverson, Jeffry., Goodall Jr., Harold., & Corman, Steven. *Master Narrative of Islamist Extremism*. New York: Palgrave Macmillan. 2011. P. 26]

Conclusion. Thus, the aforementioned comprise my methodology and will be used to study the master narratives of Ukraine from its establishment as Kievan Rus in the 9th century, to its various struggles for more autonomy or independence, and finally achieving lasting independence in 1991.

С. С. Мадей, студ., КНУТШ, Київ
svetaaa.madei@gmail.com

МОДЕЛЬ ЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЕРНАНДО ДЕ СОТО

Френсіс Фукуяма назвав другу половину XX ст. періодом "світової ліберальної революції" [Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М., 2004]. Дійсно, у цей час набирають популярності принципи демократії та ринкової економіки як основи ліберального модернізованого суспільства. Починаючи з 70-х рр. XX ст. більшість авторитарних лідерів латиноамериканських країн почали ініціювати активні теоретичні розробки ліберальних реформ з їх подальшим практичним застосуванням. Спираючись на ключові постулати класичного лібералізму ("свобода

індивіда", "індивідуалізм", "нейтральність держави" і "рівність прав і свобод"), мислителі ліберального спрямування прагнули вирішити такі проблеми, як пошук оптимального взаємовідношення елементів тріади "державо-індивід-суспільство" через утвердження домінуючої ролі приватної ініціативи і зменшення втручання держави у неполітичні сфери суспільного життя; реформування протекціоністської і меркантилістської політики з наступним встановленням ринкової економіки; принциповий перегляд особливостей державного управління в процесі переходу від авторитарного до демократичного транзиту і розробка конкретних соціально-економічних і політичних реформ. Серед ліберальних теоретиків цього періоду особливо виділяється перуанський політичний і економічний мислитель – Ернандо де Сото. Його модель ліберальної модернізації і демократизації стала основою для соціального, політичного та економічного реформування в країні.

Як зазначає мислитель, один з поширених трюїзмів латиноамериканської історії полягає в тому, що ліберальні демократичні ідеї супроводжують воєнні диктатури. Проте насправді уряд Перу був повністю антидемократичним: він приймав закони за "закритими дверима" і реагував на інтереси окремих груп населення, не враховуючи потреби більшості. Навіть коли ця більшість проживала в країнах, де проводяться вибори, демократія зводилася лише до можливості голосувати кожні кілька років за того чи іншого політичного кандидата, даючи переможцю карт-бланш на час дії його повноважень. Модель ліберальної модернізації і демократизації Ернандо де Сото змальовує інший – новий шлях розвитку, де джерелом процвітання країни є народні маси, де замість монопольних привілеїв еліти існує індивідуальна свобода і громадська ініціатива.

На основі аналізу фактів соціально-політичного і економічного розвитку Перу, Ернандо де Сото розвінчує міф про те, що відсталість Латинської Америки і, зокрема, Перу є наслідком "помилкової філософії економічного лібералізму" [Иной путь: Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – Челябинск: Социум, 2007. 408 с. – 54 с.]. Не відкритість економіки ринковим силам робить її здобиччю для "імперіалістів" і посилює нерівність між багатими і бідними, а меркантилістська система, яка була пануючою на той час у Перу. Саме вона і стає основним об'єктом критики мислителя. Проте тут варто зазначити, що поняття меркантилізму у Ернандо де Сото дещо відрізняється від стандартного його розуміння: "Меркантилізм" означає бюрократизовану і ту, що нехтує законами державу, яка вважає перерозподіл національного багатства більш важливим, ніж виробництво цього багатства". [Иной путь: Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – Челябинск: Социум, 2007. 408 с. – 53 с.]. Тут, фактично, економічна термінологія переноситься на вивчення соціально-політичних процесів. А вже перерозподіл тут означає надання монопольних привілеїв вузькому колу еліти, що суперечить демократичному транзиту, і навіть більше – гальмує утвердження демократичних засад у перуанському суспільстві. Панування меркантилізму, на думку де Сото,

призводить до: 1) активного втручання держави у соціальну і економічну сфери, що в свою чергу спричиняє розрив ефективних відносин між державою і суспільством; 2) встановлення державою жорсткого політичного контролю; 3) обмеження індивідуальних прав і свобод, і, відповідно, громадської ініціативи. Отож, меркантилістська система створює такі відносини між громадянами, а також між громадянами і державою, які скорочують, якщо не повністю ліквідують можливість проведення демократичної політики.

Важливе місце у моделі ліберальної модернізації та демократизації Ернандо де Сото займає питання свободи. "Бажання справжньої демократії і свободи" [Иной путь: Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – Челябинск: Социум, 2007. 408 с. – 58 с.] – саме ці ідеї захищає мислитель. На його думку, існує лише один вид свободи – і він несумісний з авторитарним і тоталітарним режимами, які проголошуючи економічний лібералізм, порушують основний його принцип – *Laissez-faire* ("невтручання"). Йдеться про індивідуальну свободу – незалежність особистості в діяльності та прийнятті рішень, які стосуються виключно її і спрямовані на досягнення особистого добробуту. Вона поєднує в собі політичну свободу, яка дозволяє оцінювати, удосконалювати і виправляти нові методи, які не працюють на практиці, і економічну, яка є невід'ємною частиною першої. Дієвість індивідуальної свободи є умовою зростання добробуту суспільства.

Одним з основних напрямків лібералізації та демократизації є створення сучасних політичних і правових інститутів, які є фундаментом демократичного суспільства з ринковою економікою. Ернандо де Сото зазначає, що кількість законів і указів, декретів, міністерських резолюцій, процедурних правил перевищує в Перу півмільйона. Проблема полягає лише в тому, що усі вони орієнтуються на інтереси окремих груп населення, а не на суспільство в цілому. Меркантилізм, як показує мислитель, базується на законах, які є лише пародією на елементарні демократичні порядки. Демократична ж система законодавства здатна поступово засвоювати реальність життя, а "закони будуть виражати порядок, заснований не на умоглядних уявленнях центрального уряду, а на потребах і сподіванням перуанських громадян" [Иной путь: Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – Челябинск: Социум, 2007. 408 с. – 273 с.]. Для демократизації правової системи необхідно публікувати законопроекти, що покращить якість і зменшить кількість меркантилістських законів.

Загалом модель ліберальної модернізації та демократизації Ернандо де Сото можна звести до наступних принципів:

1) обмеження державного інтервенціонізму у сфері індивідуальних інтересів громадян – зменшення втручання держави у соціальну, політичну та економічну сфери;

2) прийняття ліберального і демократичного законодавства і, натомість, ліквідація дискримінаційного законодавства, яке орієнтується на обмежене коло осіб;

3) реалізація принципу *Laissez-faire* і забезпечення індивідуальної свободи;

4) встановлення ефективних відносин між громадянами, а також між громадянами і державою.

Таким чином, мислитель, спираючись на ідеали класичного лібералізму, пристосовує їх до сучасного йому суспільно-політичного та економічного ладу Перу з метою реформування меркантилістської системи і подальшого встановлення ринкової економіки та демократичного суспільства. Адже справжня демократія з широкою участю громадян, ліквідація бідності, економічне зростання в рамках інститутів ринку не суперечать один одному і не можуть бути альтернативними напрямками розвитку.

О. М. Мостіпан, канд. політ. наук, ДУТ, Київ
mostipan-alex@ukr.net

ТЕХНОЛОГІЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В РОБОТІ "НІХОН СЬОКІ"

Важливі пам'ятки політичної думки часто створювались на замовлення правлячої еліти та відображали баланс інтересів і владних повноважень в її середовищі. Поява першої японської національної історії "Ніхон Сьокі" також була вписана в тогочасні історичні обставини. Мова йде про період між 681 та 720 рр., коли відбулось остаточне оформлення цього політичного тексту. Автори "Ніхон Сьокі" створили модель для пояснення історичних подій, яка легітимізувала державну владу, оформила державні інститути, унормувала відносини в середовищі правлячої еліти, закріпила механізми консервації та оновлення владно-політичної еліти. У свою чергу це дозволило в майбутньому розвинути концепцію державної історії та літописання, що створило підстави заявити Японії про себе на міжнародному рівні як вже про усталену державу.

"Ніхон Сьокі" як суспільно-політична робота з'явилась за наказом імператора Темму (631–686 рр.), який здобув владу внаслідок подій, що отримала назву "Смута Дзінсін" (672 р.). З цієї причини нова впливова група потребувала легітимізації в поточному політичному процесі та загалом в історії [Ніхон Секи – Анналы Японии: в 2 т. / пер. Л. М. Ермаковой, А. Н. Мещерякова. Т. 1. Свитки I–XVI. – СПб. : Гиперион, 1997. – 496 с., с. 14].

У той час відбулось заснування традиції літописання, що створило підвалини для розвитку японської історичної науки. Державне літописання впродовж наступних століть послідовно було спрямоване на обґрунтування влади імператора та політичної системи, ключовим елементом якої він і був. Отже, "Ніхон Сьокі" зафіксували завершення періоду гострої боротьби за владу та появу певного хиткого консенсусу в середовищі конкуруючих між собою груп, які були змушені визнати домінування імператорської центру впливу. Ця обставина була вдало використана переможцями, що дозволило оформити інститути та закріпити

владу імператора стосовно якої не виникали сумніви впродовж століть у майбутньому. "Ніхон Сьокі" як суспільно-політичний текст може свідчити про майстерність тогочасної правлячої еліти, а саме роду Фудзівары, здобути собі союзників з кола колишніх конкурентів, включивши генеалогії впливових родин в проект історії імператора, а також досягти суспільного консенсусу та об'єднати зусилля різних груп інтересів з метою розвитку державності.

У "Ніхон Сьокі" був використаний традиційний інструмент для легітимації влади, що застосовувався у феодалних державах, а саме – давність роду: стверджувалось, що імператори мають божественне походження, а найбільш впливові та наближені до імператорського центру родини (клани) мають кровні зв'язки з імператорським родом. Остання обставина не залишила особливого вибору для конкуруючих, але фактично переможених кланів, як включитись у процес зі створення національної історії. У такий спосіб "Ніхон Сьокі" легітимізували монархічну форму правління. Про можливі альтернативні бачення історичного процесу, які могли бути висловлені з боку незадоволених, у цій роботі задокументовано не залишилось.

Вивчення китайського досвіду та його включення в традицію національного літописання було органічною складовою тогочасного історичного моменту, який тривав до кінця VIII ст., що створило фундамент для власної історичної школи. Відзначимо, що китайські моделі легітимації суспільно-політичного процесу не могли задовольнити очікування японської правлячої еліти, адже передбачали нетотожні підвалини. Китайські історичні літописи фіксували постійну зміну правлячих династій та еліт у великій феодалній державі, до складу якої входили ворогуючі між собою князівства. Втрата влади однією елітою та здобуття її іншою в Китаї пояснювалось втратою "мандату неба" [История Японии. С древнейших времен до 1968 г. / Отв. ред. А. Е. Жуков; Т. 1. – М. : ИВ РАН, 1998. – 659 с., с. 69]. Натомість, японська правляча еліта була орієнтована на створення прогнозованих та стабільних механізмів у передачі влади в межах одного імператорського роду. Тому, у власних культурних контактах з Китаєм японці виявили високу раціональність та творчий підхід з переосмислення об'єктивних здобутків та адаптації їх на місцевий ґрунт.

"Ніхон Сьокі" відобразили процеси культурної модернізації в тогочасній Японії в аспекті доповнення власної релігійної традиції, яка існувала у формі синтоїзму, буддизмом. Політична еліта тлумачила буддизм як інструмент для зміцнення позицій центральної влади та послаблення впливу місцевих кланів. Важливим є те, що політизація релігійної сфери життя тогочасного японського суспільства завершилась компромісом, розмежуванням сфер впливу і навіть співпрацею. Ця взаємодія з часом набула таких форм, що уряд Мейдзі у XVIII ст. був змушений видати наказ, що вже розмежовував синтоїзм та буддизм.

У "Ніхон Сьокі" було започатковано систему датування історії, яка спиралась на періоди правління імператорів. В основі системи були такі принципи: 1) початок обіймання посади новим імператором знаменував

нову еру; 2) траплялась певна важлива подія від якої розпочинався новий період; 3) закінчувався шістдесятирічний історичний цикл та розпочинався новий. "Ніхон Сьокі" започатковує писану історію Японії зі вступу на престол імператора Дзімму у 660 р. до н.е., що вводить Японію до кола держав світу з давньою історією та вже усталеними інститутами державності. Це стало можливим завдяки підходу "канототорі" запозиченого з Китаю, що означав рік у який відбуваються певні важливі зміни і який наступає кожен 21 раз у 60-річному циклі. Саме цей прийом дозволив авторам "Ніхон Сьокі" розпочати писану історію держави від 660 р. до н.е. У майбутньому ця система дат фактично була підтримана національними істориками та не ставилась під сумнів. Загалом, не зафіксовано жодних дискусій щодо відповідності подій зафіксованим датам, оскільки відразу поставало б питання що вважати джерелом істинних знань і де шукати ці джерела. З сучасної політологічної точки зору система дат в "Ніхон Сьокі" посилювала враження достовірності цього політичного тексту та правдивості зображених подій.

Автори "Ніхон Сьокі" вміло використали національну міфологію та фольклор з метою консолідації зусиль розрізнених впливових груп для будівництва централізованої держави. Їм також вдалося поєднати справжніх історичних правителів з міфічними легендарними володарями в єдиному історичному дискурсі та в хронологічній лінійній системі дат національної історії. Це створило засади для легітимного функціонувати державного механізму та кристалізації ключових елементів політичної системи на прогнозоване майбутнє.

Таким чином, "Ніхон Сьокі" є важливим суспільно-політичним текстом початку VIII ст. який відобразив багатогранні процеси формування сучасних інститутів японської державності, що відбувались одночасно з культурними запозиченнями, формуванням власної ідентичності та позиціонуванням на міжнародному рівні.

В. М. Півень, студ., КНУТШ, Київ
aleriyap25@ukr.net

ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ХАННІ АРЕНДТ

Тоталітаризм – один із найжорсткіших політичних режимів, що проявляється у повному контролі усіх сфер життєдіяльності з боку держави, що базується на застосуванні насилля. Протягом століть тоталітарні принципи керування суспільством застосовувались у різних формах, але лише на початку XX ст. тоталітарна думка втілювалась у політичну практику в ряді країн, що дозволило систематизувати і виділити загальні ознаки тоталітаризму, та згодом – сформувати видову специфіку тоталітаризму. Найвагоміші теоретичні спроби інтерпретації цього політичного устрою суспільства були зроблені вже в повоєнний час і сформувалися на принципах, що застосовувались під час гітлерівського режиму в Ні-

меччини і сталінського в СРСР. Як реакція на виникнення нового державного устрою у 1951 році вийшла друком книга Ханни Арендт "Истоки тоталитаризма". Ця робота – спроба узагальнити головні ознаки тоталітаризму та виокремити домінуючі тенденції та перспективи розвитку цієї форми державного устрою.

Головним чином Арендт звертає увагу на предтечі тоталітаризму. Перші два розділи книги "Истоки тоталитаризма" присвячені саме їм – антисемітизму та імперіалізму. На думку авторки, імперіалізм – це не остання стадія капіталізму, а початок кінця "буржуазної" епохи, початок безкласового суспільства. Імперіалізм, характерною рисою якого є експансія інших земель, створює певний характер мислення, певний тип людини, і в кінцевому рахунку – політичну силу. При сприятливих умовах все це може стати прототипом для тоталітарної влади. Тож, імперіалізм – це один з найважливіших елементів тоталітарного правління. Щодо антисемітизму, то Арендт переконує, що він є тією складовою, без якої неможлива ідея тоталітаризму, саме тому Сталін у кінці життя приходить до того, до чого в свій час прийшов Гітлер. Крім того, дослідниця наводить приклад робіт К.Маркса про єврейське питання, як чіткого прикладу використання антисемітизму при тоталітарному правлінні.

Ханна Арендт виділила характерні риси тоталітаризму, серед яких панування однієї ідеології і терор. "Скрізь, де тоталітаризм має абсолютну владу, він замінює пропаганду ідеологічною обробкою і використовує насильство не стільки для залякування людей (це робиться лише на початкових стадіях, коли ще існує політична опозиція), скільки для постійного втілення своїх ідеологічних доктрин і брехні" [Арендт Х. Истоки тоталитаризма. М.: Центрком, 1996. с.451]. При тоталітарному режимі істотно зростає роль ідеології в житті суспільства. Можна відзначити, що тоталітарне суспільство створює свою, особливу, самостійну і самодостатню ідеологію та культуру, орієнтовану на "внутрішнього" споживача, яка ставить за мету підтримку стабільності суспільства і держави. Офіційна ідеологія, яка існує в тоталітарній державі, формується правлячою партією і стає державною ідеологією. Авторка зазначає, що офіційна ідеологія проникає в усі сфери суспільства, держава діє на основі цієї ідеології як у внутрішній так і в зовнішній діяльності. Завдяки ній держава бачить єдине правильне тлумачення об'єктивної реальності, пояснення всього існуючого, обґрунтування єдиного вірного шляху в майбутнє та втілення істини в останній інстанції. Тоталітарна ідеологія будується на переконанні в можливості і необхідності перебудови суспільства. Другою головною рисою дослідниця виділяє терор. Саме через нього, ні у кого немає достатніх гарантій особистої безпеки – терор і страх використовуються не тільки як інструмент знищення і залякування дійсних або уявних ворогів і противників, а й як нормальний повсякденний інструмент управління масами. Це спосіб не тільки завоювати панування, але підтримувати його, робити панування перманентним.

На думку Арендт "тоталітарні рухи можливі всюди, де є маси, які з тієї чи іншої причини мають жагу до політичної організації" [Арендт Х.

Истоки тоталитаризма. М.: Центрком, 1996. с.414]. Цією теорією авторка робить революційну заяву про те, що маси є невід'ємною частиною тоталітарного режиму, адже він існує саме завдяки підтримки мас (що трансформувались з натовпу), які існують до кінця цього режиму. Тож, тоталітаризм завжди спирається на народну підтримку. Тому його легітимність не заперечується більшістю суспільства, так як люди вірять в те, що такий режим дійсно представляє їх інтереси і вони готові терпіти заради близької кінцевої мети тимчасові довготривалі труднощі. В цілому, тоталітаризм є по своїй суті системою, в якій населенню самої держави заборонено міркувати про її недоліки.

Тож, через необхідність підтримувати перманентний масовий терор тоталітарний режим залежить в основному від мас, від "голої кількості підданих настільки, що тоталітарні режими стають майже неможливим (навіть незважаючи на сприятливі умови) в малих країнах" [Арендт Х. Истоки тоталитаризма. М.: Центрком, 1996. с.411]. Цим Арендт пояснює той факт, що у внутрішній політиці німецький тоталітаризм поступився російському в послідовності і безжалісності, бо навіть німецький народ не був достатньо численним, щоб винести на собі наслідки цієї небувалої форми правління, винайденої у XX столітті. Терор і ідеологічне виховання, за Арендт, – це головні прийоми, які забезпечують масову підтримку тоталітарним вождям і режимам до самого їх кінця. Але, авторка допускає двукість зазначених елементів, тобто, що кожна складова тоталітаризму, яка зводиться до певних її прецедентів, може розглядатися з іншого ракурсу та може не зумовлювати появу тоталітарного режиму. Але, так чи інакше, опис тоталітарного режиму в книзі Арендт наштотує до однозначних і сумних висновків про те, що людство заражене парадоксальним прагненням до впровадження наукової раціональності в соціум, прагне покращити його та врешті-решт – встановити ідеальний порядок. І, хоча, у XX ст. людство мало можливість втілити ці наміри, історія доводить, що єдиним реальним результатом таких намірів є лише самознищення людини, як природного творіння.

А. В. Подосьонова, студ., КНУТШ, Київ
p.anastasii42@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ "КОЛЕКТОКРАТІЇ" В ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Колектократія, себто влада колективна, визначається як соціально-політична концепція, при якій відбувається організація кооператорів торговельних, фінансових, аграрних і таких інших, підприємств, тобто, колектократація всього національного господарства. Таку філософсько-політичну теорію вперше розробив Володимир Винниченко – видатний український політик, філософ, письменник, та одна із найвизначніших постатей в історії вітчизняної політичної думки XX ст.

Найповніше суть своєї державницької ідеї мислитель виклав у праці "Заповіт борцям за визволення". У своєму доробку Винниченко зазначав: "Поки що людство розбите на окремі національні колективи, які переважно звуться державними, то очевидно, що найкращим засобом збереження його життя і розвитку кожної нації є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національними колективами, які зв'язують його в компактну цілісність, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому". [В. Винниченко Заповіт борцям за визволення. – Київ: Криниця, 1991 г. – 128 с.]

Загальновідомим є факт, що Винниченко був затятим соціалістом. Це є надзвичайно важливим при детальному дослідженні його ідей. Та необхідно зауважити, що у сьогоденні, термін "соціалізм" має певну негативну конотацію, в більшості своїй, через нашу радянську спадщину. При глибокому аналізі творчості та ідей Винниченка ми розуміємо, що ідеї вченого не мали нічого спільного з радянською узурпацією наведеного терміна. Навпаки, він рішуче відкидає більшовицький соціалізм, називаючи його тупим, диким, повним терору, крові та насильства, адже, як вважав автор, в СРСР державний капіталізм просто замінив приватний, роблячи державу найбільшим та, по суті, єдиним капіталістом. Зі сказаного можна впевнено зробити висновки, що суспільно-політичний ідеал вченого є набагато ближчим до сучасних орієнтирів людства: рівності, справедливості та свободи, аніж до "соціалізму" в радянській інтерпретації цього терміну.

Головною проблемою тогочасного суспільно-політичного ладу, за вченим, було те, що він не викоринює економічну нерівність, яка є корнем нещастя у світі. Дихотомія "щастя" – "нещастя" напряду пов'язана з іншою концепцією Винниченка, яку він назвав "конкордизм". Це соціально-етична концепція, спрямована на відновлення рівноваги внутрішнього світу людини, гармонію між людиною і суспільством. Іншими словами, вчення про щастя. На думку мислителя, при тогочасній радянській експансії, люди не могли досягти щастя, адже Росія залишалася тією самою "тюрмою народів", лише під "перефарбованою шкаралупою змін". [В. Винниченко Заповіт борцям за визволення. – Київ: Криниця, 1991 г. – 128 с.]

Свій варіант творення соціалізму Винниченко назвав "колектократизацією". Його суть в об'єднанні, "себто: негайно, але без зброї, почати переводити приватну власність на засоби продукції на колективну. Не державну, а колективну, це різниця... Не націоналізація, а соціалізація". [В. Винниченко Заповіт борцям за визволення. – Київ: Криниця, 1991 г. – 128 с.]

Винниченко закликає соціалістів, комуністів і радикалів погодитися на ідеї такої собі інтенсивної кооперації господарства й законодавчим, безкровним шляхом за кілька років перейти на колектократизацію. Теоретик колектократії бачив безліч переваг у такому шляху, адже тоді кожен робітник знатиме, що він працює не на господаря чи пана, неважливо, приватного чи державного, а "інвестує" в самого себе. Таким чином продуктивність праці в колектократії повинна бути "настільки більша, наскільки більше є ціле за частини". [В. Винниченко Заповіт борцям за визволення. – Київ: Криниця, 1991 г. – 128 с.] Ідея ця не є новою,

адже всі ми знаємо, що найефективніший спосіб змусити людину щось зробити якісно – це впевнити її в тому, що ця дія є необхідною та вигідною для неї особисто.

Цікавим є те, що Винниченко замість принципу соціологічного розглядає соціалізм і революцію насамперед в якості морального принципу. Він із великим жалем зазначав, що ніде в усій політичній і філософській літературі соціалізму та комунізму не знайшов їхньої виробленої системи моралі. Таким чином, основним питанням соціалістичної ідеології для Винниченка стає ідея нової, революційної моралі.

Як собі уявляє Винниченко цей мирний шлях становлення нового суспільно-політичного ладу? Звісно, через поступові реформи та нововведення, адже криваво-революційний спосіб, яким вводилися зміни в СРСР, був абсолютно неприйнятним для мислителя. Він пропонує Асамблеї прийняти ряд законів, які сприяли б цьому переходу. Приклад законів, які б могли гарантувати успіх: закон про участь робітників в прибутках підприємств, закон про передачу в колектократичну власність деяких націоналізованих підприємств, закон про сприяння всім зачаткам кооперативних підприємств всіма державними засобами, субсидіями, кредитами.

Головною перспективою у становленні колектократії Винниченко вважає її визнання та розвиток в інтернаціональному масштабі. Встановлення "Світової Економічної Федерації з єдиним планетарним господарчим планом", на благо якої працюватимуть показові конкордистські колективи – конкордистські партії. Він також наголошував на прийнятті Об'єднаними Націями зобов'язань поступово переводити господарство по всіх країнах на колектократію. Більше того, мислитель вказував, що після встановлення такої всесвітньої федерації виникнуть передумови для реалізації "надконкордистської мети" – встановлення відносин з іншими планетами у Всесвіті, для яких існуватиме "Всесвітній закон сполучення і погодження сил".

Володимир Винниченко надзвичайно глибоко аналізував проблеми політичного становища тогочасного суспільства, вбачавши в колектократії єдиний шлях їх вирішення. Для нього, доба справжнього соціалізму, який вчений бачив сповненим свободи, веселості та рівності, ще не настала, тож мислитель пропонує свій, революційний шлях соціально-політичного розвитку людства, а, зокрема, й України.

Г. В. Попов, студ., КНУТШ, Київ
georgeslavin1997@gmail.com

ІДЕЯ КОСМОПОЛІТИЗМУ НАЦІЙ В ПОЛІТИЧНОМУ ВЧЕННІ ДЖУЗЕППЕ МАДЗІНІ

Джузеппе Мадзіні є однією з найбільш впливових інтелектуальних постатей італійського Рісорджіменто, одним із духовних батьків сучасної італійської нації. Мадзіні – не менш знакова фігура періоду об'єднання Італії, ніж Джузеппе Гарібальді й Алессандро Гавацці. Поряд з Вінченцо

Джоберті й Антоніо Розміні-Сербаті, він є одним з найбільш яскравих італійських мислителів XIX сторіччя. При цьому в свою епоху Мадзіні сприймався як фігура європейського масштабу, яку можна порівнювати за своїм впливом із такими діячами, як Джон Стюарт Міль, Карл Маркс та Алексіс де Токвіль.

Найбільш фундаментальним закликом італійського філософа була зміна існуючого європейського політичного устрою на базі двох головних принципів: демократії та національного самовизначення. Ці заклики звучали доволі радикально в часи, коли переважна більшість території континентальної Європи знаходилося під владою абсолютистських монархій та багатонаціональних імперій, таких як Габсбурги, Романови чи Оттомани. Переконанням Мадзіні було те, що за історичних умов його часу, лише національна держава може забезпечити участь у демократичному політичному процесі та громадянському вихованні. Однією із найважливіших робіт раннього Мадзіні була стаття "Від працівників "Молодої Італії" до співвітчизників, де мислитель розробив універсальний девіз республіканського руху: "Свобода у всьому і для всіх. Рівність у правах і обов'язках, як соціальних, так і політичних. Асоціація всіх народів, всіх вільних людей в місію прогресу, що охоплює все людство". Цю тезу можна вважати наріжним уявленням майбутнього міжнародних відносин для Мадзіні. Цікавим є те, як мислитель розкриває проголошений ним принцип. Під дефініцією "народ" італієць розуміє "загальну кількість людських істот, що складають націю". Там же філософ зазначає, що безліч індивідів не є нацією до тих пір, поки воно не керується відповідно до єдиного для всіх закону, єдиними принципами, і поки воно не пов'язане єдиними братніми узами. "Нація – це слово, що позначає єдність: єдність принципів, цілей і прав" [Mazzini G. *Manifesto della Giovine Italia*. In: Mazzini G. *Scritti editi e inediti* / Mazzini G. – Genoa: Daelli, 1861. – vol. 1., 122–130 pp.], – приходять до висновку Мадзіні. Згідно слів мислителя, це той тип громадських відношень, який наводить безліч людей до гомогенної єдності. В іншому випадку, має місце не нація, а натовп, збіговисько варварів, що об'єднуються на час завданням завоювання, грабежу і розбою. Нація ж планомірно переслідує загальні для всіх її індивідів мети вдосконалення і розвитку всіх видів суспільно значимої діяльності.

Для нього "нація" була лише обов'язковим початковим кроком для майбутнього міжнародного "братерства" всього Людства. Мадзіні був щиро переконаний, що космополітичні ідеали та національні настрої повинні доповнювати одне одного. Мислитель передбачав зростання "агресивного націоналізму", тому вважав, що цього може не статися за умови впровадження системи "сентиментальної освіти". Він був не націоналістом, а скоріше республіканським *патріотом*. Обов'язковою умовою існування такої "асоціації рівних", яка б забезпечувала реальну політичну участь нації мала бути *Конституція* [Recchia S. *A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy*,

Nation Building and International Relations. / Recchia S., Urbinati N.. – Princeton University: Princeton University Press, 2009. – p. 264.].

Як і деякі зі своїх сучасників, Мадзіні вірив, що одного дня європейські нації об'єднаються та створять "Об'єднані штати Європи". За Мадзіні, народи, звільнені від тиранії монархів, повинні проявити природне прагнення до міжнародної асоціації, яка стане виразом бажання націй жити в мирі та гармонії один з одним планомірно розвиватися. Крім політичної асоціації, схожою за своїми принципами з сучасним Європейським союзом, Мадзіні пропонує створити єдиний Європейський Суд, який міг би приймати обґрунтовані з правової точки зору рішення в разі виникнення міжнародних суперечок [Recchia S. *From a Revolutionary Alliance to the United States of Europe. A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building and International Relations.* / Recchia S., Urbinati N.. – Princeton University: Princeton University Press, 2009. – p.135]. Необхідно зазначити, що саму ідею Сполучених штатів Європи запропонував не Мадзіні, а інший італійський демократ – Карло Каттанео, лідер міланського повстання 1848 року, але саме Мадзіні зробив конкретні політичні дії, спрямовані на досягнення цієї мети. Таку концепцію міжнародних відносин ми можемо назвати *космополітизмом націй*, що містить в собі переконання в універсальних принципах свободи, емансипації та рівності, які б мали бути реалізовані в контексті асоціації незалежних демократичних держав. Хоча він не заперечував насильницьке розповсюдження демократичних принципів у боротьбі з іноземною окупацією та деспотичними режимами, але в майбутньому демократії мали б стати "натуральними союзниками", які б займалися взаємовигідним співробітництвом. За таких умов мав встановитися "перманентний мир", що зайвий раз демонструє зв'язок з концепцією Канта та її подальшим розвитком.

Отже, виходячи з вищезазначеного, ми можемо вважати, що Мадзіні був піонером прогресивного бренду ліберального інтернаціоналізму. Можна впевнено казати, що його твори сприяли формуванню політичних поглядів багатьох видатних діячів патріотичного та антиколоніального руху, таких як Вудро Вільсон, Сунь Ятсен, Джавахарлал Неру, Ганді. На шляху до Паризької мирної конференції Вудро Вільсон завітав до Генуї, де відвідав пам'ятник Джузеппе Мадзіні, а потім вже у Версалі казав, що керується принципами, які заклав цей великий італієць. Сучасна зовнішня політика Європейської Унії, внутрішній політичний устрій цього наддержавного утворення, збереження суверенітету європейських країн свідчать про велику спадщину, яку залишив видатний філософ великій родині народів Старого Світу. Це зайвий раз вимагає від нас звертатися до вивчення теоретичних напрацювань батька італійської нації.

**ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЛІДАРИЗМУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ-ГО СТОРІЧЧЯ**

Проблема національної єдності, пошук спільного, об'єднуючого сенсу національного буття залишається одним з головних питань від вирішення якого залежить доля української нації на початку ХХІ сторіччя так само, як і протягом довгих віків нашої попередньої історії.

Роз'єднаність, внутрішні чвари й суперечки, домінування регіональних пріоритетів та різноспрямованих геополітичних орієнтацій, що мали справді трагічні наслідки для України, відбивалось як в масовій свідомості, так і осмислювалось багатьма політичними мислителями України.

Ще в кінці ХІХ сторіччя український галицький політичний мислитель та громадський діяч Ю.Бачинський, спираючись на марксистську методологію, висловив впевненість, що розвиток економічних відносин неодмінно призведе до спільного інтересу всіх етнічних груп, що населяють територію України, в боротьбі за самостійність, зробить їх українськими патріотами.

Засновник радикального націоналізму М.Міхновський, в знаменитій праці "Самостійна Україна" на порозі ХХ сторіччя визначив одну з головних причин того, що ми перебуваємо у становищі "зрабованої нації": "Наша нація у своєму історичному процесі часто була несолідарною поміж окремими своїми частинами...". Для подолання цієї проблеми він пропонує принципи національного солідаризму викладені у знаменитих "Десяти заповідях УНП". Їх основна ідея – формування модерної еліти нації на засадах етнічної солідарності.

Своєрідною альтернативою в розумінні основ та принципів українського солідаризму була позиція засновників УНР. М.Грушевський, апелюючи, до необхідності захисту національно-культурних прав українців, вважав, що головний наголос необхідно робити на реалізації соціальної програми. При цьому забезпечення соціально-економічних інтересів українського селянства, на його думку мало об'єднати українські маси та стати гарантом української автономії в демократичній російській республіці.

Інший чільний діяч УНР В.Винниченко до головних причин поразки українців у національно-визвольній революції 1917-1921 років вважав, той факт, що національне (державницьке) та соціальні питання виявились розділеними, що спровокувало розкол нації, внутрішнє протиборство та поразку. Тому для перемоги необхідно їх об'єднати, а найкращою ідеологією, що забезпечить "єдність думки і дії" буде комунізм. При чому не його більшовицький варіант, а "справжній", що не декларує, а насправді визнає право нації на самовизначення. Формою громадської та економічної організації суспільства мала стати колектократія.

Для чільних діячів Української Народної Республіки, що були в своїй переважній більшості представниками соціалістичної політичної доктрини

ни в найрізноманітніших її варіаціях, характерним був погляд на українську націю сформований українською народницькою історіографічною школою. Для неї традиційним був погляд згідно з яким українська нація презентувалась експлуатованими класами, "трудовим народом". Національна ж еліта, представники заможних верств зраджували український інтерес і до українського народу не належали.

Поразка національно-визвольних змагань початку ХХ сторіччя, значна частка вини в якій лежить на її соціалістичних лідерах, актуалізувала в період між світовими війнами ідеї Д.Донцова. Висунута ним концепція інтегрального націоналізму претендувала стати об'єднуючою ідеєю для нового покоління українців. Д.Донцов апелює до необхідності створення "великого національного міфу", що базуватиметься на ідеї прагнення до "панування на власній землі", відпорності зовнішньому тиску, домінуванні ідеалістичного догматизму над економічно-класовим прагматизмом. Велика ідея має зцементувати націю, спільний інтерес – перетворити в непереборну силу. Великий національний міф, національна ідея повинні сформувати нову українську еліту, солідаризувати її для досягнення великої мети. А еліта перетворить народ в націю – "мільйони воль, що об'єднані великою метою – панувати на власній землі, у власній державі". Головною умовою для створення нації Д.Донцов вважає виховання почуття етнічної спільності. Саме цьому повинен слугувати інтегральний націоналізм, як інтегруючий чинник.

Ідейним опонентом Д.Донцова в багатьох питаннях був ідеолог українського монархізму В.Липинський. Поєднуючим чинником для українців, на його думку, повинно стати усвідомлення переваг існування у власній незалежній державі для солідарного вирішення всіх соціальних, культурних, освітніх та інших проблем. Держава, як політична організація населення певної території, повинна стати основою вироблення національного солідаризму і формування самої української нації.

Націю, вважає В.Липинський, повинно об'єднати почуття відрубності та відпорності щодо інших націй, яке може сформуватись на основі тривалого політичного існування і рамках власної держави на власній території. Тривале співжиття виробляє почуття національної ідентичності, спільності, єдності, солідарного інтересу. Саме солідарний національний інтерес базований на політичному розумінні нації, на думку мислителя, здатен перетворити внутрішньоукраїнську боротьбу у державотворчий фактор.

Чітко і значимо поставив проблему національного солідаризму для українців М.Міхновський. Підхоплена іншими, вона була розвинена на соціально-класовій основі соціалістичними лідерами Центральної Ради, етнічно-культурно-вольові Д.Донцовим, державно-політичний – В.Липинським. Кожен з цих підходів мав свої право на існування, будучи не просто плодом умоглядних висновків кабінетних вчених, а відображаючи конкретні потреби і запити українського суспільства. Багато з них не втратили актуальності для української держави і на початку ХХІ сторіччя.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛІГАРХІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ПРАЦЯМИ РОБЕРТА МІХЕЛЬСА

Роберт Міхельс у своїй найвідомішій роботі "До соціології партійності в сучасній демократії" (1911) стверджує, що демократія неможлива без організації [Michels On the Sociology of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy 1915: p. 19]. У передмові до англійського видання він зазначає, що, оскільки у людини має природну потребу в лідерстві, демократія безсумнівно приведе до олігархії, тому що " демократія ... обов'язково буде містити олігархічне ядро". [Michels, On the Sociology of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy 1911, p. 6]. Він розкриває шлях, за яким будь-яка організація (він безпосередньо має на увазі партію) перетворюється на олігархічну у своїй суті та наводить ряд причин, за якими цей шлях буде пройденим будь-якою партією, що є першою проблемою, оскільки рядом дослідників саме це узагальнення ставиться під сумнів. У суспільстві діє "залізний закон олігархічних тенденцій". Його суть полягає в тому, що розвиток суспільства супроводжується формуванням великих організацій. Керівництво такими організаціями не може здійснюватися всіма її членами і тому для ефективного функціонування організаціям (в тому числі і політичним партіям) потрібне створення системи ієрархічно організованого управління, яке призводить у кінцевому підсумку до концентрації влади в руках правлячого ядра. Відбувається, таким чином, утворення правлячої еліти.

Проте чи є взагалі актуальними позиції, висловлені Міхельсом, саме у сучасних партіях, які пережили досить суттєву трансформацію з часу, коли про них писав Міхельс? Чому партійна еліта, яка з технічних причин і має тримати у своїх руках найбільше повноважень та влади перетворюється на закриту олігархічну групу? Ще більшу цікавість викликає дослідження прояву олігархічних тенденцій у партій, що не мають чіткого ідеологічного спрямування. Роберт Міхельс, як і інший творець теорії елітаризму Вільям Парето прописували процес циркуляції еліт, що має відбуватися з закінченням кожного соціального циклу, проте чи має практичне втілення цей процес?

Роберт Міхельс переконаний відносно неефективності боротьби з олігархічними тенденціями, оскільки вважає певною необхідністю олігархізацію партій в демократичній державі, як процесу формування сильної організації, членами якої є професійні політики. Теза про циркуляцію еліт, як форми оновлення організації та боротьби з "застиганням олігархії", реалізується лише частково у його теорії – Міхельс звертає увагу на те, що нова політична еліта, навіть негативно налаштована до олігархічних тенденцій, з якими вона боролася на шляху до здобуття влади, все одно неминуче перетворюється в закриту олігархічну групу.

Дослідник Жан Лінц виділяє десять значень терміну "олігархізація", в яких цей термін використовує Міхельс. Неомарксистські критики стверджують, що інституційні механізми в капіталістичному суспільстві такі, що змушують елітні ієрархії не працювати плюралістичним способом через взамовигідну конкуренцію, тому що державою і суспільством керують на основі єдиної лінії конфлікту: прав приватної власності на засоби виробництва. Кажучи коротко, вони наводять аргументи на користь закону олігархії Міхельса.

Критика теорії Міхельса включає багато моментів. Практика свідчить, що не скрізь і не завжди в масових партіях виявляються олігархічні тенденції. Безпосереднім запереченням Міхельсу в цій області може служити праця Ліпсета, Троу і Колемана, заснована на результатах емпіричних досліджень. Критикуються також відсутність значеннєвої точності і логічні пробіли в аргументації Міхельса. Дж. Сарторі переконливо заперечує проти його розуміння демократії і вказує, що висновки Міхельса впливали з загальноприйнятої термінології. У тавтології і паралогізмах дорікав Міхельсу Антоніо Грамши, що у своїх роботах нерідко посилався на нього, хоча не погоджувався з його точкою зору.

Безперечно, ця теорія є класикою, що справила вплив на розвиток теорії партій, хоча й сама пережила значну критику своїх позицій. Однак питання олігархізації партій та дослідження необхідності протидії цьому все ще залишаються надзвичайно актуальними. Беручи за основу позиції, висловлені Робертом Міхельсом, потенційним видається дослідження олігархічної природи не тільки політичних партій, а й інших організацій, що існують в державі, більш глибокого дослідження олігархічної природи людини та її лідерських тенденцій, розкритих Міхельсом.

О. А. Ткаченко, студ., КНУТШ, Київ

СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ВАЛЛЕРСТАЙНА

У 1974 році вперше була видана робота з гучною назвою "Світ-система Модерну. Том I" за авторством американського соціолога Еммануїла Валлерстайна, основні концептуальні положення якої стали базою для формування однієї з найвпливовіших системних теорій макросоціологічного аналізу – світ-системної теорії. У своїй методологічній базово-світоглядній дослідники світ-системного напрямку спираються також на досвід розробок у сферах критичного марксистського розкриття сучасних економічних відносин, структуралістської теорії модернізації та теорії залежності, розширюючи та переосмислюючи ключові положення кожної з них. Світ-системній теорії у сучасному стані її розвитку властива широка плюралістичність підходів вчених щодо спільного бачення ними глобальних економічно-соціальних зв'язків у цьому вимірі, однак найбільш визнаним у світовому науковому середовищі залишається їх розкриття з боку самого Еммануїла Валлерстайна.

Аналіз Валлерстайном капіталістичної світової системи Модерну починається зі визначення часових та географічних рамок її формування, а також відповідної географічної структурної ієрархії країн у системних межах. Американський соціолог затвердився на баченні саме так званого "довгого" XVI століття в якості хронологічного проміжку, коли відбулося формування капіталістичного суспільного ладу. За Валлерстайном до XVI століття вияви капіталістичного ладу могли існувати лише в окремих територіальних утвореннях – світ-імперіях, існувати в підлеглому стані, оскільки не були захищені від суцільного економічного висиску та кінцевого знищення з боку правлячої верхівки. Після XVI століття рушив процес лише всебільшого поглиблення капіталістичних відносин у межах окремих країн, тоді як на загальному рівні капіталістичний лад вже постав в якості переважного. Така непересічна значимість обумовилась формуванням саме тоді глобального виміру стосунків між країнами з можливостями постійного перетікання капіталу у його рамках. За словами Еммануїла Валлерстайна: "Якщо б ці процеси відбувались в одній державі, то нічого не могло завадити носіям державної влади привласнювати собі додану вартість, що позбавило підприємців стимулу займатись розробкою нових продуктів. З іншого боку, якщо б у сфері ринку не було в загалі не було держав, то не було і засобу отримати квазімонополію. Тільки якщо капіталісти розташовані у "світовій економіці" – такий, яка включає множинність держав, – підприємці можуть займатися безкінечним накопиченням капіталу" [Есть ли будущее у капитализма? / [И. Валлерстайн, Р. Коллинз, Г. Дерлугьян та ін.]. – Москва: Издательство института Гайдая, 2015.]; "В більшій частині дискусія про часові рамки Світ-Системи Модерну зводиться до полеміки щодо природи європейського феодалізму. У своїй книзі я провів принципову відмінність між "першим" феодалізмом середньовічної Європи, під яким я розумію те, що звичайно мається на увазі під феодалізмом(за моєю точкою зору дезінтегрований світ-імперію, який дуже поверхнево об'єднувала Римсько-католицька церква) та "другим" феодалізмом XVI століття – його розглядав як некоректну назву примусової сільськогосподарської праці на ринок Світ-системи [Валлерстайн И. Мир-система Модерна, Том 1 / Иммануил Валлерстайн. – Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2015.]. За твердженнями американського соціолога географічний простір першочергового встановлення Світ-системи Модерну переважно локалізується в межах Західної та Центральної Європи та ще деяких регіонів. Надалі ж Світ-система починає розширюватись, але вона незмінно зберігає просторову ієрархію розподілення країн на три якісні типи: центр, периферія та напів-периферія. Центром є сукупність найбільш економічно та соціально процвітаючих суспільно-державних утворень, передових у всіх сферах політики, науки та культури, країни периферії ж слугують їм залежним простором збуту продукції та здобування ресурсної сировини. Між центром та периферією особливе місце займають так звані "приводні реміні" їх економічних стосунків – країни напів-периферії – менш залежні та більш розвинені у

порівнянні з периферією, які поступово прогресують у напрямку посідання місця в центрі Світ-системи.

Надалі у світ-системному підході Валлерстайна акцент робиться на виокремленні інституціональних параметрів-змінних функціонування капіталістичної Світ-системи Модерну, головними з яких дослідник називає довгострокові економічні фази підйому та спаду – "хвилі" Кондратьєва та цикли-гегемонії. "Хвилі" Кондратьєва являють собою багатолітні цикли підйому та падіння зросту світової економіки, що періодично змінюють один одного, починаючи із циклу підйому XVI століття. На ці періодичні зміни накладаються цикли-гегемонії, відповідно ж "під гегемонією у світовій економіці розуміється здатність однієї держави нав'язувати ряд правил всім іншим державам, в наслідок чого у світовій системі підтримується відносний порядок". Статус держави-гегемона боротьби закріплюється за однією з країн центру у ході взаємної боротьби з іншими та позначається перш за все її домінуючим становищем одночасно в світовій ієрархії виробництва, комерції та фінансів та витікаючим з цього переважанням у визначенні загальноприйнятих політичних форм та культурних цінностей свого часу. Валлерстайн стверджує, що до сучасного часу "в історії Світ-системи існувало три держави-гегемони: Сполучені Провінції в середині XVII століття, з 1648 по 1660 роки, Сполучене Королівство у трохи більший час в XIX столітті, з 1815 по 1848 роки, хоч, можливо, і трохи більше, Сполучені Штати в середині XX століття з 1945 по 1967/1973 роки" [Валлерстайн И. Мир-система Модерна, Том 2 / Иммануил Валлерстайн. – Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2016.]. Домінуюче становище гегемона є, однак, доволі хитким, оскільки вимагає величезних як внутрішніх витрат на забезпечення соціальної гармонії свого суспільства на фоні небувалого зросту, так і витрат зовнішніх на "осадження" не згодних з встановленим порядком країн. Поступово воно все більше переходить у вимір згасання, на фоні чого встановлюється баланс сил двох нових зростаючих претендентів на гегемонію у рамках Світ-системи за результатом переходу пальми першості до нового гегемона через глобальне протистояння. Але за Валлерстайном важливим є врахування того факту, що повторення дуальності циклів підйому і спаду не спричиняє повний регрес до початкового стану рівня розвитку суспільства, а поступово накопичує все більше прогресивних якісних змін. Сам американський учений характеризує це таким чином: "На Б-фазі падіння цих двох циклів ніколи не має можливості викоринити цей зріст повністю. Скоріше, повернення до рівноваги, яке виявляє собою Б-фаза, буде в кращому випадку частковою регресією системи, яку, можливо, потрібно описувати як "стагнацію" системи, а не як повну її регресію до попередніх позицій" [Есть ли будущее у капитализма? / [Е. Валлерстайн, Р. Коллинз, Г. Дерлугьян та ін.]. – Москва: Издательство института Гайдая, 2015.].

Отже, хоч світ-системний аналіз і розгортається переважно в економічно-соціальній площині, однак будучи сукупним інтегративним підходом до осмислення суспільного розвитку, він дозволяє достовірно та емпірично обґрунтовано проаналізувати як загальні політичні проблеми в якості глобальних політичних взаємовідносин між країнами та встановлення цінностей цього виміру, так історико-політичні проблеми, до прикладу дилему протестантської етики та духу капіталізму або ж порівняльну ефективність англійських політичних інститутів XVIII століття на фоні французьких, так і проблеми сучасного політичного розвитку. Фактично болючо важливим є і прикладання концептів світ-системного аналізу до положення нашої країни у світовому політичному вимірі, адже згідно з ними Україна перебуває фактично у межах визискуваної периферії Світ-системи. Однак, на основі історичного досвіду інших країн світ-системний аналіз водночас окреслює перспективи можливостей виходу нашої Батьківщини з такого пригнобленого економічного стану, що є безперечно важливим для кожного з нас і усього українського суспільства в цілому.

Л. В. Черкас, студ., КНУТШ, Київ
cherkasludaa@gmail.com

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ДЕНІЕЛА БЕЛЛА

Деніел Белл є одним з найбільш впливових інтелектуальних постатей XX ст. Соціолог, журналіст, футуролог та політичний філософ, він став творцем теорії "постіндустріального суспільства", саме він залишиться у пам'яті людства за розробку концепції про кінець ідеологій. Після оприлюднення своєї роботи, він очолив "школу консенсусу", ключовими засадами якої була ідея про вичерпність традиційних ідеологій. Намагаючись передбачити майбутні зміни суспільства та політичного ладу у ньому, він запропонував використовувати нову модель розвитку суспільства, яка зводилася до принципу використання набутого знання. Був нагороджений премією Алексіса де Токвіля у 1999 р. за гуманізм.

1973 року побачила світ фундаментальна праця Белла – "Прихід постіндустріального суспільства". У її вступі, одразу ж автор наголошує, що найголовнішим для точного передбачення будь-яких змін є базис, важливо, щоб люди поводити себе раціонально та виважено, проте у політиці, зазвичай, через ключові суперечності, привілеї чи інші протиріччя ми не можемо прогнозувати політичну поведінку. Деніел розділяє суспільства на тих, яким властивий високий рівень сталості та тих, хто його не має. Незважаючи на такий поділ, загальні тенденції залишаються однаковими для різних суспільств. Одним із наріжних каменів перет-

ворення суспільства є рух за рівність, що приблизно окреслено у праці "Демократія в Америці" Токвіля, 1835 року. Деніел Белл намагається аналізувати недалеке минуле і робить спроби передбачити його наслідки для майбутнього: "Упродовж останніх ста п'ятдесяти років соціальна напруженість західного суспільства створювалася цими суперечливими порівняннями до рівності й до бюрократії, вони виробились у політиці й соціальній структурі індустріального суспільства. Охоплюючи поглядом наступні десятиріччя, можна побачити, що прагнення до більшої участі в організаціях, котрі ухвалюють рішення й контролюють життя індивідів (школи, лікарні, ділові компанії) та зростання спеціальних вимог до знання (професіоналізація, меритократія), формує осьові структури суспільного конфлікту в майбутньому" [Прихід постіндустріального суспільства [Електронний ресурс] // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – 1996. – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2917198>].

Початок постіндустріального суспільства ніяк не пов'язаний з повним кінцем аграрного чи індустріального. "Постіндустріальне суспільство додає новий вимір, особливо в управлінні даними та інформацією, як необхідними об'єктами у складному суспільстві" [Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism / D. Bell. – L., 1979.p.6]. У цьому суспільстві немає тривалих елітарних груп, існуючі владні відносини руйнуються завдяки технічним змінам. Колишні зв'язки не матимуть ваги, тоді як набагато важливішими за це стануть особисті досягнення та високі моральні якості. Меритократія передбачає правління найдостойніших, у одному з провідних принципів постіндустріального суспільства, надається панівна суспільна роль бюрократизованому теоретичному знанню як джерелу нововведень і політичних формулювань. Тому освіта стає ключовою для приходу до влади. Університети стають основними політичними консультантами. Деніел припускає, що у постіндустріальному світі потреба у політиці буде набагато більшою, ніж раніше. Саме політика зможе контролювати суспільний прогрес, підштовхуючи його чи зупиняючи, зважаючи на те, що його буде визначати розвиток технологій. "Політика є ареною соціальної справедливості та влади: контроль над законним застосуванням сили та регулювання конфліктів для досягнення особливих уявлень про справедливість, втілених в традиціях суспільства або у своїй конституції, написаних чи неписаних. Осьовий принцип політики – легітимність, і в демократичній державі цей принцип такий, що влада може здійснюватися тільки із згоди керованого" [Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism / D. Bell. – L., 1979.p.11]. Ідея рівності у правах, у можливостях та перед законом є важливим аспектом державності. Осьова структура політики – це представництво або співучасть: наявність політичних партій та / або соціальних груп для вираження інтересів конкретного сегмента в суспільстві, будучи засобами представництва або засобами участі у прийнятті рішень. Коли проблеми стають більш технічними існує тенденція до розповсюдження

технократичних режимів. Але з тих пір, як політичні дії, по суті, прагнуть примирити конфліктні і часто несумісні інтереси або шукають авторитету статуту, або конституційного режиму як підстави для судження, політичні рішення приймаються шляхом укладення угоди або за законом, а не технократичною раціональністю. Політика у постіндустріальному світі зверху, побудована так як того прагнуть низи.

Після теоретичного поділу суспільства на три соціальні сфери, Белл віддавав перевагу політиці, бо вона стає найважливішою у вирішенні соціальних конфліктів та розбіжностей, над нею стоїться тільки культура, яка формує історію, соціальні цінності та політичну поведінку.

Отже, з наведеного вище можна зазначити, що політика у постіндустріальному суспільстві Белла буде мати надзвичайно велику роль. Вона базуватиметься на принципі рівності усіх людей та легітимності влади над ними. Проте робити великі і точні політичні прогнози неможливо, зважаючи на різну стійкість сучасних суспільств. Аналізуючи політичні процеси 2 пол. XX ст. Белл приходив до висновків, що не існує стійкої оздоровчої економічної формули, тільки своєчасні політичні міркування можуть призвести до комплексу інструкцій для вирішення економічних питань. Белл надзвичайно велику увагу приділяє впливу політики на майбутнє, добре усвідомленні зобов'язання перед нащадками – це засвоєні уроки історії

Секція 14

"ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"

Аббас Мамад огли Алієв, асп., КНУТШ, Київ

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Інститут президентства посідає ключове місце в політичній системі багатьох держав. В Україні з моменту свого заснування інститут президентства вже декілька разів зазнавав змін. Більшість інституційних реформ стосувалися насамперед обсягу повноважень Президента. Це свідчить про велику увагу до формально-юридичних аспектів на шкоду механізмам та методам здійснення політичної влади. Водночас не існує універсальних моделей функціонування інституту президентства. Вибір конкретних форм та методів здійснення політичної влади залежить від багатьох чинників, зокрема суспільно-політичних, культурних особливостей, історичних обставин, специфіки політичної системи конкретної країни.

Історія інституту президентства сягає витоків середини XVIII ст., коли в Сполучених Штатах Америки була вперше конституційно закріплена посада президента – виборного глави держави. Перші ґрунтовні теоретичні дослідження інституту президентства представлені в працях "батьків" американської конституції А. Гамільтона, Дж. Джея, Дж. Медісона.

Наявність унікальних аспектів інституту президентства в політичній системі США відзначав і Алексіс де Токвіль. У книзі "Демократія в Америці" А. Токвіль пояснює, що президент, займаючи посаду, своєю честю і життям гарантує, що буде розумно користуватися владою, що престиж президентської влади підвищується за більш активної участі США в міжнародних відносинах.

У західноєвропейській літературі дослідження інституту президентства активізуються із поширенням відповідної політичної практики. У Європі посада президента вперше була введена у двох республіках – Франції та Швейцарії. І тільки після закінчення Першої світової війни в Європі збільшується кількість держав, у яких було впроваджено посаду президента. Президенти стали вищими посадовими особами в Австрії, Веймарській республіці, Чехословаччині, Польщі, Естонії, Латвії, Литві, Туреччині.

Термін "глава держави" розроблявся в межах органічної теорії, що розглядала державний механізм за аналогією з природним. З точки зору прихильників органічної теорії, монарх має виконувати в державному механізмі роль голови в людському організмі: аналізувати події та явища, що відбуваються навколо, приймати вольові рішення і доводити їх до виконання іншим органам. Ця теорія отримала логічне завершення наприкінці XVIII ст. і набула поширення й визнання в умовах "освіченого абсолютизму".

Однак конституційна практика все ж вимагає розмежування цих різновидів глав держав. Видовою ознакою інституту президентства вважається його виборність. Це відрізняє його від монарха, але відомі випадки виборної монархії, тому такої ознаки недостатньо. Друга істотна риса президентства полягає в чітко визначеному, обмеженому в часі терміні повноважень. У конституціях сучасних демократичних держав максимальним терміном каденції президента є сім років. Але і тут трапляються винятки, особливо щодо трансформаційних політичних систем, коли конкретний президент здійснює свою політику довівчо.

У суспільній свідомості найчастіше ця посада асоціюється з поняттям "лідер". Така першість є історично зумовленою, адже генеза інституту глави держави пов'язана з феодалною державністю, за умов якої монарх був не тільки верховним носієм влади, а і її джерелом. У наші дні першість президента як найвищої посадової особи пояснюється не обсягом і змістом його повноважень, а саме статусом як глави держави.

Авторитарні тенденції інституту президентства виникають лише тоді, коли президент прагне зосередитися не на управлінській діяльності, а втручатися в різні сфери суспільно-політичного життя. Якщо проаналізувати це твердження в контексті українських реалій, то можна зробити висновки, що зміна конституційного обсягу повноважень президента не змінить рівень ефективності його управлінської діяльності. Тому реформування інституту президентства має відбуватися в напрямку вдосконалення чинного законодавства щодо процедур та механізмів президентського управління, децентралізації влади з максимальним делегуванням повноважень президента підпорядкованим йому структурам, встановлення загальних правил ведення політичної гри, пошуку компромісу між різними органами, підвищення політичної культури управлінців різних рівнів, формування особистісних управлінських навичок президента та його команди.

Інститут президентства – це система державних органів та посадових осіб, а також формальні і неформальні механізми та правила їхнього функціонування, призначені для здійснення верховного управління, що тісно взаємопов'язані із специфікою державно-політичного механізму в цілому.

Вимога інституціоналізації молодих демократій або, як їх ще називають, делегативних демократій, тобто таких, у яких владу мають демократично обрані уряди, небезпідставна. Делегативні демократії (неінституційовані) не можуть гарантувати, що суспільство не регресує до авторитарного правління. Вони часто втрачають стійкість. Інституціоналізація ж сприяє стійкості й убезпечує суспільство від несподіванок. Відтак, щоб стати державою, у якій демократичні перетворення є незворотними, слід прагнути перейти від делегативної демократії до представницької, чіткого поділу влади і закріплення функцій її гілок, меж діяльності в конкретних законах.

При цьому майже в усіх пострадянських державах гострої актуальності набуває проблема оптимізації правового статусу глави держави шляхом визначення необхідного обсягу повноважень.

З огляду на формально-юридичні ознаки, інститут президентства – це різновид глави держави, що обирається на певний період, несе політичну відповідальність та здійснює вище керівництво державою в межах наданої йому компетенції. Проте, як засвідчує політична практика, існує багато винятків, що роблять це визначення недостатнім. Так, послугуючись однаковими юридичними нормами, президенти різних країн або навіть різних історичних періодів у різний спосіб реалізують свої повноваження, а подекуди прагнуть проголосити себе довічними правителями, модифікувати політичний режим у цілому.

Це зумовлює необхідність подальшого ґрунтовного дослідження ролі інституту президентства в умовах різних політичних систем та можливостей його реформування та оптимізації за вітчизняних реалій.

А. С. Аматауні, студ. КНУТШ, Київ
i.amatushka@gmail.com

ФЕНОМЕН ЗАНЕПАДУ ІДЕОЛОГІЇ

Концепт ідеології є одним з найбільш складних і суперечливих у політичній науці. Англійський політичний філософ Д. Маклеллан називав її "невловимим концептом у всій соціальній науці". Хоча цей термін є популярним і широко використовується в політичному дискурсі, до сих пір не існує його загальноприйнятого визначення. Більш того, деякі автори (зокрема, Т. Іглтон, який наводить у своїй роботі більше 20 дефініцій даного терміна) [Т. Eagleton Ideology: an introduction. – London; New York, 1991. – 242 p.], стверджують, що єдине і всеосяжне визначення знайти неможливо, перш за все через те, що термін "ідеологія" вживається в науковому дискурсі в настільки різних значеннях, що деякі з них просто несумісні один з одним. В свою чергу, концепції деідеологізації були висунуті в 50-70 рр. XX ст. Теоретичними витоками таких поглядів є критичне ставлення до феномену ідеології, що бере початок в концепції "ілюзорної свідомості" К. Маркса і Ф. Енгельса, акцент на її пізнавальній функції, уявлення про ідеологію як про атрибут "закритості" і не-свободи суспільства. Послідовники таких поглядів припускають, що науково-технічний прогрес, а також демократизація суспільства рано чи пізно здатні привести до поступового відмирання концепту ідеології.

До проблематики деідеологізації зверталися такі дослідники, як Д. Белл і Х. Аренд. Обидва автори виходили з тези К. Маркса про те, що ідеологія являється явищем, що йде "зверху", тобто відправляючого класу й задає образ дійсності, формує цілісну "картину світу". Вони за-

значали тотожність ролі ідеології та її існування. "Проте самі ідеології також виявилися вписаними в контекст історії – тим більше що, претендуючи на вірне пояснення соціальних процесів, вони втрачали свою популярність, якщо ставало ясно, що пояснення радше суперечать реальності, ніж прояснюють її". [Белл Д. Епоха розобченості. Размышления о мире XXI века / Белл Д., Иноземцев В. Л. – 2007. – 303с.]

К. Мангайм займався даною проблематикою поза марксистської парадигми. Він визначав ідеологію наступним чином: "мислення правлячих груп може бути настільки тісно пов'язане з певною ситуацією, що ці групи просто не в змозі побачити ряд фактів, які могли б підірвати їх впевненість у своєму пануванні" [К. Мангайм. Ідеологія та утопія. – Дух і літера, К., 2008. – 370 с.] Поняття утопії він визначає протилежним чином, як те, що належить пригнобленим групам і несе в собі заперечення існуючого режиму. У дослідженні такий поділ на ідеологію і утопію визнано надлишковим, стверджується, що в обох випадках можна використовувати поняття ідеології, в першому випадку ідеології домінуючої, у другому – опозиційної. Маючи на увазі під ідеологією політичну практику викриття поглядів противника, Мангайм поділяє її на часткову і тотальну. Перша з них розгортається в психологічній, суб'єктивній площині, поширюється тільки на певні висловлювання суб'єкта і не стосується самої структури його мислення. Тотальна ідеологія, навпаки, відноситься до сфери метафізичних положень, пов'язаних з певним типом мислення, з характером самої структури свідомості, властивої певній групі або певним епохам. "Такою універсальною версією тотального поняття ідеології, згідно з якою мислення всіх партій і всіх епох є ідеологічним за своїм змістом, важко знехтувати. Навряд чи існує якась позиція у мисленні, яка б не зазнавала змін і в якій неможливо було б виявити соціально зумовлену диференціацію в сучасній ситуації". [К. Мангайм. Ідеологія та утопія. Пер. з нім. Володимир Швед. – Дух і літера, К., 2008. – 370 с.]

С.М. Липсет зазначає наступне: "Про ідеологію можна осмислено говорити лише в тій мірі, якщо внаслідок процесів, що відбуваються в суспільстві виникає щось незалежне, субстанціональне, зі своїми власними запитамися...Від ідеології не залишається нічого, крім моделей поведінки, які підкоряються нездоланній владі існуючих умов". [М. Липсет – Мысль, 2015. – 612 с.] Вчений приходить до висновку, що в міру зростання добробуту, відкритості суспільства проблематика економічної нерівності і, відповідно, репрезентація класових інтересів, так само як і гострота конфліктів, що породжуються ними, слабшає і втрачає сенс. Власне це Липсет і визначає як "кінець ідеології".

Одним із творців і провідних теоретиків концепції деідеологізації та єдиного індустріального суспільства став Р. Арон, який виражає позицію скептицизму та недовіри до ідеологій. Він розглядає їх як "комплекс оціночних та описових поглядів, що характерні для певних груп і класів, за допомогою яких вони інтерпретували соціальну дійсність" [Р. Арон

Опиум интеллигентов – Издательство АСТ, 2015. – 480 с.] На його думку, західна та радянська моделі є лише різними модифікаціями одного й того ж універсального новітнього соціального типу. При цьому, на відміну від прихильників ідеї конвергенції (поступового злиття капіталізму та комунізму), Арон наполягав на неминучості "демістифікації" і поглинання ідеологізованого соціалізму більш науково раціональним та ефективним капіталізмом.

Більшість прихильників деідеологізації пов'язували "кінець" або "запад" ідеології з розвитком науки і техніки, поширенням прагматизму і техніцизму, збільшенням різноманітних поглядів та переконань. Проте на даний момент вивчення феномену ідеології є не менш актуальним, ніж раніше. ХХІ століття виступає спадкоємцем ХХ століття, яке парадоксально називають і "століттям ідеологій" і одночасно століттям деідеологізації. Серед представників влади і політичної науки зростає розуміння тих обставин, що від правильного трактування ідеології та роз'яснення цього поняття як такого безпосередньо залежать не тільки духовні, але і практичні аспекти життя суспільства.

А. С. Ващенко, асп., КНУТШ, Київ
anastasiia.vashchenko19@gmail.com

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА КЛАУСЕМ ОФФЕ

Інтерес, який виник до громадянського суспільства в Німеччині пов'язаний насамперед з двома подіями: криза держави загального благоденства та виникнення неоконсервативної критики "соціального етатизму". Під державою загального благоденства розуміється не тільки механізм політизації економіки, а й розмивання чітких меж між державою та суспільством [Джин Л.Коэн, Ендрю Арато. Гражданское общество и политическая теория. – М.: Издательство "Весь Мир", 2003. – 784 с. – С.75]. Як вказує цілий ряд ліворадикальних авторів в 70-х рр., а саме Джеймс О'Коннор, Юрген Габермас, Клаус Оффе, що державне втручання в капіталістичну економіку породжує нерозв'язні фінансові та адміністративні проблеми, в той же час політичне втручання з боку капіталістичної економіки не так просто легітимізувати в контексті демократичних норм.

Варто зауважити про одного із ключових авторів, Клауса Оффе, який моделював появу двох самостійних програм, які протиставляли суспільство державі. Ці програми були прямою протилежністю один одному в тому, що стосується протистояння громадянського суспільства та держави. Неоконсервативний аналіз робить наголос на підрив владного авторитету в результаті політичної маніпуляції неополітичними сферами суспільства. Згідно з цією програмою, громадянське суспільство має

бути відроджено, але відродження його розуміється як захист не тільки від держави, але і від політики. Тому неоконсерватори мають на увазі модель деполітизованого громадянського суспільства. У даній інтерпретації особливе місце займає ототожнення свободи громадянського суспільства зі свободою ринку. Дана модель прагне посилити державу, особливо її авторитарний різновид. В рамках неоконсервативної моделі слід переосмислити кордони, що відокремлюють державу від суспільства, щоб отримати меншу за розмірами, але більш сильну державу, призначену для більш ефективних і авторитарних форм діяльності.

Згідно Клаусу Оффе програма нових соціальних рухів за реконструкцію громадянського суспільства, яку він назвав "не етатистським соціалізмом", не містить ніяких поступок ні економічному "приватизму", ні етатистському авторитаризму. Ця програма прагне політизувати інститути громадянського суспільства таким чином, щоб уникнути при цьому впливу представницько-бюрократичних політичних інститутів і тим самим вона відновлює громадянське суспільство.

Для того, що звільнитися від держави, саме громадянське суспільство (охоплюючи інститути праці, виробництва, розподілу, сімейних відносин, відносин з природою, та й самі характеризуючі його критерії раціональності і прогресу) має бути політизоване за допомогою процедур, що належать до проміжної сфери, з одного боку, "приватними" заняттями і інтересами, а з іншого боку інтересами і інституційними, санкціонованими державою видами політичної діяльності [Offe, *The New Social Movements*, 820].

В рамках даної концепції необхідно виділити дві риси, які не зовсім узгоджуються між собою. Вона відштовхується від захисту сучасних цінностей і ці цінності "постматеріальні", отримані від "нових лівих" (60-х рр.) і протиставляючи споживанню, ефективності і зростанню участі в суспільному житті, автономію і солідарність. Тому ця модель громадянського суспільства є соціальною, оформленою в термінах культури. З іншого боку, це модель громадянського суспільства, успадкована від антиавторитарної іпостасі марксистської традиції, яка передбачає демократизацію в сфері праці. Це також і модель французьких авторів, схильних називати її моделлю політичного суспільства [Джин Л.Козн, Ендрю Арато. *Гражданское общество и политическая теория*. – М.: Издательство "Весь Мир", 2003. – 784с. – С.77]. Клаус Оффе захищаючи цю модель, розрізняє політичне і громадянське суспільство з точки зору приналежності їх до альтернативних і протиставляючим один одному сценаріям – лівих і неоконсерваторів. В розумінні Клауса Оффе, "політичне" суспільство являє собою деяку модель демократії, альтернативну інститутам ліберальної демократії. Оффе діє в рамках Марксової критики ліберальної демократії і в його розумінні, ліберальна демократія є посередником між державою і громадянським суспільством. Тут громадянське суспільство виступає як суспільство капіталістичне, буржуазне, а лібе-

ральна демократія (різновид "політичного суспільства") розглядається також як принцип, опосередковуючий два такі поняття, як капіталізм і демократія. Оффе вказує на багатопартійну систему між державою і громадянським суспільством, який грає роль посередника [Claus Offe. Disorganized Capitalism. Cambridge: MIT Press, 1985, С. 224-226].

Надання нових сил політичному суспільству або політичному різновиду громадянського суспільства, яке здатне реалізуватися в формі громадських ініціатив та соціальних рухів, являє собою оновлену модель диференціації держави і суспільства. Цю альтернативу Оффе описує по-різному: як реакцію на неспроможність багатопартійної системи, або на успіхи неокорпоративізму, але в обох випадках мова йде про відновлення громадянського (або політичного) суспільства поза встановлені інституційні межі.

Отже, Клаус Оффе запропонував модель відновлення громадянського суспільства, де провідну роль віддає соціальним рухам. У моделі Оффе здійснюється перенесення центру ваги на соціальні рухи з двох альтернатив – політичних асоціацій, інститутів і форм життя, ліберально-демократичної, парламентської політики. А в практичній політиці форми організації, які спираються на партії і рухи, носять взаємодоповнюючий характер, так само як парламентські і масові форми політики і політика в масі рядових виборців. За Оффе залишається критика принципу більшості, яка дозволяє йому поставити на обговорення відносини між "позаінституційним" політичним імпульсом нових соціальних рухів і потребою в конституційних змінах в рамках структури ліберальної демократії, оскільки критика спрямована проти централізованих форм правління більшості, втіленням яких є ліберально- демократична національна держава. Тому, Клаус Оффе запропонував доповнити правління більшості не стільки класично ліберальними формами захисту меншин, а скільки різними федеральними, децентралізованими, квазі-аристократичними (в сенсі інститутів самовибірковості безпосередньо залучених осіб), а в іншому місці також і представницькими формами. Отже, протиставлення у Клауса Оффе громадянського та політичного суспільства є більш лояльне, де політичне суспільство являє собою деяку модель демократії, альтернативну інститутам ліберальної демократії.

М. О. Власов, студ., КНУТШ, Київ
kolvlasov21121997@gmail.com

ІСТОРИЧНІ ТИПИ НАЦІОНАЛІЗМУ ЗА Е.ХОБСБАУМОМ

Британський історик – неомарксист Е.Хобсбаум є одним з чільних авторів, дослідників теми націй та націоналізму. Е.Хобсбаум продовжує, за його власним визначенням ту лінію в дослідженні феномену націона-

лізму, що була характерна для багатьох філософів та науковців марксистської орієнтації – Р.Люксембург, К.Каутського, представників австро-марксизму. Особливого значення в його роботах набуває тема історичної відмінності між націоналізмами XIX та XX століття, як позитивними (об'єднуючими) та негативними (роз'єднуючими) націоналізмами.

Генералізацію Хобсбаумової типології націоналізму на позитивний та негативний проводить інший відомий націолог Ентоні Сміт, виділивши ці два типи з історії націоналізму, описаної Е.Хобсбаумом в роботі "Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність", сам же історик не вживає дане розрізнення в своїй роботі. Е.Хобсбаум проводить аналіз появи націоналізму під призмою формування капіталістичних економік XIX століття з супутньою індустріалізацією, урбанізацією, бюрократизацією та появою "національної держави" та "національної ідентичності", уніфікованих та стандартизованих національних мов. Е.Хобсбаум, як історик відомий за своїми термінами "довгого дев'ятого століття", "короткого двадцятого століття", розрізнення "епохи революцій 1789-1848", "епохи капіталу 1848-1875", "епохи імперій 1875-1914". Відповідно до цих хронологічних розмежувань, котрі значною мірою обумовлені структурно-історичними формами капіталізму, націоналізм знаходить своє відображення, виконуючи різноманітні функції – від формування національних держав на вимоги капіталістичної економіки до реакції на неспроможність вписатися в міжнародний розподіл праці та як різновид антиколоніального, антиімперського політичного руху.

Відслідковуючи появу націоналізму з початком Великої Французької революції в 1789р. Е.Хобсбаум вказує на ключові характеристики націоналізму того часу, як такого, що формує самі нації навколо наявних державних чи адміністративних кордонів, в умовах повсюдної модернізації суспільства. Такий своєрідний "громадянський" або "державний" націоналізм включає в число представників "нації" усіх жителів власної країни, незалежно від мовних, конфесійних, етнічних розмежувань, урівнюючи усіх громадян в юридичному плані (слід також доповнити, що він не поширювався на колонії країни). При цьому серед різноманіття регіональних мов та місцевих діалектів формується певна єдина мова загальнонаціонального спілкування, котра на відміну від латини чи інших ненаціональних мов є доступною для всього населення країни. До "позитивного" націоналізму того періоду можна також віднести пангерманський націоналізм, паніталійський націоналізм, формування британської національної єдності в провінціях Уельсу та Шотландії, тощо. Серед ключових причин об'єднання таких міждержавних протонацій як німці та італійці автор вказує запити на потреби капіталізму, котрий міг розвиватися в великих, як територіально так демографічно країнах. Натомість малі держави не здатні витримувати конкуренцію поодиночі, а тому змушені об'єднуватися. Така особливість, на думку британського історика призвела до зникнення з історичної арени міст-держав в XIX столітті

(Гамбург, Бремен, Краків, Франкфурт-на-Майні, Парма) та їх мінімальним спорадичним повторенням в XX столітті (Данциг, Гонг-Конг, Сінгапур). Е.Хобсбаум відзначає, що потреби у великих за розміром країнах призвели до того, що багато національних рухів окремих народів за створення власних держав групуються між собою, як чехи і словаки чи серби з хорватами, валахи й молдовани, навіть поляки з білорусами та українцями. Винятком були хіба що ірландці. Така потреба об'єднання була зумовлена ще однією особливістю "позитивного" націоналізму – посяганням на історичність нації, лише останні мали право на незалежність, рамки ж даної історичності зумовлювалися історичним світоглядом буржуазії, інтелігенції та правлячих класів тих часів. Хронологічні межі "позитивного" та "негативного" націоналізму складно розрізнити, остаточною вододілом можуть бути мирні договори Першої Світової війни, проте вже після 1870-тих була явною відмінність між націоналізмами початку та кінця століття. Сам Вудро Вільсон в "14 пунктах" виходив за визначенням Е.Хобсбаума з принципів націоналізму "ліберальної ери". При цьому, як зазначає сам автор "той тип націоналізму, що виник наприкінці XIX століття не мав внутрішньої схожості з націоналізмом державним" [с.148 Хобсбаум Е. Нации и национализм после 1780 г. / Эрик Хобсбаум. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – 308 с.].

Е.Хобсбаум відзначає три ключові відмінності, що є характерні для націоналізму після 1870-х: відхилення принципу порогу (велика територія, багато ресурсів та населення), відхилення "історичності/неісторичності" націй, наголос на етнолінгвістичній проблематиці та крен націоналізму вправо. Як зазначає Е.Сміт, посилаючись на Е.Хобсбаума, націоналізми початку XIX століття, епохи Дж.Мадзіні та Ш.Петефі були за великим рахунком "типово уніфікаційними, а також емансипаційними", тимчасом як типові націоналізми кінця XX ст. "засадничо негативні чи радше роз'єднувальні" [с.23, Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – Київ: Ніка-центр, 2013. – 278 с. – (Зміна парадигми; 11)].

С. М. Внучко, канд. політ. наук, КНУТШ, Київ
vnuchko@univ.net.ua

ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Обсяги та швидкість інформаційних потоків у сучасному суспільстві в черговий раз підтверджує той факт, що людська цивілізація значною мірою залежить від комунікативних процесів. В наш час комунікативний компонент значно впливає на політичні, економічні та військові системи.

На різних етапах свого розвитку людська цивілізація породжувала різні системи цінностей та власні міфи. Сьогодні це роблять мас-медіа, Інтернет, соціальні мережі. Ці компоненти корелюють одне з одним та утворюють системну картину світу. Комунікативні системи утворюють віртуальний простір, тобто сукупність соціальних, культурних, ціннісних чинників, котрі можуть суттєво впливати на реальність: створювати її, підтримувати, а можуть і руйнувати. Віртуальний простір може бути рушійною силою змін у соціальній системі. Якщо цей простір не може задовольняти вимог, що висувуються суспільством, то настає так звана "втома" віртуальної системи, і цей процес призводить до змін у ній [Почепцов Г. Г. Динаміка віртуального простору в рамках віртуальної війни і революції / Політичний менеджмент, №5 (8), 2004., С. 3 – 14].

Глобалізація системи масової комунікації – це поняття, яке активно використовується з кінця ХХ ст. та відображає процес трансформації комунікаційної системи, такої трансформації, яка пов'язана з утворенням більш широкої мережі комунікаторів, що обслуговуються й покриваються на великому інформаційному просторі єдиною, але розгалуженою системою засобів масової комунікації та контролюються більш організованою спільнотою їх виробників [Коваль Т. Діалог. Медіа – студії: [зб. наук. праць / ред. О.В. Александрова] – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2015. – Вип. 20. – С. 180-188]. У світі відбувається неухильне зростання аудиторії Інтернету, що говорить про зростання впливу цього каналу комунікації в інформаційному просторі. Одночасно з ростом аудиторії ЗМІ в цілому відбувається і збільшення аудиторії соціальних мереж, а також кількість часу, який користувачі щоденно проводять у них. Якщо у ХХ ст. основним каналом поширення інформації про організації були засоби масової інформації, то нині PR-фахівці активно освоюють можливості Інтернет-ЗМІ для налагодження активної взаємодії з цільовими аудиторіями. Таким чином розвиток засобів масової комунікації призвів до появи нових феноменів. Все частіше, при дослідженні комунікативних процесів в політичній сфері, використовуються поняття: мережева дипломатія, медіа дипломатія, віртуальна дипломатія, медіалізм.

Мережева дипломатія – використання глобальної інформаційної мережі в проведенні державами своєї зовнішньої політики в умовах "інформаційного суспільства", коли кордони між внутрішньою і зовнішньою політикою стають менш чіткими, ступінь відкритості інформаційних джерел зростає.

Медіа дипломатія – передбачає утвердження і проведення зовнішньої політики держави шляхом використання ЗМК (зовнішньополітичними комунікативними технологіями) та медіа впливу на світову громадську думку [[Швець О. Формування політичного іміджу України у міжнародному інформаційному просторі [Електронний ресурс]/ ШВЕЦЬ Олена Вікторівна. – Режим доступу до ресурсу: <http://search.ukr.net/cache/?q=cache:nd0nN-xsKJ4J:http://irbis-nbuv.gov.>].

Сутність "віртуальної дипломатії" полягає у використанні методів, технологій та інструментів "м'якого" ідеологічного впливу на світову громадськість шляхом ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій для реалізації зовнішньополітичних цілей та стратегій держави [Піпченко Н.О. Розвиток української віртуальної дипломатії // Актуальні проблеми міжнародних відносин – Вип. 66. ч. II. К.: Вид-во ІМВ, 2007. – с. 21-29].

Феномен "медіалізму" ("medialism") призводить до виникнення великих потоків все менш і менш фільтрованої інформації, що перетинають національні кордони.

У сучасних умовах системи масової комунікації мають розглядатись як системний, потужний чинник як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни. Разом з тим їх бурхливий розвиток і розповсюдження створює й значні ризики, пов'язані передусім з інформаційною безпекою держави, довірою до джерела інформації тощо.

Аналіз ролі та значення соціальних мереж та інформаційних технологій покладено в основу доповіді колишнього генсеку ООН Кофі Аннана на Мюнхенській конференції в лютому 2018 року. Під час виступу Кофі Аннан висловив думку, що соцмережі та інформаційні технології загрожують демократії. Інтернет і соціальні мережі колись з ентузіазмом віталися за створення нових можливостей для поширення демократії і свободи. Дійсно, Twitter, Facebook та інші соціальні мережі відіграли ключову роль у народних повстаннях в Ірані в 2009 році, арабському світі в 2011 році і в Україні в 2013-2014 роках. Втім, соцмережі важко назвати першою революцією в комунікаціях, що кинула виклик політичним системам. Друкарський верстат, радіо і телебачення в свої дні теж були революційними. Всі вони поступово почали регулюватися, причому навіть в найліберальніших демократичних країнах. Ми повинні тепер замислитися над тим, як можна підпорядкувати соцмережі тим самим правилам прозорості, підзвітності та оподаткування, які прийнятні для традиційних ЗМІ.

Перші спроби вже зроблені в США та Німеччині. Так у США група запропонований законопроект "Про чесну рекламу", який може поширити правила, що застосовуються до друкованої преси, а також до радіо- і телемовлення, на соціальні медіа. У Німеччині новий закон про дотримання порядку в мережі вимагає від соціальних медіакомпаній видаляти висловлювання, що розпалюють ненависть, а також фейкові новини протягом 24 годин; в іншому випадку їм загрожує штраф у розмірі до 50 млн євро (\$63 млн) [Kofi A. Annan. How IT Threatens Democracy Munich Conference 2018 [Electronic resource] Access mode: <https://fbkfinanzwirtschaft.wordpress.com/2018/02/19/how-it-threatens-democracy/>].

ПРИНЦИП УЧАСТІ ЯК РУШІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕМОКРАТІЇ

Актуальність теми обумовлена прикладною метою результатів дослідження проблем, які в сучасному політичному просторі України є ключовими, а саме: держава і влада, інститут громадянства, політична участь. За нинішніх умов демократизація суспільства в Україні є вирішальним засобом оновлення всіх сфер суспільного життя, умовою і ефективним засобом радикальної трансформації політичної системи, враховуючи колоніальне та радянське минуле України. Оскільки демократія не в змозі відбутися без повноцінної участі кожного громадянина у політичному житті, важливим **завданням** є дослідження принципу участі та шляхів його вкорінення в політичний процес України.

Як суспільне явище демократія формувалася природнім шляхом, через поступовий розвиток суспільства та перехід його до більш досконалих форм. Ще з часів Античності такі мислителі, як Платон та Аристотель, задавалися питанням держави та найкращого суспільного устрою. Вирішували вони його за допомогою поняття "поліс", – міста-держави, яке виникає з життєвих потреб індивідів у процесі історичного розвитку людства та існує заради досягнення спільної мети. У центрі уваги опиняється людина. Так у концепції Аристотеля людина постає політичною істотою та формотворчим елементом держави. Навіть ті, хто не потребує взаємодії, несвідомо прагнуть до спільного проживання і політичного спілкування: "У державі завершується генезис політичної природи людини, поза нею можуть жити або особи, що досягли соціального дна, або такі, що досягли соціальних вершин" [Політика, 1253 а, 3-5]. Отже, лише в політичному суспільстві люди досягають своєї мети, тому єдиним дієвим елементом виступає громадянин, який бере участь у політичному житті держави.

На межі XX-XXI століть політична наука стає самостійною академічною дисципліною і політична поведінка та участь стають предметом активного вивчення. Вже на початку 50-х років XX століття поняття "політична участь" набуло статусу наукового терміну і увійшло в число базових у категоріальних апаратах різних соціально-політичних теорій, а початок дослідження даної категорії у західній соціології та політології був покладений Г.Алмондом і С. Вербою у праці "Громадянська культура" (1963 р.). Саме політична участь громадян розглядається як одна із найбільш важливих якісних характеристик тих чи інших політичних систем, а особливості чи рівень громадянської участі – у якості критерію демократичності суспільства та його стабільності, показника його політичної культури. "Політична участь – це дії, що вживаються членами соціально-політичної спільноти на індивідуальній чи груповій основі з метою вплинути на процес формулювання або прийняття політичних рішень, здійснення держа-

вної політики або вибору політичних діячів на будь-якому рівні влади – місцевому, регіональному, загальнонаціональному" [Грачев М.Н. Политическое участие / Зарубежная политология: Словарь-справочник. / Под ред. А.В. Миронова, Г.А. Цыганкова. – М.: Социально-политический журнал. Независимый открытый университет, 1998. – С. 239–241].

Окрім політичної участі, до форм прояву політичної свідомості належать такі суспільно-політичні феномени, як політична активність, політична поведінка, політична діяльність і т.п. Цікаво, що в методологічному контексті досі не існує точного розмежування цих понять. Часто їх використовують як синонімічні, проте, можна виділити три аспекти, які звужують і виокремлюють поняття "політична участь": політична участь протиставляється не-участі або абсентеїзму, який також розглядається як форма політичної поведінки; під політичною участю мається на увазі тільки політична поведінка окремої особистості, на відміну від інших форм політичної поведінки, які представляють собою прояв активності інших суб'єктів політики; політична участь розуміється як усвідомлена, раціональна форма політичної поведінки, що протиставляється неусвідомленим, стихійним діям [Пфетцер С.А. Теоретико-методологические основания анализа проблемы политического участия // Вестник КемГУ 2013, № 3 (55), Т.1, – 238 с.]. Отже, "політична участь" виступає самостійним політологічним поняттям, що має власний зміст.

Політичну участь трактують як інструмент впливу громадян на владу, на формування її інститутів та їх функціонування. Іншою змістовною характеристикою політичної участі є "залученість", тобто об'єктивне включення в політичне життя, або особиста, психологічна причетність до політичних процесів. Однак, мотиви участі також можуть різнитися. "Мотиви участі в політиці можна розділити на власне політичні, в основі яких лежать уявлення громадян про необхідність участі в політичному житті, відчуття причетності (політична самосвідомість, почуття громадянського обов'язку). та неполітичні, "раціонально-егоїстичні" мотиви (підвищення статусу, престижу, доходів)" [Клюенко Э. Политическое участие: теория, методология и измерение с применением метода шкалограммирования по Гутману / Э. Клюенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №4. – С.46-72.]. Головною ж причиною участі громадян у житті держави або громади є наявність спільних інтересів, реалізація яких інколи неможлива без такої участі. Проте, як зазначає Г.Алмонд, політична поведінка індивідів мінлива і, навіть з урахуванням максимальної кількості чинників, що впливають на участь в політиці, вона багато в чому залишається ситуативною. "Громадянин не є постійним учасником політичного процесу. Він рідко активний у політичних групах. Але він вважає, що у разі потреби може мобілізувати своє звичайне соціальне оточення в політичних цілях. Його не можна назвати активним громадянином. Він потенційно активний громадянин" [Алмонд Г.

Гражданская культура и стабильная демократия / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134].

Принцип участі є основоположним у теорії демократії участі. Це такий вид демократії, який передбачає безпосередню участь громадян в управлінні державою та у вирішенні суспільних справ. За допомогою безлічі своїх переваг, партисипаторна демократія потенційно спроможна подолати обмеженість представництва. Розвиток механізмів демократії участі фактично є визнанням недостатньої дієвості механізмів представницької демократії, потреби їх доповнення та розширення з метою кращого врахування інтересів кожного члена громади. Разом з тим, демократія участі не може і не повинна підмінювати представницьку демократію – ефективне управління можливе лише за умови збалансованого поєднання цих двох видів демократичних механізмів.

Можемо зробити **висновок**, що безпосередня участь громадян у політичному житті країни дає змогу людині реалізувати інтерес до суспільного життя, втілити притаманну кожній особистості потребу суспільного визнання. За допомогою демократії людина відчуває власну здатність впливати на стан справ у державі, усвідомлює власні інтереси як органічну складову інтересів суспільних, що також є невід'ємною умовою існування здорового демократичного ладу. Саме тому, розуміння принципу політичної участі, його особливостей, форм та механізмів, відмінностей від інших видів політичної активності, дозволить нам перейти у фазу його активного застосування, і, як наслідок, побудови консолідованої демократії.

А. Ю. Войчук, асп., КНУТШ, Київ
alinavoychuk@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА У ДЕРЖАВАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Нині конституції більшості держав світу главою держави визначають президента. Інститут президентства після його заснування у США почав поширюватися в усьому світі. Першими у наслідуванні прикладу США у встановленні інституту президентства стали держави Латинської Америки.

Однак, незважаючи на значну схожість з формою державного правління в США, президентські республіки в Латинській Америці вже на ранній стадії розвитку представляли собою особливий різновид, який характеризувався наявністю таких специфічних рис, як висока ступінь централізації державного апарату, гіпертрофований розвиток інституту надзвичайного або особливого стану, велика роль армії в політичному житті суспільства, переважання насильницьких методів досягнення влади (насамперед, поста президента), відсутність розвинутих партійних систем [Чиркин В. Е. Формы государства в буржуазных странах Латинской Америки / В. Е. Чиркин, А. А. Тихонов, С. В. Рябов. – М: Наука, 1982. – С.42].

Країнам Латинської Америки притаманне особливе розуміння ролі президента у суспільстві і надання особливого значення виконавчій владі, яку він очолює. Особливий статус президента не тільки існує на практиці, але й закріплений в конституціях більшості цих держав. Такий характер державної влади відбивається в понятті "кауділізму". Слово "каудільо" означає лідер, керівник, вождь [Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : монографія / В. В. Сухонос. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2003. – С. 69]. Однак поняття кауділізму набагато ширше. Реально президент або каудільо виявляється основою політичного життя країни, "батьком нації". Тобто, у цих державах інститут президентства явно домінує над усіма іншими, а парламенти не мають такого контролю над виконавчою владою, якою наділений Конгрес США. Якщо судити у відповідності з повноваженнями, якими він наділений офіційно і неофіційно, то можна сказати, що його влада не просто президентська, а суперпрезидентська.

У науці термін "суперпрезидентська" республіка використовується для позначення особливого різновиду республіканської форми правління, яка характеризується юридичним і фактичним зосередженням усіх важелів державної влади в руках президента, який у цьому випадку здебільшого є не тільки главою держави, але й главою уряду і лідером правлячої партії [Большой юридический словарь/ Под ред. А. Я. Сухарева. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 673].

За конституціями країн Латинської Америки глава держави має досить широкі повноваження і несе політичну відповідальність за загальне управління країною. Найчастіше президент є одночасно главою держави та уряду, самостійно призначає міністрів та звільняє їх, очолює збройні сили, керує зовнішніми відносинами, укладає міжнародні договори, конвенції та угоди, відповідає за внутрішню стабільність та безпеку країни. У сфері законотворчої діяльності повноваження президентів в країнах дещо різняться: в Аргентині глава держави може видавати лише інструкції та розпорядження; в Бразилії та Мексиці – підтверджує та публікує закони, має право вето, видає акти, які мають силу закону; у Болівії має право видавати декрети та виступати із законодавчими ініціативами, при цьому він позбавлений права вето.

Різними в державах Латинської Америки є механізми посилення або послаблення функцій і повноважень президента. Наприклад, в Аргентині для деякого обмеження президентської влади конгрес вніс поправку до конституції про те, що уряд очолює не президент, а прем'єр-міністр, якого можна усунути більшістю голосів обох палат конгресу. У Колумбії дещо обмежуються повноваження президента в економічній сфері. Конституція гарантує незалежність Банку республіки, а за президентом залишаються лише наглядові та контрольні функції. Тобто, у Колумбії обмежуються повноваження президента в фінансовій сфері, а законодавча влада Аргентини має чіткий контроль за виконавчою владою.

Щодо засобів посилення президентської влади, то цікавим є приклад Венесуели, де поряд із традиційними гілками влади президент спирається ще на дві – електоральну та громадську (не має аналогів в інших країнах). Громадські об'єднання, діяльність яких підтримується президентом, ведуть боротьбу з корупцією, захищають права людини на підставі розділу конституції "Безпека нації". При цьому президентська влада неухильно перетворюється на суперпрезидентську. У Мексиці практично необмежена влада президента забезпечується його контролем над правлячою партією. Неабияке значення має діяльність різних організацій при адміністрації президента, які не прописані в конституції [Кириченко В. Президент у структурі влади // Віче. – 2003. – №7. – С.71-72].

Окрім того, латиноамериканській моделі президентства притаманний і деякий демократизм. У більшості цих держав президент обирається на один строк, що є своєрідною перепорою на шляху до встановлення режиму особистої диктатури. Тут також здавна сформувалася багатопартійна система, що створює своєрідні умови для виникнення парламентської і позапарламентської опозиції президентській владі. Судова влада останнім часом також має тенденцію до посилення своєї незалежності. Таким чином, відбувається певний перерозподіл владних функцій між окремими елементами державного механізму.

О. Д. Галькевич, студ., КНУТШ, Київ
oksana.gal.06@gmail.com

BIOPOLITICS PHENOMENA EMERGENCE AND ITS PLACE IN THE MODERN POLITICAL DISCOURSE

At the beginning of the XXI century it became clear that the term "biopolitics" has somewhat contradictory meanings in politics and science. There are different approaches to the definition of biopolitics, depending on the time of its use, the country and the specialization of a scientist who deals with its interpretation. The research of various aspects of biopolitics was carried out by such scholars as R. Kjellen, M. Foucault, M. Hardt, J. Agamben, A. Negri, L. Caldwell, A. Somit, T. Torson, T. Lemke, A. V. Oleskin. A term "biopolitics" is first encountered in the writings of the Swedish political scientist R. Kjellen, who studied analogies between political and biological processes, considering the state as a collective body and a form of life. Subsequently, in Germany at the time of Nazism, biopolitics acquired a negative meaning, legalizing crimes against the population on a national characteristic.

There are two approaches singled out in the study of Biopolitics. The first way embodies the political potential of modern biology. So, L. Caldwell, A. Somit, S. Peterson, P. Corning, and other political scientists who worked in the field of biopolitics from the 60's and 70's of the twentieth century

believed that biopolitics uses the concepts of biology for a better understanding of a human political behaviour. Using this term in the 70's representatives of the American political thought attributed him to a subdiscipline that included the theory and facts of life sciences in the study of political behavior and state policy. Such a "naturalistic" approach is of a biological origin, and biological life is understood as the basis of politics.

However, by the mid-1990s had become a popular second approach – postmodernist, adopted at the meeting of the American Association of Political Sciences. Considering this issue, representatives of the Association relied on M. Foucault's work. M. Foucault first used the term "biopolitics" in the 70's in his writings and lectures in France to mark social and political power over life. For M. Foucault life can't be considered only from the point of view of biological forces or determinants that exist outside of political processes. Instead, life must be considered both as an object and as a factor in influencing political strategies and technologies. M. Foucault relates biopolitics to historical transformation and development since the 17th century, as a result of which the sovereign right to stop, repress and destroy life is supplemented by a new form of government that aims at the development, optimization, order, and maintenance of life. M. Foucault often uses the concept of "biopower" to designate a new form of a productive power. [Laurette T. Liesen and Mary Barbara Walsh. The Competing Meanings of "Biopolitics" in Political Science: Biological and Postmodern Approaches to Politics. // Politics and the Life Sciences Vol. 31, No. 1/2 (Spring / Fall 2012), pp. 2-15].

Analyzing the concept of biopolitics developed by M. Foucault we should state the following. Today, the state's withdrawal from a significant number of spheres of a public life, but, at the same time the state is becoming more powerful. This is one of the central problems of a modern political theory. Exploring this phenomenon, M. Foucault refers to the history of modern times and finds that an important change takes place in Europe in the XVII-XVIII centuries. Drawing attention to the fact that the foundations of modern states lay in parallel with the development of the theory of a social contract, which was used as a way of legitimizing power, M. Foucault said that this theory is essentially legal. This means that she answers the question about the limits of actions of the ruler: where he can interfere, and where he can't what it is allowed, and what is forbidden for him. In the XVIII century, this question was changed by another question of where the ruler should intervene. Before the question was about the interference, then it became related to the effectiveness of that intervention. At the time the role of the population was changing, it was not just an unspecified diverse set of people whose livelihood didn't care anybody, it was an important resource and its wellbeing might and had to be transformed into the economic power of the state. Then a person was understood as an autonomously functioning individual with his/her own interests, aimed at maximizing his/her own utility, a new policy built on the management of such living beings. M. Foucault says that the new policy becomes a biopolitics, a policy of pure life. The

most fundamental consequence is a political transformation. Using the term "biopolitics", M. Foucault seeks to show how power is transformed in order to be able to effectively manage the population. Power is being transformed into a biopower when it starts managing health, birth rate, life level etc. If earlier the mechanism of a state control was power over death, then in the XVII century that mechanism transformed to the power over life [Thomas Lemke. *Biopolitics: An Advanced Introduction*. NYU Press. 2011, pp. 33-53].

For the 60-70's a certain turning point in the study of political science from political institutions (state apparatus, parties, etc.) to interest in the human behaviour as political actors is character, in other words, turning from statics and structure to the dynamics of the political process. Biopolitics was "demanded" not only from a theoretical point of view, but also in terms of practical policy. In the 60's it already became apparent that many problems of state policy had a pronounced "biological component". It is about the problem of growth and relative aging of the planet population, the problems of genetic engineering, biomedical issues that require political decisions, the threatening consequences of testing nuclear weapons, on the increase in the level of pollution of all the environments of the planet, the destruction of the biosphere, the imminent environmental disaster. Therefore, in the global context, the role of biopolitics includes, along with other aspects, the struggle (including political means) with the emerging ecological crisis, for the biodiversity conservation. But biopolitics has its own specifics. Its highest point is an interest in the problems of society, and therefore its potential is not limited to an interaction problem between mankind and the biosphere as two global bio-social systems. The modern world is full of social and political conflicts (for example, ethnic), and there is also a positive contribution from biopolitics, such as recommendations for the evolutionary long-standing mechanisms of recognition of "ours and others" that cause an ethnic conflict (tribal conflicts, nations, races) [Oleskin A. V. *Biopolitics: Political potential of modern biology: philosopher, political scientist and practice aspects* // Educational University Unities of Russia, Moscow State University. M.V. Lomonosov – M., 2001. – p.34-37].

From the political and practical point of view, the diversity of ethnic groups, nations, regions, and religious denominations can be considered as a human analogue of biodiversity, which emphasizes the unity and interdependence of life throughout the planet. From the political science standpoint, where biopolitically substantiated concepts of leadership, collective aggression, dominance, subordination, formation of "enemy images", hierarchical and network structures are of interest. In practical policy biopolitics can serve as the basis for the development of a number of social and political technologies – and at the same time as a means of controlling the technologies that are being implemented in a society in the interests of certain political forces [Oleskina A. V. *Perspectives of biopolitics from the point of view of political philosophy, political science and practical policy*. // *Vestnik RAS*, 2008]. The most important research areas in biopolitics should include the following. Interpretation of the human nature as

a political actor from the standpoint of biological naturalism is the perception of a human as a product of a biological evolution, as a special type, endowed with intellectual ability, language, developed culture and other unique characteristics. The evolutionary and biological roots of the human community and political systems analysis. Physiological parameters and factors of political behavior investigation. An analysis of current practical political problems related to biology, including the protection of diversity and ecology of the planet, problems associated with political regulation of developments in the field of genetic engineering, biotechnology, demographic policy, etc. [Oleskin A.V. Perspectives of Biopolitics from the Point of View of Political Philosophy, Political Science and Practical Policy // Vestnik RAS, 2008].

Biopolitics is the whole set of social and political sciences in life, in terms of political philosophy, political theory and practical politics.

В. А. Гапоненко, канд. політ. наук, доц., КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ЧИННИК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Події 2013 року в Україні яскраво засвідчили прихильність громадян до демократичних цінностей та євроінтеграції, здатність до свідомого відстоювання своєї позиції, групової солідарності, що ознаменувало собою початок нового етапу інституціоналізації демократії. За останні роки відбулося посилення громадянського суспільства завдяки груповій ідентифікації, патріотизму, консолідації, формуванню загальноукраїнської ідентичності.

Істотні зрушення відбуваються і у функціонуванні політичних партій. Усвідомлення елітами необхідності рахуватись з громадською думкою, загроза нової хвилі протестів зумовили зміни у політичній культурі еліти. Як зазначають дослідники: "У виборчій кампанії 2014 року більшість партій намагались демонструвати прозорість власних джерел фінансування та непричетність до олігархічних фінансів. Партії вже не орієнтуються на фінансових монополістів, а використовують підтримку окремих бізнес-груп локального масштабу. Відповідно, зменшилась інтенсивність лобіювання інтересів фінансово промислових груп у парламенті. Відбувається зближення громадянського суспільства і політичних партій" [Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016, с.13].

Також спостерігається істотна зміна у партійних вподобаннях виборців. Мінливість відсотка голосів, відданих за партії у 2014р. порівняно з 2012р., стрімко зросла майже вдвічі і склала 55,4%, що є індикатором тимчасової нестабільності партійного представництва [Партійна система сучасної України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова 16 вересня

2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf, с. 13].

Водночас, методи діяльності політичних партій практично не змінилися, а тому не сприяють інституціоналізації демократії. Адже інституціоналізована демократія в широкому сенсі означає повагу до законності та чітке дотримання формалізованих процедур, здатність до пошуку консенсусу політичними засобами.

Так, на належному рівні не реалізований принцип свободи слова. Маніпулювання громадською думкою можливе завдяки характерним перехідним суспільствам заангажованості засобів масової інформації (ЗМІ), відсутності незалежних джерел інформації. Стрімкий розвиток електронних ЗМІ тільки посилює маніпулятивний характер демократії в Україні. Як констатує М. Розумний: "Наслідком таких підходів є поява нових політичних проектів, заснованих на мережевій, "вірусній" та інших мобілізаційних технологіях, що фінансуються з альтернативних, в т.ч. зовнішніх джерел. Реклама партійних брендів стає дедалі агресивнішою, фігури партійних лідерів дедалі ефектнішими, а середовище "партійних активістів" із часом професіоналізується і набуває ознак корпоративної закритості" [Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016, с. 87].

Також передвиборчі програми партій не носять характер політичного документа, який має бути своєрідним "суспільним договором" між виборцями і депутатами. Як наслідок, 12% українців у 2015 році заявили, що серед українських політичних сил немає такої, яку б вони підтримували хоча б якоюсь мірою [Партійна система сучасної України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова 16 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf].

Таке співвідношення партійної лояльності та рівня участі дає підстави негативно оцінювати стабільність переконань і пояснювати її недостатністю знань про відмінності існуючих партій, їхніх програм. Останнє твердження можна проілюструвати наступними даними: більшість (60,3%) громадян нічого не знають про відмінності між правими та лівими партіями, 20% – знають про них небагато, 10,5% – "дещо знають", і лише 5,4% респондентів знають про ці відмінності добре [Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД 2012. – 588 с].

Спроби законодавчого врегулювання відповідальної діяльності політичних партій у Верховній Раді не досягли своєї мети становлення партії як інституту демократії. Так, широкі дискусії викликали поправки до Закону "Про вибори народних депутатів" в лютому 2016 року, які у публіцистичі охрестили "Законом партійної диктатури". Згідно з положенням цього нормативного акту, передбачено відкликання народного обранця з ініціативи політичної партії, від якої він обирався. Згодом Конституційний суд визнав неконституційними і скасував норми закону, які

дозволяють партіям виключати зі свого виборчого списку кандидатів після завершення виборів. Однак, чинною залишається норма згідно якої парламентські фракції мають право забрати мандат у депутата-списочника, який вийшов із фракції.

Також у прикінцевих та перехідних положеннях закону "Про місцеві вибори", вперше прописано правовий механізм відкликання депутатів місцевих рад та міських/селищних/сільських голів за народною ініціативою. Проте, процедура відкликання обранця є достатньо складною і має певні недорахунки. Наприклад, в законі немає роз'яснення, які правові наслідки несе незгода партії відкликати свого депутата. Крім того, на наш погляд, механізм імперативного мандату може використовуватись політичними акторами у політичних мотивах у боротьбі з конкурентами.

Отже, актуальними проблемами партійного будівництва залишається потреба політичного, а не правового регулювання діяльності політичних партій в Україні, що передбачає формування неписаних правил партійної діяльності, високого рівня політичної культури партійної еліти та виборців.

В. А. Герасимович, асп., КНУТШ, Київ
gerasimovich92@gmail.com

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС ПІД ЧАС "ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ" 2004 РОКУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА АНАЛІЗ

Зазвичай під політичними революціями варто розуміти докорінні зміни політичної системи, який здійснюється у ході збройної боротьби ненасильницьким способом. Але ж сучасності відомі приклади революцій, які відбувалися без використання зброї та увійшли в історію як "оксамитові". "Оксамитовими" називають беззбройні революції, що стали причиною демонтажу комуністичних режимів протягом 1989–1991 роках у ряді держав.

На думку Г.Сасин, спільним для "оксамитових" (Чехословаччина, Болгарія, Східна Німеччина тощо) та "кольорових революцій" (Україна, Грузія, Киргизія тощо) стало те, що владу було змінено не збройним шляхом, а через протестні дії, тобто за способом зміни влади "кольорові революції" можна віднести до "оксамитових". У свою чергу, "кольорові революції" вирізняються тим, що відбувалися в умовах посткомунізму та мали на меті демократизацію посткомуністичних систем, тоді як метою "оксамитових революцій" було повалення комуністичних режимів [Сасин Г. В. Обґрунтування сучасного типу революцій в транзитному суспільстві на прикладі України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. В. Сасин; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2016. – 20 с]. На думку дослідниці, революцію України 2004 року варто виокремити в особливий тип посткомуністичних революцій.

Президентські вибори 21 листопада 2004 року трансформувалися в гострий політичний конфлікт. На думку С.Кульчицького, цієї кризи очікували не лише виборці, разом із політичними діячами, яких українці обирали, але й весь світ, який уважно стежив за перебігом подій в Україні [Кульчицький С. Українська революція 2004р.-К.:Генеза,2005.-368с.]

З оголошенням постанови ЦВК про обрання Президентом України В.Януковича в країні склалася парадоксальна ситуація, суть якої полягала в тому, що в країні одразу було три президенти: 1) чинний – Л.Кучма; 2) проголошений ЦВК переможець президентських перегонів, але не визаний частиною громадськістю та переважною більшістю міжнародної спільноти – В.Янукович; 3) проголошений вулицею Президентом України лідер опозиції В.Ющенко. Ситуація вимагала мирного врегулювання політичного конфлікту, на чому наполягали усі сторони політичного процесу.

Президент Польщі А. Квасневський, який взяв на себе роль міжнародного посередника, окреслив "програму переговорів": "Сподіваємось, що всі сторони українського конфлікту відмовляться від силових методів... Важливо, щоб між головними політичними силами України розпочався діалог про подальші дії, про після виборчу ситуацію та про спосіб співпраці обох блоків". [В.Станіславський. Помаранчевий бант. Хроніка політичної кризи в Україні. Осінь 2004р. Варшава 2005,с.45] Робимо висновок, що Президент Польщі А.Квасневський, вбачав умовою для початку переговорного процесу наступні фактори:

сторони публічно та добровільно відмовляються використовувати силовий метод ведення політичної боротьби;

єдиним способом врегулювання політичного конфлікту є переговори; переговорний процес відбувається за участі головних політичних сил України, двох основних кандидатів на пост Президента України у присутності незалежних міжнародних посередників.

Два перші раунди "круглого столу" так і не допомогли врегулювати напружену ситуацію в державі. Поворотним моментом стало рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року, яким визнало, що результати голосування на виборах встановити неможливо та доцільно провести повторне голосування 26 грудня 2004.

Вночі з 6 на 7 грудня 2004р. відбувся третій "круглий стіл". Учасники на засіданні обговорили поточну ситуацію в Україні і дійшли згоди про наступне:

вважають, що рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року надає підстави для розв'язання політичної кризи в Україні і має безумовно виконуватись усіма учасниками виборчого процесу.

беруть до уваги, що Президент України достроково припиняє повноваження членів ЦВК та вносить до Верховної Ради пропозиції щодо нового складу ЦВК, попередньо узгоджені та внесені на його розгляд Верховною Радою України.

дійшли згоди про необхідність прийняття Закону "Про внесення до Закону "Про вибори Президента України", які б передбачили механізм

проведення прозорих і чесних виборів, унеможливлення зловживань та фальсифікацій.

домовились, що при виконанні пунктів 2 і 3 розблоковується робота органів державної влади, Кабінету Міністрів та Адміністрації Президента України.

домовились перервати свою роботу до ранку 7 грудня ц.р. для проведення консультацій з депутатськими групами і фракціями щодо рішень які б сприяли розв'язанню політичної кризи в Україні, а саме прийняття Закону "Про внесення змін до Конституції України" № 4180 та Закону "Про внесення змін до Конституції України" № 3207.

Власне, голосування за конституційні зміни (зміни передбачали зменшення президентських повноважень) відбувалися у момент найбільшого загострення конфліктної ситуації в Україні і вирішувало декілька завдань. По-перше, уникнути силового варіанту розвитку подій, а по-друге, забезпечити мирну передачу владу новообраному Президенту України. Конституційні зміни увійшли в основу домовленостей "круглого столу" та сприяли уникненню безпосереднього протистояння опозиції та влади, сприяли переорієнтації держави в сторону парламентарної республіки, посилення ролі парламенту та політичних партій. 26 грудня 2004 року відбулося повторне голосування з виборів Президента України, які виграв В.Ющенко. Результати виборів були прийняті українським суспільством та визнані міжнародною спільнотою. Переговорний процес дозволив уникнути силового протистояння в Україні, забезпечив мирну передачу владі та сприяв прийняттю оптимальних політико-правових рішень.

Н. В. Горло, канд. іст. наук, доц., ЗНУ, Запоріжжя

РОЛЬ КУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ У ПОЛІТИЦІ ІРЕДЕНТИЗМУ

Анексія українського Криму, здійснена у 2014 році Російською Федерацією, активізувала інтерес науковців і громадськості до політики іредентизму. Поняття "іредентизм" досить багатозначне, що пов'язано з наявністю різних форм його прояву. Іредентизм – це і різновид національної політики держави (а також політичного руху чи партії), спрямованої на об'єднання розпорошеного по світу народу, етносу, і вимоги повернення раніше втрачених територій певної держави з метою об'єднання їх у межах іншої держави [Юридична енциклопедія: в 6 т. [Електронний ресурс] / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1999. – Т.2.: Д-Й. – 744 с. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/15460225/legal/iredentizm>]. Обидва види іредентизму тісно переплітаються, адже у сучасних умовах, коли відкрита територіальна експансія засуджується, іредентизм може бути замаскований намірами захисту етнічних родичів і активними діями у цьому напрямі. На думку Дж. Ландау, іредентизм – це декларативна зацікавленість деякої держави в добробуті

етнічно або культурно спорідненої групи, яка проживає за її межами [Landau J. The Ups and Downs of Irredentism: The Case of Turkey (Chapter 6) // Chazan N. (ed.) Irredentism and International Politics. – Boulder, 1991. – P. 81–96]. Але втручання у справи іншої держави під приводом захисту споріднених груп якраз може стати початком реалізації експансіонізму, що й продемонстрував російський іредентизм в Україні. Політика іредентизму вимагає ідейного обґрунтування задля виправдання дій іредентистської держави перед громадськістю і міжнародною спільнотою. Важливу роль тут відіграють культурні чинники, які мають декілька складових, серед яких найбільш вагомими є мова, історія і релігія.

Значення мовного чинника засвідчує той факт, що важливою складовою італійського іредентизму у XIX ст. (коли, власне, й виникло це явище) була вимога приєднання суміжних територій інших держав саме під тим приводом, що там проживало італомовне населення. Валлонський іредентизм у Бельгії, кримський і донбаський іредентизм в Україні також демонструють вагому роль мовної спільності з населенням іншої країни для обґрунтування іредентистських гасел. Досить часто політики маніпулюють мовним питанням, що насправді слугує засобом прикриття справжніх намірів щодо впливу на внутрішню політику сусідньої держави і реалізацію великодержавницького проекту. Варто пригадати негативну реакцію Угорщини і угорської меншини в Україні на "мовну" статтю Закону України "Про освіту" (2017 р.), чим не оминули скористатися радикально налаштовані прихильники ідеї "Великої Угорщини", які на даному етапі проголошують "захист угорців Закарпаття". Зокрема, 13 жовтня 2017 року під українським посольством в Будапешті представники угорських націоналістичних сил провели акцію "Самовизначення для Закарпаття". Міністерство закордонних справ України висловило протест, але угорська влада дозволила це зібрання, заявляючи про право своїх громадян на самовираження. Під час акції робилися заяви, які можна тлумачити як заклики до сепаратистських дій в Україні чи навіть як територіальні претензії до України [Кралуєк П. Чи потрібна укромадярам "велика Угорщина"? 15 жовтня 2017 [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28794884.html>].

Спільне бачення історичного минулого іредентистською державою і спорідненою групою полегшує проведення політики іредентизму. Значний внесок у розвиток великодержавницької ідеї роблять історики, тим самим виховуючи у молодого покоління іредентистський світогляд. Наприклад, російські історики активно формують думку про російський народ як розділений, збирання якого в межах національної держави розглядається як об'єктивна потреба. Результати офіційного бачення історії відтворюються у шкільних підручниках, через які у свідомість кожного нового покоління послідовно впроваджується великоімперська ідеологія. Простежується розуміння українських земель як території, підвладної Росії, а українського народу – як частини "русского народа". Змістовне наповнення російських підручників проаналізував Ф. Турченко, який зазначив: "складається враження, що усі країни, наці-

ональні регіони і області, що входили до складу Російської імперії, – це не просто приєднані у свій час до неї країни з власною багатовіковою історією і власним етнічним складом, а власне – Росія" [*Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. – К., 2013. – С. 424]. Така історична освіта вже показує свої наслідки. У Доповіді міжнародного дискусійного клубу "Валдай" "Національна ідентичність і майбутнє Росії" (2014 р.) наведені результати відповідей на питання "Чи вважаєте Ви, за великим рахунком, російськими наступні території чи ні?". Стосовно Криму отримали такі промовисті дані: 56% – "за великим рахунком, це Росія", 39% – "за великим рахунком, це не Росія", 5% – "важко відповісти". Відповідно щодо України отримали такі дані: 29% опитаних вважають Україну російською територією, 67% заперечують це, 4% – не визначилися [*Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба "Валдай"*. – М., 2014. – С. 23]. А російська влада вже реалізувала таке бачення історичного минулого у іредентистських діях стосовно Криму.

Релігія є важливою умовою формування етносу, тож цілком можливим є іредентизм, що базується на релігійному чиннику. І. Дорошин вважає, що класичним визначенням іредентизму бракує згадок про ще одного суб'єкта, який прагне до єдності, а саме релігійної спільноти [*Дорошин И. Глобальное измерение религиозного протеста в обществе риска [Электронный ресурс]*. – <http://www.intelros.ru/readroom/vek-globalizacii/vek2-2013/21216-globalnoe-izmerenie-religioznogo-protesta-v-obschestve-riska.html>]. Релігійний чинник в сучасній іредентистській політиці з її прагматичним характером, на перший погляд, нібито не відіграє важливої ролі, але приклад деяких країн показує, що це не так. Скоріше за все, цей чинник актуалізується у тих країнах, які знаходяться на так званих цивілізаційних розломах. Наприклад, населення Косово складається з сербів, які сповідують православ'я, і албанців-мусульман. Крім того, що має місце іредентистське прагнення до возз'єднання з представниками своїх етносів в інших державах, розкол у Косово поглиблюється ще й тривалим релігійним протистоянням. Так само вже досить довго триває етнотериторіальний міждержавний конфлікт між Вірменією і Азербайджаном щодо Нагорного Карабаху. У ньому, крім проблеми розділеності вірменського народу, мають місце ще й глибокі протиріччя між вірменами-християнами і азербайджанцями-мусульманами.

Таким чином, історія показує, що іредентизм спирається на низку культурних чинників, а у процесі реалізації політики іредентизму роль окремих з них може завищуватися. Наведені вище приклади підтверджують тезу про селективний характер чинників, які обираються іредентистською державою для аргументації своїх дій.

МЕРЕЖІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Вперше в науковій літературі концепції "співтовариства" і "мереж" публічної політики з'явилися в 1970-і рр. Правда, історично концепція "співтовариства" в публічній політиці була сформована раніше концепції "мережі". Це було пов'язано з ім'ям Д. Уолкера, який займався в ті роки селекцією проблем для порядку денного політики. Він, зокрема на прикладі Сенату США, показав, що політична повістка формується певною спільнотою, яка формує мережу.

Згідно з Д. Уолкером, співтовариство публічної політики формується з безлічі добровільних і урядових організацій, які об'єднують професійних чиновників і політиків. Ці групи спеціалізовані в області публічної політики й відіграють визначальну роль в процесі ідентифікації проблем, які повинні бути вирішені за участю політично відповідальних осіб [Ситник С. В. Мережева структура публічної політики/ С. В. Ситник// Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" № 5. 2011. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=283>].

Сьогодні у США мережеві системи проникають майже у всі сфери життя, проте в європейських країнах такий вплив значно менший, а такі сфери як зовнішня політика та національна безпека взагалі не відносяться до мереж публічної політики, на відміну від США.

Сама концепція мережі публічної політики була сформульована П. Катценштейном. Він, зокрема в роботі "Між владою і достатком: зовнішня політика розвинених індустріальних держав", вказував на те, що політика зазнає впливу основних груп приватних інтересів і груп публічного дії. Публічна політика, значить, є результатом взаємодії між приватними та державними акторами всередині підсистем дії, які він назвав "мережі публічної політики" [Сергєєв, В.С. Політичний клієнтелізм як принцип організації політичних мереж: перспектива трансформаційного суспільства / В.С. Сергєєв // Політологічний вісник. Збірник наук. праць. – К.: "ІНТАС", 2009. – Вип. 39. – С. 160-169].

Отже, поняття "мережа публічної політики" ґрунтується на ідеї про те, що публічна політика, як така, не є породженням тільки держави. Вона – результат діяльності більш широкого кола акторів взаємодії. Так, П. Ле Галі стверджує: "Мережі публічної дії є результатом більш-менш стійкого, неієрархізованого співробітництва між організаціями, що знають один одного і визнають один одного, які ведуть переговори, обмінюються ресурсами і визнають норми та інтереси. Ці мережі відіграють вирішальну роль у визначенні політичної повістки, у прийнятті рішення і в реалізації публічного дії" [Сергєєв, В.С. Політичний клієнтелізм як принцип організації політичних мереж: перспектива трансформаційного суспільства / В.С. Сергєєв // Політологічний вісник. Збірник наук. праць.

– К.: "ІНТАС", 2009. – Вип. 39. – С. 160-169]. У даній інтерпретації акцентується увага на горизонтальному характері взаємодії акторів публічної політики, на співпрацю акторів мереж, які можуть керуватися розбіжними цінностями й інтересами, але виявляються здатними діяти узгоджено.

Особливістю мереж публічної політики є те, що вони представляють модель управління публічними справами, яка пов'язує державу та громадянське суспільство. Сама структура представлена комплексом державних, громадських організацій, приватних осіб, які мають певний спільний інтерес та формується з метою досягнення згод у процесі обміну ресурсами, якими володіють актори. Незважаючи на можливий нерівномірний розподіл інформаційних ресурсів, учасники свідомо беруть на себе зобов'язання вступити у взаємодію, визнають ресурсну залежність та сповідують культуру консенсусу. Відповідно всі актори є рівними у формуванні спільного рішення.

Сьогодні, майже всі дослідники схилиються до концепції мереж у публічній політиці, яку розробив Р.Родес. Він зазначав, що основним для існування мережі є дотримання таких "правил гри", як прагматизм, пріоритетність національних інтересів, прийняття рішень через форум обговорення тощо. Виходячи з цього ефективно використання концепції "мережі" спирається на облік різних додаткових факторів, до числа яких належить, зокрема, багатопозиційність акторів [Rhodes R.A.W. Policy Network Analysis // M. Moran, M. Rein and R. E. Goodin. The Oxford Handbook of Public Policy. Oxford: Oxford University Press, 2006. – 237 p.].

Реалізація публічної політики будується на основі об'єднання зусиль різних мереж, які, звичайно ж, далеко не з усіх питань є однодумцями і які керуються далеко не ідентичними інтересами. Більше того, навіть в рамках однієї і тієї ж публічної політики співіснують і взаємодіють між собою різні, в чомусь навіть розбіжні актори мереж цієї політики.

Таким чином, виходячи із проаналізованого матеріалу, слід зазначити, що на початку ХХ ст. лише починає виникати таке явище як політичні мережі, які далі розглядаються вченими як мережі публічної політики. Такі мережі публічної політики спочатку розглядалися дослідниками ззовні, описувалися лише особливості таких мереж та класифікації. Після чого виникають дослідження, які пов'язані із взаємодією акторів всередині мережі та поза її межами, яким чином це впливає на прийняття політичних рішень. А вже на початку ХХІ ст. дослідники мереж публічної політики намагаються відповісти на таких два основних питання. По-перше, чому відбувається і від чого залежить формування мереж певного типу та по-друге, як надати мережам більш "динамічний", гнучкий і адаптивний характер.

Отже, можна зазначити, що мережа публічної політики являє собою систему державних і недержавних утворень у певній сфері політики або державного управління, які взаємодіють між собою на основі ресурсної залежності з метою досягнення згоди щодо питання, яке перебуває у сфері їх спільних інтересів, використовуючи при цьому формальні й неформальні комунікації. Важливе місце в таких мережах має визна-

чення формули інтересів, типів взаємодій і спільних дій, а також внутрішньомережеві статуси, ранги і функції учасників мережі.

К. А. Кавуза, студ., КНУТШ, Київ
katerinakaw@gmail.com

КОРУПЦІЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ПРОТИ ДЕМОКРАТІЇ

Передумови того, що всі суспільства розділені на тих, хто править, і тих, ким управляють, випливають зі здорового глузду, і навіть аргумент, що еліта претендує на домінуючу позицію і, отже, вона має відповідний вплив на долю суспільства є беззаперечним. Проте зараз політична еліта набула нового значення: вона не лише відіграє вирішальну роль в представницьких системах, а й безпосередньо у самому демократичному процесі. Як зазначає німецький політолог Ерік Шетшнайдер, класичне визначення демократії, як влади народу, абсолютно не пристосоване до сучасного демократичного досвіду, бо воно не бере до уваги роль правлячих еліт в демократичному процесі. Демократія за Шетшнайдером – це "конкурентна політична система, в якій конкуруючі лідери визначають альтернативи державної політики таким чином, що громадськість може брати участь в процесі прийняття рішень...Конфлікт, конкуренція, організація, керівництво і відповідальність є складовими практичного визначення демократії [Schattschneider E. *Party Government* / Elmer Eric Schattschneider. – New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2004. – 263 с.]. Отже, для демократії першопочаткову важливість має не боротьба з політичною елітою, а вирішення проблеми її формування як найбільш кваліфікованої, результативної і корисної для суспільства. Проте недемократичні лідери, починають перетворювати державні ресурси на приватні привілеї для створення неформальної політичної підтримки, здатної забезпечити їм поступки в державних інститутах, полегшити можливість тиску на подальшу лібералізацію та тим самим подовжити довголіття їхніх режимів.

Таким чином основним засобом проти демократизації стає корупція як неформальний інститут для монополізації політичної влади в політичних інститутах [Fjelde H. *Political corruption and institutional stability* [Електронний ресурс] / H. Fjelde, H. Hegre. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://folk.uio.no/hahegre/Papers/DemDep_10032011.pdf.]. Тобто коли зовнішній тиск на еліти призводить до демократизації у політичних інститутах держави, еліти починають покладатися на політичну корупцію, щоб компенсувати їхню де-юре втрату влади. Підвищуючи де-факто силу еліт, вона служить для посилення стабільності недемократичних режимів. Політична корупція також передбачає такий процес як незаконне використання державних ресурсів для збереження та розширення політичної влади тими, хто її утримує. Це трапляється тоді, коли держа-

вні службовці використовують нелегітимне розповсюдження різного роду пільг таких як податкові пільги, державні посади, розподіл земельних ділянок, вигідні державні контракти, дискримінаційне виконання закону чи купівля голосів для придбання підтримки з боку суспільства. Крім того, хабарі можуть використовуватися для маніпулювання підзвітністю та контролем державними установами, наприклад, через підкуп виборчих комісій або вищих судових інстанцій [Rose-Ackerman S. *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform* / Susan Rose-Ackerman. – Cambridge: Cambridge University Press.]. Коли корумповані політики винагороджують своїх прихильників шляхом незаконного виділення державних ресурсів, вони створюють мережі обмінів, які тісно пов'язані з таким явищем як політика патронажу.

Не менш вагомим наслідком такого стану речей є зміцнювання політичною корупцією автократизму діючою політичною базою, тобто тими, хто користується можливостями для особистого збагачення шляхом нелегітимного розподілу державних посад, договорів на будівництво або навіть доступу до обмеженої іноземної валюти. Ця елітна база може бути вузькою. Як повідомляється, в Гаїті корупційний режим президента Дювальє привласнив 63% державних надходжень наприкінці 1970-х років через те, що "лише кілька тисяч чоловік були пов'язані шлюбом, сімейними зв'язками та дружбою з тими, хто знаходився при владі" [Grafton R. *Development Impeding Institutions: The Political Economy of Haiti* / R. Grafton.] Ті, хто мають привілеї у вигляді приватних пільг, стають стейкхолдерами поточних режимів. Таким чином, політична корупція сприяє розміщенню внутрішньої еліти, і ця взаємна асиміляція еліт зменшує тиск на зміну політичних інститутів, що впливають з основних груп суспільства. На Філіппінах Президент Маркос створив систему прихильників капіталізму, де держава надавала монополії на приватизацію в різних сферах економіки. Оскільки продовження правління Маркосом стало гарантією продовження привілеїв, цей прихильник корупції сприяв зацікавленості економічної еліти у продовженні його режиму [Режим Ф. Маркоса [Електронний ресурс] // Политический атлас современности – Режим доступу до ресурсу: <http://www.hyno.ru/tom2/1782.html>.].

Проти цієї коаліції стоять інтереси решти населення, не включеної в систему "патрон-клієнт". Корумповані операції, що перетворюють суспільні блага в приватні платіжні схеми, таким чином, передбачають перерозподіл ресурсів у середньостатистичного виборця. Незважаючи на це, громадяни в автократичних режимах не мають інституційних засобів для дисциплінування керівництва. Політична корупція ще більше знижує фактичну силу потенційного електорату в автократичних режимах, підриваючи основи союзу з сильним середнім класом економічних та політичних еліт. Цільові переваги для обраних елітарних груп можуть бути використані для стратегії "розділити і правити", і блокувати громадську активність, яка могла б загрожувати режиму. В автократичній системі, де населення позбавлено інституційних каналів, щоб висловити свою думку, проблема координаційних груп для колективних дій може стати

найгострішою перешкодою для зміни та подальшої демократизації політичних інститутів. Політична корупція посилює монополізацію влади, оскільки вона слугує для кооптації основних елітних груп на свою політичну опорну базу і, таким чином, підвищує силу авторитарних інститутів [Даль Р. Демократія і її критики / Роберт Даль., 1989].

М. Г. Карашук, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, niko_karaschuk@ukr.net

КОМУНІКАЦІЯ ТА ВЛАДА В КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТНОЇ ТА КОНСЕНСУСНОЇ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИКИ

В сучасному суспільстві наявні дві протилежні тенденції: прагнення сформувати певний консенсус з приводу важливих для нього питань і, одночасно, наявність перманентного конфлікту, протиборство різноманітних сил. Зазвичай влада спирається на консенсус як спосіб мобілізації та інтеграції соціуму. Натомість практики спротиву владі спираються на конфлікт як засіб розхитування централізованих ієрархій влади. Втім, подібні практики у випадку успіху самі починають вибудовувати нові владні ієрархії, котрі знову прагнуть сформувати консенсус та виключити конфлікт з соціально-політичного життя. У цьому коливанні між конфліктом та консенсусом важливу роль відіграє комунікація, котра в різних наукових напрямках трактується то як спосіб налагодження консенсусу та опору владі, то, навпаки, як джерело влади та конфлікту.

В працях Ю. Габермаса та Ж.-Ф. Ліотара, можна виявити притаманну сучасній гуманітарній думці суперечність між конфліктною та консенсусною моделлю соціально-політичного устрою. Так, наприклад, в дослідженні О. Сарна розглядаються спроби Ю. Габермаса обґрунтувати можливість взаєморозуміння між суб'єктами соціуму на основі семантичного потенціалу мови, яка забезпечує легітимацію мовної практики у відповідності до стратегії двох основних типів поведінки: комунікативної та інструментальної. Перша, як вважає О. Сарна, полягає у взаємовигідній співпраці, що заснована на раціональній організації дискусії з приводу суспільно значимих питань. Натомість друга стратегія, інструментальна, передбачає використання учасника комунікації без врахування його інтересів. Комунікативний тип поведінки використовується у "життєвому світі", тобто у світі міжособистісної комунікації, а інструментальний – у "системному світі", якому притаманна масова деперсоналізована комунікація. "Вимога усунення перешкод" у комунікації як перепони на шляху до взаєморозуміння передбачає введення поняття дискурсу для позначення легітимної і такої, що легітимізує, систем аргументації в якості механізму раціонального обґрунтування будь-яких претензій на значимість. Дискурс виступає по відношенню до окремих висловлювань як система більш високого порядку, яка відкриває доступ до аналізу принципів організації цих висловлювань, але не показує, яким чином

організована вона сама"[Сарна А.Я. Консенсус или конфликт? Проблема понимания в концепциях Ю. Хабермаса, Ж.-Ф. Лиотара, Ф. Джеймисона / А.Я. Сарна // Понимание и существование. Сборник докладов международного научного семинара. – Мн: Изд-во ЕГУ ЗАО – Прописи, 2000. – С.75]. Таким чином, саме на основі дискурсу відкривається можливість встановлення неспотвореної потестарними детермінантами комунікації, а значить і вибудовування консенсусу. Проте вже звернення до творчості Ж.-Ф. Лиотара проблематизує консенсус в межах комунікації. Справа у тому, що його концепція комунікації розгортається на фоні започаткованою представниками філософії постмодернізму критики метанаративів. В сучасному світі, на думку Ж.-Ф. Лиотара, метанаративи втрачають здатність виправдовувати та пояснювати існуючі системи організації та управління: "в ситуації постмодерна утопія конвенціоналізму ("система"), яка заснована на спільній згоді і взаєморозумінні, протиставляється реальності існування ("життю"), а консенсус змінюється тотальним конфліктом"[Сарна А.Я. Консенсус или конфликт? Проблема понимания в концепциях Ю. Хабермаса, Ж.-Ф. Лиотара, Ф. Джеймисона / А.Я. Сарна // Понимание и существование. Сборник докладов международного научного семинара. – Мн: Изд-во ЕГУ ЗАО – Прописи, 2000. – С. 76]. Таким чином, консенсус може бути встановлений виключно в межах однієї "мовної гри", поза якою ми стикаємось з іншими правилами гри, котрі намагаються нав'язати себе один одному. Ж.-П. Лиотар запитує, у чому ж полягає джерело легітимності в епоху після метанаративів, і дає наступну відповідь: внаслідок того, що критерій оперативності є технологічним, він не підходить для суджень про істинність або хибність, а тому тут не спрацює набутий в результаті дискусії консенсус Ю. Габермаса. Подібний консенсус "гвалтує гетерогенність мовних ігор" Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; пер. с фр. Н.А. Шматко – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, – 1998. – С.12], а необхідні для розчинення жорстких меж владних ієрархій інновації з'являються завжди із суперечки та розбіжностей. Кордони повинні бути "ставкою у гри".

Звертаючись до визначення влади в "епоху постполітики", М. Зайдель вважає, що сьогодні відбувається перехід від примусу як підстави для владних відносин до переконання, основою якого постає комунікація. Специфіка комунікативної сутності влади, вважає дослідниця, полягає в тому, що політична влада "долає" політичне, виходить за межі політичної сфери завдяки тому, що відкидається необхідність існування конфлікту та боротьби інтересів задля встановлення і реалізації владних відносин. Звідси робиться висновок, що на основі зазначеного відбувається процес "деполітизації" та перехід до компромісної, консенсусної політики. Інтерсуб'єктивний характер владних відносин дозволяє сконцентруватися перш за все на дослідженні влади, яка позбавлена примусового компоненту. Ненасильницький характер влади є наслідком спілкування і обміну інформацією між людьми, здатності її трансформування у владу. Як підкреслює М. Зайдель, у відповідності з комунікатив-

ною теорією влада осмислюється як процес спілкування між людьми [Зайдель М. Влада в епоху постполітики / М.І. Зайдель // Гілея. – 2012. – 62. – С.641]. Проте в працях інших дослідників, зокрема Ж. Бодрійяра, розкривається відмінність спілкування та влади. Остання виявляється зв'язаною з комунікацією, котра, на відміну від спілкування, має технологічний, "безвідповідальний" та несимволічний характер [Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр; Пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. – М.: Республика; Культурная революция, 2006 – С.137]. Подібної точки зору дотримуються і вітчизняні науковці, які доводять, що проникнення влади у міжособистісне спілкування є свідченням переходу від класичних механізмів здійснення влади до її дискурсивних або дисциплінарних форм. Відмінність сучасних владних відносин від минулих, як вважає М. Ліпін, полягає у тому, що сьогодні влада не протистоїть індивіду ззовні, вона зростається, співпадає з ним, підміняє його собою, паразитує на ньому. Отже, якщо раніше в історії людства влада в основному досягала підкорення шляхом зовнішньої загрози та силового примусу, то в ХХ ст. вона поглинає самість індивіда, втілюється у нього [Ліпін М.В. Влада та спілкування / М. Ліпін // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 504-505. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С.141-142].

Отже, в сучасній соціально-політичній теорії влада виявляється тісно взаємопов'язаною з комунікативними процесами. В залежності від того, з якої моделі соціуму, конфліктної або консенсусної виходить дослідник, вибудовується характер тлумачення влади як продуктивного або негативного феномену. Влада, яка виникає в процесі взаємодії та перетину різноманітних сил, що перебувають у постійній боротьбі, передбачає конфліктну модель соціально-політичного життя. Політика в такому випадку постає війною, котра продовжується іншими засобами. Натомість, коли ми стикаємось з теоретичними конструкціями, побудованими на базі консенсусної моделі, влада постає джерелом спотворення та розщеплення "життєвого світу" людини. Вона є тим, що руйнує консенсус, або вибудовує його на основі інструментальної раціональності. В межах подібного підходу комунікація постає основою раціонального консенсусу з приводу суспільно значимих питань. Теорія дискурсу виступає засобом "очищення" комунікації від потестарних детермінант шляхом встановлення раціонально аргументованих правил. Проте, в межах конфліктної моделі заперечується сама можливість встановлення подібних універсальних правил. Тому комунікація постає не джерелом звільнення від впливу влади, а, навпаки, втіленням влади, способом її здійснення.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ФІНЛЯНДІЇ

В минулому році, а саме 6 грудня в Фінляндії відзначалося 100-річчя проголошення незалежності країни. Проголошений урядом Фінляндії 2017 рік повинен був стати підбиттям підсумків, та досягнень сторічної незалежності. У своєму зверненні до фінського народу Президент Саулі Нійністьо зазначив, що сьогоденнісне процвітання Фінляндії та її лідируючі позиції по міжнародних показниках рівня життя, освіти, свобод та прав людини не могло б бути, без ефективної системи громадянських інститутів, та суспільства в цілому. Саме довгий та кропіткий процес формування сучасного громадянського суспільства, та результати здобутків Фінляндії є гідним прикладом для формування українського суспільства.

Фінська модель громадянського суспільства, поклала в основу свого існування високо освічених громадян, зі стійкою національною ідентичністю. Вони охоплені хорошою і всебічною системою охорони здоров'я і можуть дозволити собі житло, користування ефективним громадським транспортом, системою догляду за дітьми та широким спектром міських послуг і зручностей. Якщо цим людям доводиться стикатися з безробіттям або хворобами, то державні програми надають їм підтримку, так що в період, коли країна вступає в глибоку соціальну і економічну розбудову, вони не піддаються ризику, а це означає, що опір необхідним змінам в них набагато нижче, так як особисті і соціальні витрати, можуть бути породжені змінами, або обмежені. У свою чергу, держава у своїй діяльності спирається на три джерела легітимності, а саме на демократичний устрій, захист соціальних прав, та втілення національного проекту зі створення нації. Дійсно, у фінському суспільстві сильні поняття ідентичності та комунальної спільності, які засновані на історії виживання народу, який зберіг соціальну та етнічну однорідність. Суспільство яке зберегло свою державу і має коріння в своїй ідентичності, є важливим джерелом соціальної стабільності, забезпечуючи передбачуване середовище для підприємницької активності і надаючи бізнесу простір для маневрів при реструктуризації в необхідні моменти. Легітимність держави уможливорює існування режиму високого оподаткування, який, на думку більшості громадян, сприяє їхньому рівню життя. Саме ця довіра до влади дозволяє поставити на міцну основу фінансування державного добробуту, яка одночасно проводить політику розвитку країни. Однак податкова база держави стійка лише за умови, що держава вилучає у вигляді податків те, що в кінцевому рахунку генерує ріст продуктивності тим самим посилюючись конкурентоспроможністю. Таким чином, надлишок, який створюється економікою, зростає швидше, ніж оподаткування, що означає одночасне підвищення заробітних плат і соціальних благ. Саме це і спостерігалось в Фінляндії з моменту незалежності. В основі цього

динамічного росту економіки лежить інноваційно нова система, якісна робоча сила і ефективність перед підприємництвом, що в сукупності стимулюють зростання виробництва. Використовуючи технологічні інновації в процесі росту, а продукцію – як двигун зростання, ці країни створюють матеріальну основу для нових застосувань інформаційних технологій, заснованих на соціальних потребах людей і на їх проектах. Ці нові застосування є результатами і спираються на людей і генеруються їхніми інноваціями, які відкривають нові ринки. Таким чином, бізнес і суспільство підживлюють один одного в розвернутій вгору спіралі культурної творчості і створення матеріальних багатств.

Основним елементом фінського громадянського суспільства була і залишається безкоштовна освіта. Від дошкільних закладів і до закінчення університету з учнів не стягують ніякої плати, забезпечуючи їх безкоштовними підручниками і харчуванням до вищих навчальних закладів, крім того, студенти отримують гранти для продовження освіти, а також дуже дешеві медичні послуги в основному це безкоштовне поліклінічне обслуговування, дешеві лікарні, субсидовані ціни на ліки, та соціальний захист, що реалізується засобами збору доходів. Крім безкоштовності, однією з ключових характеристик цієї системи є її універсальність, а право на соціальне страхування ґрунтуються на громадянстві країни. Таким чином, рівень матеріального добробуту, на який людина має право, не залежить в першу чергу від його доходів, хоча їх і потреби беруть до уваги. Відмінною рисою фінської системи є її у високому ступені державна природа: більшу частину послуг надає держава наприклад, практично всі школи – державні, і держава несе 76% витрат на охорону здоров'я. Ця система лежить в основі низьких рівнів соціальної несправедливості і виключення з суспільства в Фінляндії соціальної нестабільності.

Отже, спостереження підтверджують висновок про те, що фінська модель громадянського суспільства поєднує динамічність інформаційної економіки з більш сильною соціальною справедливістю і колективним захистом праці і те, і інше головні завдання держави. Продуктивність і конкурентоспроможність економіки також необхідні здобуття щоб утримувати великі компанії в країні. Більш висока оплата праці та витрати на соціальні потреби можливі лише в тому випадку, якщо продуктивність вище; в іншому разі необхідності компанії перемістяться в країни з більш низькими рівнями на податки.

Довершеність у розумінні глобальних викликів сьогодення, та вміння ефективно реалізувати вимоги які ставить перед фінським суспільством час роблять дану систему однією з найдовершеніших в світі.

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА РЕЗИСТЕНЦІЯ

Історія знає багато прикладів, коли колись потужні та успішні в історичному плані народи (ассирійці, киммерійці, скіфи, готи та інші), що легко завойовували нові землі та підкорювали собі інші народи, або зовсім зникали з історичної арени, залишаючи про себе лише непевні згадки у місцевих топонімах чи гідронімах, або розпорошувались серед інших народів, втрачаючи власну територію та стаючи етнічною групою, або цілком безіменно асимілювались. Водночас існує чимало народів, котрі, попри зміни етнічного субстрату та суперстрату і культурні та мовні переміни змогли, тим не менш, зберегти власну національну ідентичність. Цю здатність можна визначити як національну резистентність нації (народу), котра у першому наближенні постає як збереження національної собітотожності, попри негативні зовнішні впливи та власні культурні та етнічно-субстратні трансформації.

Отже, національна резистентність визначається у першу чергу збереженням національної ідентичності. При цьому передусім слід зазначити, що мова йде про автентичну ідентичність, а не про симулякріву фольклорно-шароварну національну видимісну форму національної екзистенції (на яку погоджувались різного роду асимілятори), позбавлену реального змісту, коли декоративні національні форми приховують відсутність реального національно-змістовного життя даних народів

Необхідними, але недостатніми чинниками збереження національної ідентичності є національна пам'ять, креативна творчість та соціальні естафети. Проте для того, щоб національна автентична ідентичність слугувала справжньою підставою для опору нації усім спробам її асимілювання, важливо, щоб історична пам'ять була світоглядною, тобто, була не просто знанням про власне минуле, а певною світоглядною установкою, далі, щоб творча креативність у вигляді відтворення національно-культурних форм буття відповідала глибинним формам світобачення та світосприйняття, та, нарешті, щоб соціальні естафети мали ефект чинника, що з різних поколінь, "мертвих, і живих, і ненароджених", утворює цілісний національний організм, де кожен представник нації відчуває себе органічною частинкою цієї надіндивідуальної спільноти.

Недотримання цих вимог є прямим шляхом до смерті нації, навіть тоді, коли зденаціоналізовані індивідуальні її представники продовжують жити звичайним людським життям – їсти, пити, ходити на роботу, дивитися телевізор тощо. Саме такою позбавленою національних рис мріями бачити "нову радянську людину" російські шовіністи, коли на величезних теренах СРСР всі форми життя уніфікувалися як в культурній, так і в побутовій сферах.

Саме ці ключові елементи української національної резистентності ставали об'єктом атак асиміляторів. Історичну пам'ять витравлювали шляхом переписування та фальсифікації літописів, знищенням книг та історичних документів (відомо, що бібліотеку Києво-Могилянської академії підпалили заслані Петром Першим під виглядом ченців російськи шпигуни), викладом історії України з російсько-імперських позицій тощо. Лінгвоцид української мови відбувався як через пряму її заборону, так через "м'яке" придушення у вигляді поступового зменшення викладання нею дисциплін у школах та вишах, витіснення з медійного простору тощо. Креативно-творчий аспект національної ідентичності піддавався нищенню через уніфікацію всіх форм культурного життя в СРСР за де-націоналізованими стандартами, коли навіть назву хліба "паланиця" у 1980-х в Україні замінили на назву "хлеб батонаобразный", а на всю країну від Прибалтики до Приамур'я було два-три однакових назв пива. Обрядово-ритуальний аспект національного буття з огляду на фольклорно-християнський синкретизм викорчовувався під виглядом боротьби з "релігійним дурманом" у кращі часи або розцінювався як прояв "українського буржуазного націоналізму" з розстрілами та засланнями – у гірші. Національна українська соціальна естафета руйнувалась завдяки планової міграції українців у деукраїнізовані міста, на "будови соціалізму" тощо, що приводило до розриву поколінь та втраті національного укорінення.

Ще один важливий момент, котрий визначає резистентність нації – це її здатність дати адекватну відповідь на ті історичні виклики, що загрожують їй знищенням. Показово, що чим відвертішими є такі спроби, тим більш згуртованою та консолідованою виступала українська нація. У тому й криється небезпека "повзучої" асиміляції, що вона, не загострюючи ситуацію, "присипляє" пильність нації, нівелює її рішучу відповідь. Цьому сприяла "хвильова" політика російських асиміляторів, котрі, як тільки виникала небезпека опору їхній політиці, "відкочувались" назад, на певний час заохочуючи все українське, як під час Другої світової війни чи хрущовської "відлиги", але потім безжалісно все проросле у той час українське "викошучи". Внаслідок такої політики українці вже у середині 1970-х років опинились на межі національної смерті, коли українська мова освіти, кіно, книг, преси майже втратила свою аудиторію, наслідки чого ми спостерігаємо ще й тепер. Нація повільно, але непомітно для себе гинула. Але як тільки асиміляторські спроби стають вже цілком відвертими, українці заходять у собі сили для потужної та одностайної відповіді. Так було за часів гранично небезпечної колонізації та покатоличення, ліквідації більшовиками національної української держави та, зрештою, цілковитого підпорядкування України, що вже отримала незалежність, Російській федерації за часів Януковича, коли громадяни сусідньої держави навіть посіли ключові державні пости.

Історичні поразки українського визвольного руху обумовлювались тим, що ідея національного відродження, принаймні, у трьох вищезгаданих випадках, контамінувала з іншими політично-світоглядними ідеями. У першому випадку національна ідея поєднувалась з ідеєю збере-

ження релігійної собітотожності, і віддавшись під руку "православного" царя, українці згодом на тривалий час втратили й власну церкву, і державну перспективу. Другий випадок демонструє поєднання української ідеї з ідеєю соціально-класовою, коли українські комуністи хотіли збудувати "Червону Україну", не розуміючи того, що комуністичне вчення ґрунтується на розумінні нації як історичного явища, котре має зникнути, хоча, по суті, в СРСР мова йшла про зникнення всіх націй, окрім російської. Третій випадок (і, частково, другий, доби УНР) свідчить про хибність поєднання національно-визвольного руху з відверненими демократичними гаслами, коли у 1991 р. і пізніше у ході був вислів "Демократичні права людини стоять вище за її національні права", що цілком у демократичний спосіб привело до влади спочатку перефарбованих радянських номенклатурників, а потім – організоване злочинне угруповання, цілковито залежне від такого ж ОЗУ при владі у сусідній країні. Четвертий етап дає підстави сподіватися, що українська національна ідея, котра виступає тепер у "чистому" вигляді, не дивлячись на всі перешкоди, остаточно ствердиться у вигляді непохитного національно-державного буття українського народу.

V. Kostenko, student, T. Shevchenko National University of Kyiv
veronikostenko@gmail.com

INTRODUCTION TO NEGOTIATIONS IN POLITICS

Speaking of politics, international issues, governmental policy, to ones' mind comes the concept of negotiations. People use to negotiate on a daily basis, solving different problems and trying to understand each other. Negotiation is the process of discussing something with someone in order to reach an agreement with them, or the discussions themselves [Cambridge dictionary, access mode: <https://goo.gl/9bmLjd>]. Negotiations are formal discussions between people who have different aims or intentions, especially in business or politics, during which they try to reach an agreement [Collins dictionary, access mode: <https://goo.gl/diBR5>]. Thus, basic idea of negotiation is – sharing positions between two or more parties and coming up with a common view on a particular issue. Negotiations in the sphere of politics is a frequent practice, it gives time for opponents for introducing their positions and taking into account as much interests as possible.

The issue of successful negotiations is actual for Ukraine, with its tough international situation which alters from time to time and involves many internal and external influential participants. On the example of Ukraine is possible to track the new kinds of political conflicts, hence there is a wide range of possible ways of solving them. The study of negotiations is acceptable here in the way it gets more actual and up-to-date examples of successful and non-successful conclusions, or conflicts which are not resolved for years. In Ukraine we have internal conflicts which include issues

of some regions or one city, and others, large-scale, so that they aren't likely to be solved within Ukraine alone.

Negotiation is among of the possible ways for resolving conflicts. Among the others processes are Power (the possibility of using force in achieving any result), Litigation, Arbitration, Mediation and Avoidance [George J. Siedel, *Negotiating for Success: Essential Strategies and Skills*, 2014]. Litigation and Arbitration are close in their purpose in the way that both include the third party to decide the outcome of a conflict, with the one difference – Legislation is made on a professional legal basis. Arbitration is more likely to be used for resolving disputes and conflicts in a sphere of business, it is cheaper and faster to solve problems with an arbitrator from inside. For political purposes, Litigation is inseparable, politics functions only in the sphere of law and there are no ways to shorten the procedure of signing any agreements. Mediation and Negotiation itself are the two other ways of resolving conflicts. The difference is that Mediation includes the third party, but it has no right to decide, only the role of a pure viewer. Avoidance means being not involved in discussions and not asserting the decisions.

Before getting involved in a negotiation, parties have to decide whether they are interested in disputing or not. This has to be included in the pre-negotiation part. Risks and benefits should be measured. Sometimes the process of negotiations doesn't worth the achieved results and avoidance can be among possible decisions.

If a participant decides to negotiate, several preparations have to be done before the actual discussion starts.

Firstly, come up with all facts which you can mention for assistance of your view on the conclusion. This is needed for the launch of negotiation. It always starts from a position-based form, when all participants introduce their position and demands. Position-based negotiations may be successful in particular cases, when one of the parties is less strong in its position, the other forces the final decision or uses extra sanctions, otherwise reaching the agreement may take years. To find the real mutual solution and understanding negotiators should switch to an interest-based form in which the main question is "Why a person stands on a certain position", opposing to "What the demands are". Thus, discovering the inner interests, provided by a certain position, leads to seeing the point of intersection of mutual interests, the way to consensus. The art of negotiating is in identifying the needs on the other side, because if you have it – you can reach your goals. The idea is in succeeding, not just winning the discussion, thus, conclusion of the agreement is the aimed goal for both [Kennedy G. *Everything is negotiable*, Random house, 1982]. When negotiation in interest-based it is more likely to bring the optimum result. Afterwards comes a part when negotiations switch from interest-based to position-based and vice versa, on each round participants come to interim agreements. Position-based negotiation itself is distributive, competitive in a way that participants try to win their own goal, turning negotiation into a zero-sum game. In a zero-sum game there is only one possible winner and the others lose, on the contrast

to interest-based agreements which are integrative, cooperative and provide win-win options for the results of negotiation.

What questions should be made at the point of preparation to negotiating?

First of all, opponents have to define exactly, what are their goals in reaching agreement. These main goals have to be clear to each negotiator, and they even may decide to withdraw the process if the goal is not possible to be reached in certain conditions. The second question is – Which issues are the most important in reaching this goal and – Why are they important. This is a step to get involved in an interest-based discussion. Participants should also ask each other questions on reasons during the negotiation later. Thirdly, negotiators have to think of their BATNA – best alternative to a negotiated agreement. This is made by analyzing personal reservation point (the least demands, which are acceptable), the goal (the most preferable conclusion) and stretch goal (it includes even more benefits than those demanded). After clarifying this points for yourself, negotiator has to think of the same alternatives, from the perspective of the other side. For negotiations in political sphere among the factors to analysis should be personalities of opposed politicians, the global situation, their present communications, power on the political stage etc. Then, taking into account all the data negotiator should outline the zone of potential agreement and lead the negotiations within it.

Political negotiations often take place in multicultural environment. To make negotiations successful, participants should take into account cultural diversity, notice how their style differs from the other side, keep in mind the fact, that there are variances within each culture and avoid any actions that are offensive or inappropriate. The same as with differences caused by culture, counting on the unique personal style of your opponent is crucial. Investigation of the style and manners gives confidence in bidding and explaining aims and goals.

Proper preparation to negotiation is crucial for leading a consistent position and achieving the best alternative of a negotiation agreement for all parties involved into a discourse. Negotiations in political sphere are loaded with many legal options and procedures, which make them a complicated and multifaceted field of scientific research and real practice.

В. В. Костенко, студ., КНУТШ, Київ
veronikostenko@gmail.com

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ: ВИБІР СПОСОБУ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Конфлікт (від лат. conflict означає "зіткнення") – зіткнення протидіючих сил, інтересів, думок. Його можна визначити як деструктивний спосіб розвитку та завершення значущих протиріч, які виникають у процесі соціальної взаємодії [Анцупов А. Я. "Словарь конфликтолога" Питер,

2006, с-158]. Втім, конфлікт не можна сприймати тільки однобоко, як негативне явище. Конфлікт висвітлює існуючі суперечності, допомагає зацентрувати увагу на значущих питаннях, та знайти способи вирішення протиріч, які виходять з латентної в активну фазу саме у конфліктній ситуації. Найбільш гострі конфлікти відбуваються у сфері політики, так як торкаються інтересів груп з врегулюванням співжиття великої кількості осіб та пов'язані із боротьбою за владу.

Неврегульовані конфлікти мають тенденцією до ескалації, тому виявлення конфліктів з їх негайним вирішенням, або упередження (управління) конфліктними ситуаціями всередині країни та на міжнародному рівні має бути основним завданням політиків та суспільства в цілому.

Конфлікти різняться за багатьма факторами, а саме: державного та політичного режиму країни, вихідних цілей сторін, факторів (об'єктивних та суб'єктивних), подій, інтересів, інциденту, що спричинив протистояння. Розвиток країни супроводжує протиборство діючих політичних сил, що є основою політичних конфліктів.

Виділяють глобальні, регіональні, міждержавні, внутрідержавні, місцеві, міжпартійні, внутріпартійні. При суперечках між особами говорять про міжособистісні конфлікти. Міжособистісні та міжгрупові конфлікти поділяють за основною причиною на конфлікти інтересів, інформаційні конфлікти, організаційні, конфлікти спілкування, конфлікти систем цінностей [Гірник А., Бобро А., "Конфлікти: структура, ескалація, залагодження", К., 2003, с-34].

На сьогодні політичні конфлікти часто виходять за межі країн та набувають ознак глобальності. Локальних конфліктів фактично не може існувати, через діяльність всесвітніх організацій, воєнізованих союзів, об'єднань, які вибудовують між країнами-учасницями політико-соціальні відносини. Через постійне розповсюдження інформації втрачається час, в інформаційному просторі збільшується напруга від конфлікту і все більша кількість осіб стає залученою в ситуацію. Інформація може ставати недостовірною. Проблемою є альтернативні погляди учасників на ситуацію та відсутність спільної точки зору. Характерним для сьогодення можна назвати низький поріг входження в протиборство.

Для вибору способу розв'язання конфлікту слід враховувати фактори часу, мотивації учасників, кількості задіяних осіб, зовнішніх умов виникнення конфлікту, тощо. Особливістю політичного конфлікту є швидкоплинність. Кількість учасників є змінною, адже політична сфера передбачає відкритість дискурсу, що призводить до легкого включення додаткових акторів або появу альтернативних проектів виходу з конфлікту. З іншого боку, з причини високої публічності, розв'язання політичних конфліктів займає певні, напередвизначені законодавством або політичною традицією, мінімальні часові відрізки, для розгляду та належного оформлення проміжних та фінальних домовленостей. Далі, вирішення конфліктів можуть розтягуватись або скорочуватись учасниками навмисно, з метою маніпуляцій рішеннями опонентів та дезорієнтації громадськості.

Для визначення найкращого способу подолання конфлікту потрібно враховувати стадію перебігу конфлікту. Слід також пам'ятати, що звершення конфлікту не завжди збігається з його розв'язанням. Так, розв'язка наступає внаслідок виходу однієї з протиборчих сторін з конфлікту, за цієї умови зникає конфліктна ситуація. Далі, поразку чи перемогу можуть одержати як одна зі сторін, так і обидві одночасно – при досягненні консенсусу. При подоланні конфлікту на різних стадіях ефективними будуть різні способи. На етапі загострення ефективним буде посередництво, яке передбачає участь третіх осіб, що внесе долю об'єктивності в прийнятті можливих рішень. Проте, конфлікт буде остаточно вирішений тільки за умов відсутності потреби у підтримці угоди третьою стороною-посередником.

Серед способів управління конфліктами є насильницька політика (притаманна авторитарним та тоталітарним політичним режимам). Силовий спосіб є ризикованим рішенням конфлікту з позиції людства, адже, за певних умов переможець може втратити перемогу і стати переможеним, або переможців може взагалі не бути. Авінаш Диксит в книзі "Стратегічні ігри" згадує про ядерну війну, як самий яскравий приклад ситуації в якій всі гравці в програвші. Щодо правил вирішення конфліктів, ще в 280 році до н.е. цар Епіру Пірр, одержавши перемогу над римлянами у Гераклії, в своїй промові висловив сумнів про ефективність насильницького вирішення конфліктів "Ще одна така перемога і ми загинемо!" [Диксит А., Скит С., Рейли Д. Стратегические игры. – Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 880 с.]. Звідси і крилатий вираз – піррова перемога.

Взаємне бажання учасників має бути головною передумовою вирішення політичного конфлікту. Кожен з учасників має створювати власну позицію в конфлікті, враховуючи можливі ходи опонента та намагаючись встановити оптимальну взаємодію одне з одним. Рівновага Неша – один з прикладів такого оптимального виходу. Вона полягає в обранні такого стану взаємодії, при якому жодному з учасників не буде вигідно змінювати власну стратегію, бо це призведе до гіршого результату в кінці. Ця рівновага ілюструється математичною стратегічною грою "Дилема в'язнів", в якій найкращим вибором для обох учасників, які не мають змоги домовлятися – є співробітництво, задля отримання максимального сумарного "прибутку" для обох в'язнів одночасно, проте який межує з ризиком отримання максимально негативного результату, при "зраді" другого учасника. В вирішенні конфліктів зазвичай є можливість вільного спілкування учасників, і тому їхня мета має полягати в знаходженні рівноваги оптимальних дій.

В Україні проблема вирішення політичних конфліктів є актуальною з історичного часу та в сучасності. Країна знаходиться на перетині важливих торговельно-економічних, політичних та культурних шляхів. Швидкість поширення інформації, глобальність соціально-політичних процесів вимагає пошуку нових способів вирішення політичних конфліктів. Задля вирішення конфліктної ситуації в Україні, потрібно провести ґрунтовний аналіз та розробити проект максимально ефективних та легітимних дій.

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДУАЛІЗМУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасних інтерпретаціях поняття "громадянське суспільство" розуміють як "суспільство на певній стадії розвитку, де функціонують недержавні структури, які добровільно сформувалися в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах життєдіяльності людини і спроможні впливати на дії влади" [Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. – К: Парламентське видавництво, 2011 – с.160].

Один з варіантів історичної періодизації громадянського суспільства в його оформленні від Нового часу і до сьогодення запропонував професор Каліфорнійського університету Джефрі Александер [Alexander, Jeffrey C. Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations – London etc.: Sage, 1998. – Р. 1-19]. Він умовно виділив три стадії: "громадянське суспільство – I", "громадянське суспільство – II", "громадянське суспільство – III".

Щодо ж сучасних підходів громадянського суспільства, то тут слід зазначити, що погляди на публічну сферу громадянського суспільства Ю. Габермаса отримали розвиток у роботі американського політолога Джин Л. Коена та соціолога Е. Арато "Громадянське суспільство та політична теорія". Під "громадянським суспільством Коен та Арато розуміють сферу "соціальних взаємодій, які розташовані між економікою і державою, що складається з сім'ї, об'єднань, соціальних рухів та різноманітних форм публічної комунікації; йому протиставляють "політичне суспільство", тобто партії і парламент, а також "економічне суспільство", тобто організацію виробництва і збуту [Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. М., 2003 – с. 7–9].

Отже, громадянське суспільство – це давня, але дуже актуальна теоретична концепція, котра усе ще "володіє значним аналітичним, нормативним і політичним потенціалом". З крахом комунізму і кризою соціалістичних ідеологій центр ваги у дослідженнях соціальних проблем перенесено з соціалізму на демократію. А в "арсеналі" демократичної теорії найбільш прогресивною для аналізу соціальних проблем є саме концепція громадянського суспільства.

Суспільні інститути мають позитивний вплив на прийняття законів, а також на самих законодавців, інформуючи їх про настрої в суспільстві. Організації громадянського суспільства виконують захисну функцію у двох випадків: коли вони слугують захистом громадян від потенційно загрозливої їм держави, а також коли вони є інформаторами влади і чинять на неї "тиск знизу". Саме громадянське суспільство стає інструментом ствердження народного суверенітету як одного з ключових

принципів демократії [Ховард М.М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. М., 2009 – 61]. Його інститути є засобом самовиразу індивідів, виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів і створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

Отже, громадянське суспільство вкрай необхідне для утвердження демократичного врядування, де немає громадянського суспільства, не може бути взаємодії й обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки у рамках політико-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, добре функціонування уряду, соціальну справедливість та, перш за все, діє відповідно до принципу, що влада має бути підзвітна суспільству. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу [Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Переклад з англ. – Київ: "K.I.C." / "АНОД", 2000. – с. 78]. Але, з іншого боку, громадянське суспільство залежить і від правової держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства та тиранії.

Правова держава як певна концепція та відповідна практика організації політичної влади та забезпечення прав і свобод людини є одним із суттєвих досягнень цивілізації. Уже в Стародавньому світі зароджується ідея про необхідність відповідності дій влади вимогам справедливості. У подальшому процесі розвитку уявлень про право і державу досить-таки рано сформувалася ідея про розумність та справедливість такої політичної форми суспільного життя людей, за якої право завдяки визнанню та підтримці публічної влади стає загальнообов'язковим законом, а публічно-владна сила, яка визнає право, упорядкована, а отже, і обмежена та виправдана ним водночас, – справедливою державною владою.

Основними принципами і ознаками правової держави є: верховенство права в усіх царинах суспільного життя, у взаємовідносинах між державою і громадянином; правова рівність громадян, які є рівними перед законом, мають однакові права та обов'язки, несуть однакошу відповідальність за порушення чинного законодавства незалежно від їхнього соціального походження, матеріального становища, расової, національної, конфесійної та іншої належностей; пріоритет невід'ємних прав людини перед правами будь-якої соціальної, прав народу перед правами держави; гарантування й охорона прав і свобод людини і громадянина, створення умов для їхньої якомога більшої реалізації; принцип взаємної відповідальності держави і особи; принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких має бути відносно самостійна й врівноважувати інші [Соломін О. А. Концепція правової держави: сучасний контекст / О. А. Соломін // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2012. – Т. 134. – С. 3-6].

Отже, з усього вищезазначеного можемо зробити висновок, що правова держава – така суверенна, політико-територіальна організація влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально справедливого права і в якій на його основі реально забезпечується здійснення прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і люди несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством.

У відносинах із громадянським суспільством правова держава постає як сукупність специфічних, ієрархізованих організацій, які вбачають свою мету в реалізації інтересів суспільства і надають людям конкретні послуги. Інакше кажучи, правова держава у взаємодії з громадянським суспільством постає у формі певної адміністративної структури, що діє відповідно не до законів влади чи принципів соціального регулювання, а до логіки партнерства. На відміну від держави, громадянське суспільство являє собою горизонтальну систему різноманітних зв'язків і відносин громадян, їхніх об'єднань, союзів, колективів. Взаємодіючи з громадянським суспільством, правова держава повинна гарантувати і юридично забезпечувати такі правові норми як: свободу партій та асоціацій; обмеження монополії держави; заборона цензури; право петицій, зборів, мітингів тощо. Ось чому метою правової держави є не стільки підтримка плюралістичної структури громадянського суспільства, скільки саме її створення [Кваша А. Правова держава і громадянське суспільство: онтологічний аспект у державно-управлінському вимірі / А. Кваша // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 8-11]. Результатом взаємозв'язку громадянського суспільства і правової держави є створення системи загального добробуту та соціального захисту, яка конститується як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства.

М. Д. Кляшторний, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ДО ПИТАННЯ, ЧИ ІСНУЄ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА?

Уже понад двадцять років тривають дискусії з приводу того, що таке "політична еліта", та чи існує вона в Україні.

Переважає більшість дослідників цієї проблеми дотримується тієї точки зору, що в сучасних українських реаліях коректніше говорити про політичний правлячий клас, а не політичну еліту. Такого висновку дійшли й учасники круглого столу "Можновладці та громадянське суспільство і виклики для України", що відбувся в Інституті філософії НАН України наприкінці 2016 року. Уже саме формулювання теми круглого столу говорить саме за себе – сучасна правляча вества України значною мірою не є ані політичною, а ані елітою.

Поліляючи вцілому дану точку зору, все ж хотілося б висловити з цього приводу декілька тез.

Якщо виходити з нормативно-ціннісного тлумачення політики як діяльності щодо узгодження індивідуальних та групових інтересів на основі забезпечення суспільного блага, то сучасну правлячу верхівку України важко назвати "політичною". Пріоритетними для неї навіть після двох "майданів" залишаються кланово-олігархічні інтереси. Представники правлячого класу перетворили політику на один з найбільш прибуткових видів бізнесу, "політичний ринок", на якому повсюдно правлять бал "політичні технології", куш, відносини типу "купи-продай".

Сучасну пострадянську правлячу верству України ваджко назвати, також, і елітою національною, оскільки цінність України в системі її ціннісних орієнтирів не є найвищою цінністю. Вона "більше любить Україну для себе, аніж Україну в собі". У значної частини представників політичного класу рівень політичної свідомості ще, на жаль, не піднявся до усвідомлення, що Україна – не Росія, а українська мова є мовою величної стародавньої культури. Аналізуючи стан елітності в українському суспільстві, відомий теоретик і державний діяч Володимир Горбулін цілком слушно стверджує, покликаючись на Біблію, що ми маємо "багато званих, але мало вибраних" [Горбулін В. Держава і особистість. – Київ, 2006. – с. 274.].

Все вище зазначене відповідає дійсності, якщо в основу покладається ціннісний підхід до визначення змісту поняття "еліта". Його прибічники, яких коротко називають "плюралістами" становлять провідний напрям у сучасній елітології (Р.Даль, Д.Рісмен, Й.Шумпетер, Дж.Сарторі та інші).

Однак методологія сучасного елітознавства містить, також, й інший важливий, а саме "статусний" підхід (Р.Мілс, Г.Лассуел, Р.Арон, Т.Дай та ін.) Прибічники цього підходу до еліти відносять тих, хто знаходиться на вищих ступенях соціальної ієрархії, хто займає найбільш привілейовані позиції за рівнем багатства та престижу. Поняття "політичний клас" ними використовується для позначення тієї частини еліти, яка фактично виконує функції управління суспільством. До "правлячого класу" за цього підходу відносяться всі, хто в силу морального авторитету, юридичної чи фінансової влади здійснює вплив як на тих, хто управляє, так і на тих, хто підкорюється.

Із вище викладеного можна зробити наступне узагальнення: при дослідженні сучасної української еліти цілком виправданим є використання усіх трьох означених понять, а саме: "еліта", "політична еліта" та "правлячий клас", що на практиці й має місце.

Адже ідеальних явищ не буває, хоч важко не погодитися й з Іваном Дзюбою, що "... святий чоловік може й місце зробити святим, але ніяке місце не зробить нікого тим, ким він є" [Дзюба І. Час мобілізації духу? // Газета "Дзеркало тижня". – 4 жовтня 2003 р. – № 38 (463)].

ЗВ'ЯЗОК ФУТБОЛУ І ПОЛІТИКИ

1. Футбол використовується в контексті протистояння різних ідеологій та для вираження сепаратистських тенденцій.

Яскравим прикладом є Ель-Класіко – протистояння двох столиць – каталонської та іспанської. Іспанія політично, культурно й етнічно поділена на різні регіони. Мешканці одного з них – Каталонії – століттями безуспішно намагаються добитись незалежності. У XX столітті футбольним виміром цієї боротьби стало "Класико". Своєї теперішньої гостроти суперництво між мадридським "Реалом" і "Барсою" набуло протягом правління диктатора Франсиско Франко (1939-1975), який провадив політику уніфікації Іспанії. "Реал" як столична команда й улюблений клуб диктатора став уособленням цієї централізації, що мала також й антикаталонське спрямування. "Барселона" ж, навпаки, стала символом відцентрового руху каталонців.

В данному контексті Барселона є виразником лівих ідей та сепаратизму, а Мадрид – навпаки правих (а фанати і ультраправих) тенденцій та прагнення збереження цілісності Іспанії.

2. Футбол є засобом боротьби за соціальну справедливість та рівність.

В Італії футбольна політика виявляється більш узагальнено в протистоянні Півдня та Півночі. З часів об'єднання Італії в 1860-х північні регіони Італії традиційно багатші й економічно розвиненіші за південні. Тож не дивно, що команди з Півночі – "Інтер", "Мілан", "Ювентус" – можуть похвалитись куди більшими успіхами, хоча "Наполі" або столичні "Рома" й "Лацио" також мають свої славні сторінки історії.

Саме через ці обставини фанати південних клубів, наприклад Ліворно є соціалістично налаштовані, а фанати Півночі – Інтеру, Лацио та Ювентусу – націоналістично.

3. Футбол є засобом вирішення міждержавних інтересів.

Є в історії випадок, коли футбольний матч став приводом до війни. Це сталося у 1969 року, коли гондураська збірна програла сусідньому Сальвадору вирішальний матч за право грати на чемпіонаті світу 1970 року. Це спричинило шестиденний збройний конфлікт із застосуванням артилерії та авіації. Суперечності між державами існували давно, але саме матч став останньою краплею для зіткнення, в якому загинули, за різними оцінками, від двох до шести тисяч осіб.

4. Футбол є засобом проведення революцій та зміни влади в державах.

Явний політичний слід простежується в трагедії 1 лютого 2012 року в єгипетському місті Порт-Саїд, коли внаслідок масової бійки між фанатами загинули 74 особи та постраждали близько тисячі. Боротьба проти

режиму Хосні Мубарака тривала в Єгипті вже другий рік, напруга в суспільстві не спадала, й зрештою вилилась у це побоїще. Футбольні фани були однією з рушійних сил еволюції, тому, на думку деяких політиків з опозиційного середовища, інцидент 1 лютого міг бути спланований силовими структурами як акт відплати.

5. Футбол є пропагандистським майданчиком для тоталітарних та авторитарних режимів.

Переїмались футболом і тоталітарні режими нацистської Німеччини та Радянського Союзу. Олімпіада в Берліні 1936 року була вкрай політизованою, й провал німецької збірної на футбольному турнірі дуже розчарував Адольфа Гітлера. А 14 травня 1938 року в Берліні відбувся товариський матч між командами Німеччини й Англії. Перед грою англійські футболісти отримали наказ віддати нацистський салют під час виконання гімну Німеччини:

На той час англійським політикам було вельми важливо задобрити Гітлера, хоч би й у такий спосіб.

І Сталін, і його попередники використовували футбол для політичної пропаганди. Найяскравішим прикладом є легенда про так званий "Матч смерті". Згідно з нею, 6 та 9 серпня 1942 року на київському стадіоні "Зеніт" відбулися два поєдинки між місцевою командою "Старт" і "Флакельфом" – елітною командою німецьких військово-повітряних сил. Перед матчем радянським футболістам пригрозили смертю, якщо вони переможуть. Та вони все одно перемогли з рахунком 6:0 і були всі до єдиного розстріляні.

Насправді матчі відбулись, але суперником "Старту" були не елітарні льотчики, а звичайна команда вояків-аматорів. Із одинадцятьох радянських футболістів розстріляли лише чотирьох, але аж 1943 року й не через футбол – вони саботували роботу заводу, на якому повинні були працювати. Недавній російський фільм "Матч", попри запевнення його творців у максимально достовірному відтворенні історичних подій, не позбавлений пропагандистських елементів радянської легенди.

6. Футбол є засобом політичної агітації.

Приклади втручання політики у футбол можна знайти й у незалежній Україні. Це стосується, зокрема, президентських перегонів 2004 року. Дотепер пам'ятне інтерв'ю головного тренера збірної України Олега Блохіна після гостьового розгрому Туреччини з рахунком 3:0 у відборі на чемпіонат світу 2006 року: *"Ми хочемо присвятити цю перемогу нашому кандидату Віктору Федоровичу Януковичу"*. Звісно, Блохін мав право на власні політичні вподобання, та чи міг він розписуватись за всю команду?

7. Фан-рухи (ультраси) багатьох команд є великими групами налаштованими ліво- або праворадикально та вже давно мають вплив на політичні процеси в державах.

Отже, все це та багато іншого свідчить про давній зв'язок політики та професійного футболу, що і слугувало темою мого дослідження. Ця тема є актуальною для сучасної України, адже саме дії ультрасів на Майдані

та Грушевського призвели до підвищення градусу конфлікту між протестувальниками та владою Януковича, що стало результатом приходу опозиції до влади в Україні. Чисельна частина ультрас захищає Україну від російської воєнної навали, ведучи бої на Донбасі в складі добровольчих батальйонів та ЗСУ.

Ю. А. Магдич, асп., КНУТШ, Київ
firenze2016@ukr.net

ЦІННОСТІ У ПРАКТИКАХ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Український економіст та громадський діяч Богдан Гаврилишин, аналізуючи ціннісну кризу в Україні та пов'язану із нею Революцію Гідності 2014 року, зауважував, що нові цінності мають ґрунтуватися на відповідальності, самоорганізації й взаємовиручці і саме з нашої країни може розпочатися трансформація Європи (де мають місце ознаки дисфункціонування політичної системи) [Гаврилишин Б. З України почнеться трансформація Європи <http://nv.ua/ukr/opinion/gavrylyshyn/z-ukrajini-pochnetsja-transformatsija-jevropi.html>]. Водночас, за означенням американського соціолога Толкотта Парсонса, цінності як смислові орієнтації, направляють дії суб'єкта, але від суб'єкта не залежать. Їх структурує як політична, так і культурна система, яка таким чином інституалізується. Йдеться про можливість культивування в масштабах суспільства тієї чи іншої системи цінностей, моделювання суттєвих принципів, що визначають політичну поведінку у потрібному для маніпулятора напрямку. Тому важливо визначити які саме цінності домінують на певних історичних етапах та як змінювалися маніпулятивні впливи від традиційного суспільства до модерного, а від нього – до постмодерного.

У традиційному суспільстві прихований цілеспрямований вплив на масову свідомість не є домінуючою формою соціально-політичного управління. В стані "війни всіх проти всіх" самозбереження є головним пріоритетом, а завдання держави – гарантувати безпеку та стабільність. Тут політика є мистецтвом управління та сферою залежності (насамперед, від сакрального та його символічного представника). Німецький політичний теоретик Карл Шмітт в якості основних критеріїв для визначення політичного пропонує дихотомію "ворог – друг". За допомогою механізму "свій – чужий", через апелювання до базових потреб у традиційному суспільстві здійснюється управління поведінкою значної частини суспільства. При цьому, як доводить американський політолог і соціолог Рональд Інґлґарт, цінності виживання впливають на авторитарний характер політичної влади [Інґлґарт Р., Вельцель В. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. – М., 2011]. Отже, домінуючою цінністю у традиційній парадигмі є безпека.

Гене́за ціннісних установок, яка відбувається під впливом економічних факторів, призводить до ствердження пріоритетів, що мають більш раціональний характер. У модерні політика набуває більш технологічного та партнерського характеру, що є результатом суспільного договору. Ліберальна ідеологія вписується у логічну схему модерну. Політичні концепції лібералізму від Нового часу детермінували розвиток демократичних державних та політичних інститутів. Свобода є найбільшою цінністю модерного суспільства (при цьому продовжується пошук рівноваги між свободою та безпекою). Тому, в процесі маніпуляції з певною суспільно-політичною метою вплив здійснюється, насамперед, на свідомість, а не поведінку, через розширення прав і свобод та зростаючу соціальну-політичну незалежність особи. Відбувається трансформація традиційних механізмів управління, а пануючою його формою стає маніпулювання.

Суспільство постмодерну переживає кризу модерних цінностей, що у деяких випадках сприймаються як "абстракції розуму, що нав'язується тоталітарно". Прискорюється утвердження цінностей самовираження і одночасно сповільнюється секулярно-раціональна тенденція, яка була притаманна попередньому етапу. Ціннісні системи змінюються, фіксуються їх відносність й множинність та, відповідно, ускладнюються технології маніпулювання масовою свідомістю. У постмодерні політика сприймається як гра та "мистецтво можливого", тому функціональне значення політичного маніпулювання лише зростає. Символічними у цьому контексті є як назва роботи британського журналіста та дослідника медійного простору Пітера Померанцева "Нічого правдивого й усе можливе", так і той факт, що Оксфордський словник англійської мови (Oxford Dictionaries) назвав постправду (post-truth) словом 2016 року. Постпра́вда – обставини, за яких об'єктивні факти є менш значимими при формуванні громадської думки, ніж звернення до емоцій і особистих переконань [Word of the Year 2016 is... / <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>]. Акцентування на емоційній складовій (постпра́вда) та примітивізація мислення (псевдомислення) є складовими маніпуляцій з політичною метою на сучасному етапі розвитку суспільства.

М. С. Майніна, студ., КНУТШ, Київ
miroslava_maynina@ukr.net

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Традиційна концепція державного суверенітету зазнає дедалі більших змін. Із метою вирішення не тільки світових, а й регіональних проблем, держави активніше поступаються частиною свого суверенітету на користь

міжнародних організацій. Однак, зважаючи на те, що саме суверенітет є тою провідною ознакою, яка визначає державу, як державу, важливим є забезпечення кожній з них гарантування збереження цього суверенітету.

Глобалізаційні процеси вимагають від держави значного розширення кола сфер, на прийняття рішень у яких могли б впливати й інші політичні актори, проте з забезпеченням дотримання права рівності кожної зі сторін щодо яких це рішення приймається. Відповідно, маємо взаємообумовлений процес впливу будь-яких трансформацій у державі на суверенітет та навпаки – модифікації поняття суверенітету на теорію держави. [Хоббі Ю.С. Наднаціональність та суверенітет держав-членів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2271/73/>]

Поняття суверенітету вперше було запропоновано Ж.Боденом, він визначав його як "абсолютну та постійну владу держави" та реалізоване Вестфальським миром 1948 р.. і протягом декількох століть не змінювало свого значення. З кінця 1940-х років суверенітет поступово втрачає своє першопочаткове значення. [Елена Пономарева Суверенітет в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pravo33.files.wordpress.com/2010/11/e-ponamoreva-suverenitet-v-usloviyah-globalizacii.pdf>] У кінці XX – поч. XXI століть формується нова система, за якої держави з одного боку все ще є головними суб'єктами міжнародних відносин та мають право проводити самостійну політику, проте з'являються і нові політичні актори – міжнародні організації та об'єднання, отже, держави, які вже ввійшли до складу таких об'єднань, як, до прикладу, Європейський Союз, ООН, НАТО по факту перестали функціонувати як внутрішньо цілісні одиниці. Така система серед науковців отримала назву поствестфальської. Таким чином, стосунки між державами виходять на новий, наднаціональний рівень. [Коппель, О. А. Новий міжнародний порядок: структурні характеристики та особливості формування / О. А. Коппель, З. Кісільова // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. пр]. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 87, ч. 2. – с. 11-17.]

Надмірне розширення сфер впливу на внутрішню політику держави несе в собі загрозу, адже з одного боку маємо якісну трансформацію сучасних міждержавних стосунків, наслідком чого є посилення інтеграційних процесів, а з іншого боку – загострення протиріч на національному, культурному та релігійному підґрунті, ескалацію сепаратистських настроїв, які прямопропорційно впливають на цілісність суверенних держав. [Вовк І. Ю. Суверенітет держав в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurnal.org/articles/2008/polit5.html>]

Сучасні реалії говорять про те, що дана ситуація може відбуватися не лише всередині певного міжнародного об'єднання, а й між об'єднанням та державою. Як нещодавно зазначила Тереза Мей, нещодавно розпочатий Brexit не має вплинути на безпеку Європи, саме тому необ-

хідною є розробка нової угоди між Британією та ЄС у питанні безпеки. Отже, спостерігаємо ситуацію розширення меж суверенітету та поступу у тих сферах, які впливають на світові проблеми.

На порядок денний виходить питання забезпечення та охорони прав людини та громадянина, гарантій її свободи та безпеки. Дане питання звучить не лише на національно-державному рівні, але й глобальному. Права та свободи людини припинили бути лише внутрішньою справою держав, вони поступово виходять на світову арену, що в тому числі підтверджується Декларацією Хельсинської зустрічі ОБСЄ 1992 р.

Найбільш яскраво питання забезпечення державного суверенітету відображається у діяльності Європейського Союзу. На думку, В. І. Ковтуна як і Євросоюз в цілому, так і кожна окрема держава-член "можуть та повинні розглядатися в якості "суверенних" учасників багатоваруного мережевого правління, яке володіє загальним суверенітетом, тим самим примножуючи суверенні прерогативи кожного з учасників мережевого правління та тим самим їх індивідуальні суверенності". [Ковтун В.І. Окремі питання державного суверенітету в аспекті посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_50.pdf] Проте, все ж таки слід не забувати, що задля участі у міждержавних об'єднаннях країни змушені не лише де-факто, але й де-юре закріплювати передачу повноважень. Так, у Франції активний розвиток європейської інтеграції сприяв такому важливому кроку, як передача на умовах взаємності повноважень європейським структурам. Відповідна правка була внесена у французьку Конституцію (з'явився новий розділ "Про Європейські співтовариства та Європейський Союз") в ході реформ 90-х років.

Глобалізація за твердженням В. В. Міхеєва "розвиток економічної та політичної взаємозалежності країн і регіонів світу до такого рівня, на якому стає можлива та необхідна постановка питання про створення єдиного світового правового поля та світових органів економічного і політичного управління" [Міхеєв В. В. Логика глобализации и интересы России/ В. В. Михеев// Pro et Contra. 1999. No 4. с. 49-65.] Створення вільного економічного простору з одного боку дає державам змогу активніше впроваджувати зміни, проте по факту, це загрожує ще більшому розшаруванні між розвинутими країнами та країнами третього світу. Національні уряди погоджуються на формування та проведення спільної зовнішньої політики і безпеки, а також на тісне співробітництво правоохоронних та служб безпеки, що фактично вказує на добровільну відмову держави від монополії на легітимне застосування примусу. Як наслідок, збереження національними урядами контролю на здійснення права встановлення податків, визначення адміністративно-територіального устрою, розвиток власних збройних сил, оголошення війни та миру – є вирішальними для збереження суверенітету. [Ковтун В.І. Окремі питання державного суверенітету в аспекті посилення інтеграцій-

них і глобалізаційних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_50.pdf

Як підсумок, можна констатувати втрату державним суверенітетом значення визначене Вестфальською системою. Формується новий Поствестфальський порядок, за якого держава уже не є єдиним гравцем на міжнародній арені. Глобалізаційні процеси, які торкаються економічної, політичної сфери та сфери безпеки, а також необхідність під цим впливом передачі частини своїх повноважень міжнародним об'єднанням і зумовлює необхідність такої трансформації розуміння державного суверенітету, яке з одного боку дало б державі зберегти свою сутність, а з іншого – можливість провадити активну міжнародну політику у якості членів міжнародних об'єднань.

М. Е. Маркіна, студ., КНУТШ, Київ
markina.m.eduardovna@gmail.com

НЕВІДЧУЖУВАНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ ДЖОНА ЛОККА

Стан природи є умовою без громадянської влади, в якій панує мир і взаємна недовіра. Існує потреба у політичній владі та владі забезпечити захист певних невід'ємних прав. Перша частина теорії природних прав складається з основних прав, які випливають із закону природи і охоплюють такі речі, як життя, свобода та власність. Теорія вимагає, щоб найвищий пріоритет віддавався індивідуальному самозбереженню та всім необхідним для збереження особистості. Однак Локк не просто виступає за егоїстичне самозбереження, але також закликає до необхідності розглядати всіх на рівних умовах. Наприклад, право на життя застосовується до кожної людини, але ми також повинні враховувати збереження інших людей, щоб не зашкодити або не вбивати їх. Локк розрізняє обов'язки і свободи. Воля – це сила зробити чи придбати щось у відсутності попереднього обов'язку. Діти отримують природні права лише тоді, коли вони дорослішають.

Друга частина теорії природних прав складається з особливих прав. "Існують неконсуальні та консенсуальні особливі права. Неконсуальні – спеціальні права, які не вимагають згоди двох осіб" [Kelly Paul, Locke's Second Treatise of Government (London: Continuum Publishing, 2007)].

Однак Локк чітко заявляє, що не кожен може здійснювати неконсуальні права. Людина, яка не є батьком, очевидно, не може користуватися цими особливими правами. Відносини не обрані, тому згода не є необхідною. З іншого боку, консенсуальні особливі права є правами, які базуються на згоді. У певному сенсі це є домовленістю з іншими особами, в яких влада передається іншою особою, такими як політичні права.

Наприклад, консенсуальні права існують як частина угоди між двома особами, до яких належать ці права.

Природні права Локка в певному сенсі схожі на сучасні права людини. Вся аргументація Локка про природні права ґрунтується на припущенні, що навіть без моральних та культурних конвенцій та прав, що виникають у стані політичної влади, люди все ще матимуть певні природні права, які є обов'язковими. На думку Локка, ми всі є витвором одного всемогутнього і бездоганно мудрого творця. Тож те, що робить ці права природними, полягає в тому, що ми всі маємо право на них, оскільки ми не володіємо собою, а є власністю Бога. Природні права Локка можна порівняти з сучасними правами людини, але природні права мають ширший характер, оскільки вони мають менші обмеження. "Природні права Локка не є продуктом політичної, правової та соціальної конвенції, але вони зберігаються в силу нашого загального характеру" [Kelly Paul, *Locke's Second Treatise of Government*, London: Continuum Publishing, 2007].

Локк підкреслює, що його природні права – це не просто претензія на право, а й припускає, що, просто будучи людьми, ми маємо певні невід'ємні права, які є дополітичними. За своїм характером люди є вільними, рівними і незалежними, ніхто не може бути виключений із цього стану і підкорятися політичній силі іншої без його власної згоди. Теорія природних прав Локка розглядається багатьма способами. Деякі кажуть, що його теорія природних прав є лише однією з обов'язків. Хоча теорія Локка охоплює обов'язки, але також включає свободи. Наприклад, право на життя є обов'язком, і право на майно не є обов'язком. Різниця – це бажання, оскільки право на життя походить від обов'язку зберегти чужі життя, тоді як право на власність не зобов'язує людину володіти власністю. Поняття боргу відіграє важливу роль у розгляді Локка природних прав, однак поняття свободи є однаково важливим. Ліберальний мислитель Нозік вважає, що маємо право на самогубство, тоді як Локк вважає, що ми не маємо такої свободи. Отже, необхідність самозбереження стає обов'язком, оскільки ми не маємо права вбивати себе. Нозік стверджує, що "...люди самі по собі і не повинні вважатися власністю Бога" [Kelly Paul, *Locke's Second Treatise of Government*, London: Continuum Publishing, 2007].

Локк виправдовує своє вчення про обмежену владу, заявляючи, що стриманий уряд є найкращим способом захисту прав. Наприклад, право власності є одним із природних прав, а отже, і до політичним. В результаті уряд не може порушити це право. Хоча Локк залишається досить нейтральним щодо питання про те, яка форма правління є доречною, він підкреслює, що обмежений уряд надається згодам і обмежується підпорядкуванням влади. "Право на революцію – ще один важливий елемент і обґрунтування обмеженого уряду. Коли уряди стають репресивними або коли вони зловживають природними правами, люди мають право повернутися проти свого уряду" [Smith Steven Michael, *An Introduction to Political Philosophy*, (Yale Open Courses)]. Локк виступав,

набагато більше, ніж будь-який його попередник за те, що конституційні обмеження та законність забезпечать захист прав людей. Локк не підтримує думку Гоббса про те, що він залишає стан природи для вступу в політичну владу, щоб наділити всю владу одним суб'єктом. Обґрунтування Локка обмеженням уряду випливає з того, що абсолютний суверен не може бути адекватним способом захисту прав. Через зобов'язання уряду не тільки поважати, але й забезпечувати права, обмежена влада більш підходить для виконання цієї ролі. "Там може бути тільки одна верховна влада, яка є законодавчою, до якої всі інші є і повинні підпорядковуватись, але законодавство є лише фідуціарною владою яка діє на певних цілях, у народі залишається верховна влада з метою усунення або змінення законодавців, коли вони створюють законодавчий акт, який суперечить природним правам" [Smith, Steven Michael (2005) An Introduction to Political Philosophy. (Yale Open Courses)]. Таким чином, Локк заснував рамки для уряду, в яких суверен може бути притягнутий до відповідальності, і це виправдано, оскільки люди мають право відмовитися від уряду, який використовує свою владу довільно, і не дотримується своїх обов'язків щодо захисту природних прав .

Теорія природних прав Локка складається з основних і особливих прав, обов'язків і свобод. Певні права є невід'ємними і до політичними. Локк вважає, що абсолютний уряд навряд чи захистить природні права і, отже, встановлює аргументацію для підтримки його вчення про обмежену владу з законом та поділом влади. Люди також мають право на революцію, якщо уряд не поважає їх природні права. На відміну від тоталітарного або абсолютного уряду, обмежений уряд Локка може бути притягнутий до відповідальності перед його діями. Незважаючи на це, обмежений уряд із законом, швидше за все, захищає і забезпечує виконання природних прав, ніж абсолютний уряд з довільним правом.

Ф. М. Медвідь, доктор наук в галузі політології, проф., КНЕУ, Київ
Т. О. Курчина, доктор філософії в галузі політології,
докторант МАУП, Київ
А. І. Твердохліб, магістр права, аспірант МАУП, Київ

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Правова культура як складова загальної культури суспільства виступає як особливий різновид культури, змістом якої є система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права. Найважливішими складовими правової культури є право, правосвідомість, правовідносини, правопорушення, правова діяльність. З іншої сторони правова політика включає цілеспрямовану систему заходів просвітницького та освітнього характеру, які формують повагу до права, цивілізованих спо-

собів вирішення спорів, профілактики правопорушень. Поняття правової культури багатоаспектне, тому фахівці нараховують близько 250 визначень цього феномену. Правова культура, на думку фахівців, відображає не тільки суб'єктивну сторону правової поведінки особи, а й матеріалізацію ідей, почуттів, уявлень як усвідомленої необхідності і внутрішньої потреби. У самому загальному вигляді правову культуру можна уявити як систему різних відносин, а також як процес виробництва і відтворення елементів, що складають її у різних поколіннях людей. Особливість правової культури полягає в тому, що вона являє не право чи його реалізацію, а комплекс уявлень тієї чи іншої спільноти людей про право, його реалізацію, про діяльність державних органів та посадових осіб [Аграновская Е. В. Личность и правовая культура / Е. В. Аграновская // Советское государство и право. – 1982 – С.13]. Правова культура пов'язана із правовою свідомістю, спирається на неї, однак вона є самостійною категорією, оскільки включає не тільки соціально-психологічні процеси, що фіксуються у відповідних нормах права, а й юридично значущу поведінку людей, правову діяльність у вигляді правотворчості і її результатів. У правову культуру входять ті елементи суспільної свідомості, які пов'язані з правовими інститутами і практикою їх функціонування, формування певних варіантів правової поведінки людей в суспільстві, у колективі. У той спосіб як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому, правова культура диктує кожній особі принципи правової поведінки, а суспільству – систему правових цінностей, ідеалів, правових норм, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів та організацій. Складовими елементами правової культури слід вважати правові переконання, настанови, що орієнтують на сприйняття правової системи суспільства. Г. І. Балюк включає до поняття правової культури особливості знання права, розуміння його сутності та принципів, ціннісних властивостей та якостей, а також повагу до закону, впевненість у справедливості права та гуманності правосуддя, звичку дотримуватись правових приписів, права в цілому. Тобто правова культура особистості передбачає не тільки знання та розуміння права, а й правові судження. Отже, правова культура особистості виступає як її позитивна правова свідомість у діяльності. Правова культура зводиться до такої діяльності, яка відповідає прогресивним досягненням суспільства у правовій сфері та завдяки якій постійно проходить правове збагачення самої особистості. Є.В. Назаренко додає до поняття правової культури особистості його прогресивну діяльність, відмічаючи, що вона включає всі цінності, так чи інакше пов'язані з функціонуванням права, системи його норм та принципів [Назаренко Є. В. До поняття правової культури / Є. В. Назаренко // Правова культура і підприємництво. – 2014. – С. 17-22]. Такий погляд на розуміння правової культури визначає її рівень, стан, динаміку, розповсюдження в суспільстві та єдиному правовому просторі. В. Лисогор

правову культуру визначає як систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності. При такому визначенні показник правової культури – це міра активності суб'єкта права у правовій сфері, добровільності виконання правових норм, реальності прав і свобод громадянина. Рівень правової культури впливає на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми і засоби забезпечення прав громадян, ступінь визначення загальнолюдських цінностей та норм міжнародного права. О. Б. Венгеров правову культуру характеризує як рівень правосвідомості, включаючи ступінь права, на який спираються виконавча влада, посадові особи. Крім того, характеризується вона й інтенсивністю переконань у цінності права. Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновки, що належать до змісту категорії "правова культура", на основі чого імплементувати всі ознаки категорії до визначення правової культури [Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учеб. / [Венгеров А. Б.]. – 6-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2009.-С.576-584]. Отже, правова культура виступає як структурно-складне цілісне утворення, яке включає в себе якісний стан правового життя суспільства, відображеного в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової та правозастосовної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також у ступені свободи її поведінки та взаємодії відповідальності держави та особистості, що позитивно впливає на суспільний розвиток та підтримання умов функціонування суспільства.

Продуктивним є, на наш погляд, підхід, коли правову культуру слід розглядати як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, право застосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [Медвідь Ф.М., Медвідь А.М. Правова культура як якісна характеристика стану правової системи // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Мат. Всеукраїнської наукової конференції /За заг.ред.В.М.Циби. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С.49-58].

Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної. Це комплексний процес створення морально-правового клімату в суспільстві, який би гарантував особі реальну свободу поведінки в поєднанні з відповідальністю перед суспільством, забезпечував її права, соціальну захищеність, повагу її гідності, тобто поставив би людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів.

Правова культура відображає певні зрізи правової реальності (правової системи): структурно-функціональний; аксеологічний (оцінний). Структура правової культури суспільства включає: культуру правосвідомості – високий рівень правосвідомості, що містить оцінку закону з

позицій справедливості, прав людини; культуру правової поведінки – правову активність громадян, яка виражається в правомірній поведінці; культуру юридичної практики – ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів.

Основними функціями правової культури є: пізнавальна – засвоєння правової спадщини минулого і сьогодення – вітчизняної та іноземної; регулятивна – забезпечення ефективного функціонування всіх елементів правової системи і створення непохитного правопорядку; нормативно-аксеологічна – оцінка поведінки особи, рівня розвитку законодавства, стану законності і правопорядку відповідно до норм права держави і міжнародних стандартів.

Правова культура особи включає: знання законодавства (інтелектуальний аспект). Поінформованість була і залишається важливим каналом формування юридично зрілої особи; переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний аспект); уміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими актами – у практичній діяльності (поведінковий аспект).

Отже, правова культура виступає якісним критерієм розвитку суспільства, як важлива складова правової і професійної культури юриста.

М. І. Обушний, докт. політ. наук, проф., КНУТШ, Київ
ukrainology@ukr.net

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПАРТІЇ У ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Європейський вибір України актуалізував входження українських політичних партій у Європейську партійну систему. Наразі таке входження можливе за умови їх відповідності тим вимогам, що встановлені у європейських політичних партій (європартій). Серед них чи не найголовнішою є вимога дотримання європартіями демократичних принципів не тільки у своїй внутрішньо-партійній діяльності, але і що особливо важливо у роботі з громадянами країн ЄС, а саме: сприяння, як зазначено у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, яка стала складовою частиною Лісабонського договору у ст. 12(1), – "...вираженню політичної волі громадян Союзу" [Vertrag von Lissabon. Mit einer Einführung von Elmar Brok und Leinen. – Bonn. 2008. – P. 28].

Аналіз діяльності європартій показує, що уже сьогодні вони мають необхідний мінімум демократичності не тільки для подальшого утвердження принципів внутріпартійної демократії, але і у цілому для роботи по поглибленню та удосконаленню демократизації країн ЄС, тобто формування у них європейської політичної свідомості та вираження волі громадян.

Українські ж політичні партії з тим, щоб стати повноправним членом тієї чи іншої політичної європартії відповідно свого ідейно-політичного

спрямування слід пройти ще чималу дистанцію. Насамперед вони повинні самі демократизуватися, тобто досягнути відповідного рівня внутріпартійної демократії, завоювати довіру українських громадян, а потім переконати відповідні структури європартій у своїй демократичності з тим, щоб з самого початку одержати статус партії-спостерігача, потім асоційованої партії і лише після цього претендувати на повноправне в ній членство. Цієї схеми дотримуються усі (за невеликим виключенням) європейські партії, які і складають нині партійну систему ЄС.

Очевидно, що сьогодні цю дистанцію неспроможні пройти переважаюча більшість українських політичних партій, а, відтак, і поповнити ряди тієї чи іншої європартії відповідного ідейно-політичного спрямування.

Який же зміст вкладається з поняття "європейська партія" і яким критерієм вона повинна відповідати, зрештою, яка їх організаційна структура?

Європартія ("європейська партія") (англ. *Political party at European level*) – загальноєвропейське (наднаціональне) об'єднання чи кооперація не менше двох національних партій, представники яких об'єднуються навколо політичної сили, одного ідеологічного спрямування, яка обирає єдине керівництво, якому надається право брати участь у прийнятті партійних рішень у Європарламенті, а, відтак, і впливати на загальну ситуацію в Євросоюзі, отримувати від нього фінансування, сприяти формуванню європейської свідомості й вираженню політичної волі громадян ЄС.

Європартія, зазначено у офіційно затвердженому Рішенні Європарламенту від 19 червня 2003 р. № 2004/2003 "Про статус і порядок фінансування політичних партій на європейському рівні" повинна "...відповідати таким критеріям:

має бути зареєстрованою юридичною особою в державі-члені ЄС, де знаходяться її центральні органи;

повинна бути представлена щонайменше у чверті держав-членів депутатами Європейського парламенту або в національних чи регіональних парламентах, у місцевих асамблеях, або повинна одержати у чверті держав-членів хоча б 3% голосів на останніх виборах до Європарламенту;

повинна вказати у своїй програмі і реалізовувати в процесі своєї діяльності ті принципи, на яких ґрунтується ЄС, а саме: принципи свободи, демократії, основних прав та свобод людини і громадянина, верховенства закону;

повинна брати участь у виборах до Європарламенту або мати намір це робити" [Байковський П. Партійна система Європейського Союзу: [монографія] / Петро Байковський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 93].

Основними документами, які регулюють внутрішню організацію та діяльність європартій є статuti, які можуть бути змінені лише кваліфікованою більшістю делегатів. За своєю структурою статuti європартій майже повністю відповідають статутам національних партій: зазначають назви європартій, цілі створення та мету діяльності, визначають типи

членства, організацію роботи статутних органів, процедуру прийняття рішень, джерела фінансування, а також прикінцеві положення про набрання чинності статуту.

Для європартій характерне асоційоване членство, членство у статусі спостерігача, а також індивідуальне членство окремих громадян. Членами європартій можуть бути національні партії, а також секторальні організації (молодіжні, студентські, жіночі та організації пенсіонерів, малого бізнесу тощо).

Дві найбільші європартії – Європейська Народна Партія (ЄНП) та Партія Європейських Соціалістів (ПЄС) дозволяють повноправне членство лише партіям з країн-членів ЄС, тоді як інші партії не роблять такого обмеження, надаючи повноправне членство партіям з усієї Європи.

Основними органами прийняття рішення є конгрес, рада партії, президія, секретаріат та зустрічі лідерів національних партій.

Кожна європартія має у своїй структурі виконавчий орган, який здійснює поточне управління справами та організацію роботи європартії, а також на основі рішень конгресу та ради партії виступає з політичними ініціативами та висловлює позицію європартії з тих чи інших питань. "Найвищою посадовою особою в європартіях є президент. Він керує діяльністю виконавчого органу, представляє європартію в інституціях ЄС та в інших організаціях і заходах, а також забезпечує зв'язок європартії з партіями-членами. Також до структури європартії належать секретаріати, які очолюють генеральні секретарі та здійснюють організаційне і технічне забезпечення роботи загальноєвропейських партій" [Байковський П. Партійна система Європейського Союзу: [монографія] / Петро Байковський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 101-102].

Джерела доходів європейських партій формуються з членських внесків, фінансування з бюджету ЄС та приватних пожертвувань.

При цьому фінансування кожної європартії з бюджету ЄС досягає 75% бюджету партії. Державне ж інвестування національних партій у середньому складає не більше 50% бюджету партії.

Отже, значна фінансова підтримка євро партій з боку ЄС є ще одним наочним свідченням значимості цих наднаціональних об'єднань як у сприянні вираження політичної волі громадян ЄС, так і загалом демократизації усіх наявних структур країн Європейського Союзу.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Складний, перманентно напружений і конфліктний, внутрішньо суперечливий за багатьма чинниками й ознаками розвиток Української держави на початку ХХІ століття обумовлює активізацію і поглиблення науково-пізнавального інтересу дослідників до її політичних феноменів як у сучасному, так і в ретроспективному вимірі. Серед визначальних політичних явищ, подій і процесів минулого особливе місце займає Жовтнева революція 1917 року. На сучасному етапі розвитку вітчизняної політичної думки значно актуалізуються питання, пов'язані з удосконаленням методологічного інструментарію політичної науки, її термінологічних понять, які мають суттєве значення для глибокого розуміння революційних спалахів і процесів, осмислення політичної поведінки революційних акторів на всіх історичних етапах державотворчого процесу в Україні. Слід зазначити, що практика політичної думки, що відображає політичну реальність, обумовлює цілі, завдання і предмет науки, які з часом змінюються. Тому і зусилля, спрямовані на пізнання у цьому напрямі, піддаються аберації. Адекватною таким процесам може бути саме ймовірна динамічна модель методології [Політична наука: методи досліджень: підручник / за ред. О. А. Габрієляна; О. А. Габрієлян, І. В. Батракова, Л. С. Гаспарян [та ін.]. – К.: Академія, 2012. – С. 14]. На нашу думку, нова наукова парадигма політичної науки має гармонійно поєднувати основні принципи політології модерну і постмодерну, які доцільно екстраполювати і на проблематику Жовтневої революції. Разом з тим, модерність "світу політики" вимагає наступної політичної презумпції: політичні процеси та явища, політичні інтереси та дії акторів повинні отримати раціональне змістовне трактування і набути чіткої форми, бути концептуально впорядкованими у доктринальній системі політологічних понять [Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – С. 3].

В одному з новітніх політологічних енциклопедичних видань революція трактується як докорінна, повна зміна якісного стану будь-якого феномену [Політична енциклопедія / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса ; Упоряд. Юрій Шаповал ; Редкол.: (голова) Ю.А. Левенець . – Київ: Парламентське видавництво, 2012. – С. 626]. Важливим є також теоретичне положення дослідників політичної істини про те, що революції виникають і здійснюються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, котрі розв'язуються переворотом, стрибком, різкими змінами [Політологічний

енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Полішук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – С. 608].

Виходячи з такого політологічного підходу, Жовтневу революцію 1917 року не досить коректно у науковому сенсі класифікувати як "переворот" чи, наприклад, узурпацію влади "злочинцями". Враховуючи політичні критерії і чинники, її варто вважати пролетарською, соціалістично-модернізаційною революцією. Жовтневу революцію 1917 року слід вважати також політичною за своєю історичною природою, оскільки її стратегічною метою було повалення старого режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади і здійснення докорінних змін життя тогочасного російського суспільства. Над цим слушним застереженням варто всерйоз замислитись вітчизняним політологам, а також представникам політичного істеблішменту та громадянського суспільства.

При дослідженні актуальних, вузлових, дискусійних проблем Жовтневої революції 1917 року необхідним, на нашу думку, є дотримання принципів цивілізаційного дискурсу, методологічного синтезу і методологічного плюралізму системного інтеграційного аналізу тенденцій, закономірностей та особливостей альтернативних моделей суспільного розвитку Росії в тогочасний історичний період. Історико-політична та політична наука мають дати об'єктивну, незаангажовану відповідь на одну із фундаментальних проблем Жовтневої революції: народ був її творцем чи заручником? Потрібно також зважати на те, що плив революцій на морально-психологічний стан суспільства завжди є подвійним. З одного боку, вони мобілізують маси апелюванням до високих ідеалів гуманізму, породжують надії на перемогу справедливості. Але, з іншого боку, процес руйнування старого ладу викликає до життя найпримітивніші інстинкти мас – заздрість, нетерпимість, ненависть, жорстокість, байдужість до людського життя та ін. Загалом, революції практично ніколи не приносять результатів, на які очікували мобілізовані ними маси. За метафоричним висловом відомого державного діяча Пруссії О.Бісмарка, "революції задумують генії, здійснюють фанатики, а їх плодами користуються нікчеми" [Політична енциклопедія / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса; Упоряд. Юрій Шаповал; Редкол.: (голова) Ю. А. Левенець. – Київ: Парламентське видавництво, 2012. – С. 627].

Нагадаємо у цьому зв'язку, що усі політичні революції в процесі їх підготовки та здійснення ставлять за мету утвердження демократичної влади, влади народу. Проте, як свідчить історія, політичні революції нерідко відкривають шлях недемократичному режиму. Взагалі малоімовірно, щоб насильницька революція породжувала більш досконалу демократію. Разом з тим, революції як у формаційному, так і у цивілізаційному вимірі є історичними та об'єктивно необхідними для розвитку суспільства.

ФРЕНСІС ФУКУЯМА ПРО УМОВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

У 1989 р. Ф. Фукуяма опублікував статтю "Кінець історії?", де констатував, що реформістські рухи у Радянському Союзі та Східній Європі, а також поширення споживацької культури на більшій частині земної кулі є свідченням тріумфу західної цивілізації. Він показав, що, попри всі ідеологічні суперечності та жорстке протистояння, практично всі розвинуті країни затвердили в себе або намагаються затвердити ліберально-демократичні цінності. Багато інших країн також рухається у напрямі переходу до ринкової економіки та інтеграції у глобальну систему капіталістичного поділу праці. Це означає "кінець історії" як еволюції людських суспільств у напрямі до кінцевої мети – демократичного капіталізму, що став безальтернативною моделлю політичної і економічної організації для розвинутих країн Заходу та ідеалом для суспільств, які прагнуть максимально реалізувати свої можливості у боротьбі за гідність людини.

Фукуяма писав: "Можливо, те, що ми спостерігаємо, це не просто кінець "холодної війни" або своєрідного періоду післявоєнної історії, а кінець історії як такої; це означає кінцевий пункт ідеологічної еволюції людини і перетворення західної ліберальної демократії на універсальну, завершальну форму державного управління людства. Це не означає, що журналу "Foreign affairs" нічим буде заповнювати свої сторінки щорічних оглядів міжнародних відносин, бо перемога лібералізму відбулася перш за все у сфері ідей чи свідомості і поки що не завершена в реальному чи матеріальному світі. Однак є вагомі причини вважати, що в кінцевому підсумку саме цей ідеал буде управляти матеріальним світом". На думку Ф. Фукуями, існує чотири рівні, на яких відбувається розвиток демократії:

1. Ідеологія – нормативні переконання про правильність і неправильність демократичних інститутів та ринкових структур, на які вони спираються; Демократичні суспільства не можуть існувати протягом тривалого часу, якщо люди не вірять, що демократія є для них найкращою формою правління. З іншого боку, навіть якщо в суспільстві існує віра в демократичні ідеали, на практиці таке суспільство може виявитись нездатним створити реально діючі демократичні інститути. Зміна ставлення до демократичних інститутів і сприйняття легітимності демократії на ідеологічному рівні можуть відбутися несподівано. Саме така зміна, сприятлива для демократії і ринку, відбулася в усьому світі за останні 15 років.

2. Інститути – сфера, що охоплює конституції, судові, партійні системи, ринкові структури і т. д. Вони модифікуються не так швидко, як ідеї, але ними можна маніпулювати за допомогою державної політики. На цьому рівні останнім часом йшла політична боротьба, коли нові демок-

ратичні держави, заручившись підтримкою тих, що виникли раніше, прагнули приватизувати державні підприємства, написати нові конституції, консолідувати партії тощо.

3. Громадянське суспільство – розвинуті економічні, культурні, правові та політичні відносини між його членами, що передбачають незалежність від держави й одночасно взаємодію з нею. Стосовно громадянського суспільства є вільні рівноправні громадяни. Його структури формуються ще повільніше, ніж політичні інститути. Вони менше піддаються маніпулюванню з боку державної політики і часто обернено пропорційно залежать від державної влади, посилюючись у міру відступу держави, і навпаки.

4. Культура – глибинний рівень, що охоплює релігію, моральні цінності, етнічну свідомість, структуру сім'ї та ін. Подібно до того як демократичні інститути ґрунтуються на громадянському суспільстві, воно, у свою чергу, має передумови на рівні культури. Хоча політична культура й піддається впливу подій, що відбуваються на трьох попередніх рівнях, зміни на рівні культури здійснюються найповільніше [Фукуяма Ф. Примат культури /Ф. Фукуяма // Громадянське суспільство Україна [Електронний ресурс]. – 2001. – № 21.–Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/fukujama.htm>.].

Концепція Ф. Фукуями стала приводом для бурхливої інтелектуальної полеміки кінця ХХ ст. Відповідаючи своїм критикам, філософ зробив уточнення: "Коли я говорю "урешті-решт", то період часу, який я маю на увазі, може означати кілька поколінь або й кілька десятиків поколінь". Отже, ідея "кінця історії" поряд з науковим відображенням прагнення адептів західної цивілізації до світового панування є спробою обґрунтування початку нового глобального соціального циклу.

Однак прагнення Ф. Фукуями до ідеалізації однорідного планетарного ліберально-демократичного суспільства за західним зразком суперечить теорії систем, згідно з якою жодна однорідна система не має достатньої стабільності, вона уразлива як ззовні, так і зсередини. Тільки багате внутрішнє розмаїття реально підтримує систему в динамічній рівновазі.

Світова державно-правова думка кінця ХХ – початку ХХІ ст., виходячи з характеру сучасного соціального розвитку, сформувала, основні умови гармонізації суспільно-державних відносин:

- підхід до прав людини як найвищої соціальної цінності, забезпечення якої має бути головною функцією держави;

- утвердження соціальної справедливості шляхом створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження; розвиток соціальних програм, зорієнтованих на гарантування гідного життя та вільного розвитку людини; політико-правовий захист свободи конкуренції, економічного і політичного плюралізму, панування права і закону; утвердження у суспільній практиці конституційно-правових принципів поваги людської гідності та соціальної спрямованості держави.

Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою уможливить поступове обмеження державного втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розвиток держави буде поступово зведений до мінімуму і дасть змогу в сучасних умовах посісти належне їй місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

Як зазначає Ф.Фукуяма, схожі одна на одну кризи авторитаризму й соціалістичного планування залишили лише одну ідеологію, яка має потенціал універсальної значущості: ліберальну демократію, доктрину індивідуальної свободи та суверенності народів. Через двісті років після того, як ці ідеї надихнули французьку та американську революції, принципи свободи та рівності продемонстрували не лише свою міць та довговічність, а й свою здатність відроджуватися через певні часові проміжки. Лібералізм і демократія, хоч і пов'язані між собою вкрай тісно, є поняттями, які слід розрізняти [Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція //ЛІБЕРАЛІЗМ: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: СМОЛОСКИП, 2002. – С.1033-1044].

Політичний лібералізм можна стисло визначити як доктрину, що орієнтується на правові норми, які звільняють певні права і свободи індивідів з-під контролю з боку уряду. Демократія – це всезагальне право всіх громадян на частку політичної влади, тобто право голосувати і брати участь у політичному процесі. Однак право брати участь у здійсненні політичної влади можна вважати ще одним ліберальним правом – причому правом найважливішим – і саме з цієї причини лібералізм історично дуже тісно пов'язаний з демократією. На думку Ф.Фукуями, хоча зазвичай лібералізм і демократія йдуть поруч, теоретично їх можна відокремити одне від одного. Держава може бути ліберальною, хоча і не демократичною, і навпаки.

Отже, можна зробити висновок, що основна проблема співвідношення демократії і лібералізму полягає у реалізації принципу: рівність через свободу, а не свобода за допомогою рівності. Свобода, це цеглини, якими будується демократичне суспільство. Сьогодні все більша кількість політичних сил Східної Європи відкривають для себе лібералізм, приміряючи його до своїх суспільств. Усвідомлюючи небезпеку необмеженої влади, народи цих країн намагаються створити механізми її надійного обмеження, одним з можливих варіантів може стати виважене поєднання демократії та лібералізму.

ПІЗНАВАЛЬНО-АНАЛІТИЧНІ РІВНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ

Соціальний простір, в якому постійно знаходиться людина, ніколи не залишається незмінним. Його еволюція відбувається у багатьох напрямках. Сьогодні спостерігається тенденція, коли відбувається перехід від системи з географічно-природною детермінацією людської діяльності до системи, де переважають культурно-історичні, соціальні форми просторової організації буття. Світ неухильно глобалізується і на передній план виходять економічні, політичні, фінансові, екологічні, гуманітарні та ін. чинники його просторової інтеграції. Глобалізаційно-методологічні аспекти філософського аналізу соціально-просторової структури світу стали науковим фактом, який необхідно враховувати і всіляко використовувати у сучасних дослідженнях цивілізаційного розвитку.

У глобалізаційному вимірі соціальний простір означає своєрідну проекцію міжнародних взаємозв'язків та фіксацію результатів усвідомлення суб'єктом свого включення в певну систему інтернаціональних взаємовідносин. Саме тому дослідження глобалізаційної специфіки соціального простору дуже важливе, бо воно не вичерпується лише потребами формального характеру. Акцентуючи увагу на глобалізаційній проблематиці, дослідники отримують шанс значно наблизитися до розуміння просторових характеристик соціального розвитку, зокрема чітко відрізнити конкретно-наукові і соціально-філософські підходи для її вирішення. Отже глобалізаційна специфіка соціального простору починає усвідомлюватися як теоретично вагома проблема, дослідження якої дає можливість розкрити фундаментальні закономірності розвитку суспільства і знайти їм практичне застосування. Історія суспільно-культурного життя являє собою, з одного боку, розгорнутий в просторі поступальний цивілізаційний процес від нижчої стадії суспільного розвитку до вищої, а з другого – сукупність різних напрямів розвитку окремих держав, народів, культур, регіональних і міжнародних об'єднань, союзів, федерацій, коаліцій, блоків та ін., які мають свої матеріально-економічні, соціально-політичні, духовно-культурні специфічні інтереси. У зв'язку з цим, глобалізаційно-просторовий підхід до розгляду суспільного життя не виглядає випадковим, а, навпаки, аналіз суспільства з його позицій не лише можливий, але й необхідний для об'єктивного вивчення і розуміння інтеграційних процесів, що відбуваються у світі. Звернення до глобалізаційного аналізу не лише указує на географічний простір, у якому відбуваються процеси становлення і розвитку соціуму, а й перетворює простір на атрибутивний вимір соціально-історичної

ситуації, показує її унікальні властивості, які не можуть окреслити інші способи наукового пізнання.

Соціальний простір як форма існування глобалізованої дійсності визначає реальні взаємовідносини між суспільними об'єктами і процесами, порядок їх розташування, взаємодії, залежності, протяжності тощо. Глобалізаційна визначеність соціального простору нерозривно пов'язана з діяльністю суспільно-історичного суб'єкта (суспільства, держави, народу, соціальної групи, індивіда тощо). Свій зміст він отримує від результатів життєдіяльності того чи іншого історичного суб'єкта. Така життєдіяльність є синтезом матеріальної і духовної практики суспільного суб'єкта.

На основі цього синтезу можна виокремити два взаємообумовлених пізнавально-аналітичних рівні глобалізаційно-просторової цілісності. На першому рівні аналітики зосереджують свою увагу на вивченні зовнішньо-видимих, матеріальних характеристик соціального просторовості. У цьому випадку глобалізаційні властивості соціального простору виводяться з конкретних фактів, прикладів і явищ глобалізованого світу. На другому рівні розкриваються внутрішньо-невидимі закономірності, пов'язані з осягненням сутнісних і змістових ознак глобалізаційно-просторових феноменів дійсності. Кожен з цих пізнавальних рівнів не може існувати автономно один від одного, адже, поєднуючи дві сторони ґносеологічного процесу, вони, з одного боку, констатують зовнішні прояви, з другого – фіксують сутнісні закономірності соціально-просторових форм глобалізованого суспільства.

На першому рівні пізнання глобалізаційних аспектів соціального простору розкриваються, насамперед, такі специфічні риси суспільного існування, які дають можливість побачити необхідний обсяг умов, видів, засобів і форм життєдіяльності соціально-історичного суб'єкта та скласти уявлення про їхню структуру, протяжність, послідовність, синхронність, взаємодію тощо. На цьому пізнавальному етапі суспільно-просторового буття глобалізованого соціуму фіксуються переважно його кількісні показники у вигляді широкого набору структурних елементів, фактів співіснування, результатів суспільної практики, соціально-економічних контактів тощо. Тут глобалізаційна просторовість проявляє себе у великій кількості різноманітних конфігурацій соціальної реальності. Це можна проілюструвати прикладами глобалізаційно зорієнтованої виробничо-технологічної організації соціального простору, яка базується на світовому досвіді розміщення виробничих потужностей, навколо яких інтегруються економічні, торгівельні, демографічні, культурні та інші територіально-регіональні суспільні взаємовідносини.

Однак проста констатація наявності фактів зовнішньої глобалізації соціального простору, яка відбувається в наслідок розширення економічної співпраці до світового масштабу, не дає права стверджувати, що саме цей аспект є визначальним у сутнісному розумінні специфіки глобалізаційно-просторової будови світу і не дозволяє перейти на вищий

рівень пізнання цивілізації та відкрити ключові закономірності глобалізаційної еволюції світу. Але дослідження конкретно-історичних соціально-просторових структур світового устрою дає можливість знайти глобалізаційну логіку пояснення тих глобалізаційно-інтеграційних процесів, які відбуваються у сучасному світі. Аналіз різноманітних форм соціально-просторової організації світу дозволяє піднятися на вищу стадію розуміння закономірностей розгортання суспільно-історичного прогресу. Виходячи з цього, можна сказати, що глобалізаційна визначеність соціального простору фіксує свої смисли, які розкривають наповненість, щільність, насиченість суспільних зв'язків, межі соціального світу людини, сферу її оточення, комунікаційні контакти, інформаційне середовище, реалізацію інтересів, відчуття оптимізму і песимізму тощо.

Ю. О. Пінчук, студ., КНУТШ, Київ
yurgen3davis@gmail.com

ПАН'ЄВРОПЕЇЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА ІДЕОЛОГІЯ 20-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Феномен пан'європеїзму є не таким уже й новим явищем, як може здатися на перший погляд. Своїм корінням він тягнє аж до Середньовіччя, коли з'явилися перші проекти об'єднання Європи. Проте саме з випуском Маніфесту і стартом пан'європейського руху, пан'європеїзм починає набувати різних значень, еволюціонує і виходить за рамки концепції. Через це досі проблемним постає визначення самого поняття "пан'європеїзм". Так одні визначають його тільки як політико-правову доктрину інтеграції європейських країн на федеративних засадах [Шемшученко Ю. С. Пан'європеїзм/ Ю.С. Шемшученко// Юридична енциклопедія: В 6 т. [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.] – К.: "Укр. енцикл.", 2002. – Т. 4: Н – П. – 720 с.: іл.], або ж і взагалі як політичну концепцію, засновану на ідеї європейської інтеграції та створення загальноєвропейських міждержавних об'єднань та органів [Король Н. М. Пан'європеїзм як елемент поступу в системі розвитку європейської інтеграції// Гілея: науковий вісник. – 2014 – Вип. – №83 – 253 с.]. Попри це пан'європеїзм є також ідеологією, яка будується саме на світоглядних засадах його головного засновника, про що говорить і В. Троян, виділяючи чотири основні принципи ідеологічних засад Куденхове-Калергі, а саме свободу (вільний ринок і правова держава з конституційними гарантіями порядку), християнство і гуманізм (людська гідність походить від Бога, і ніхто не здатен відняти її), соціальний принцип (справедливість та повага до людської гідності), а також принцип європейськості (Європа – нація етнічних груп, держав і релігій, у якій право на батьківщину гарантоване усім європейцям) [Троян В. С. Проблема європейської ідентичності в основних кон-

цепціях пан'європеїзму/ В. С. Троян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2011_11/st64.pdf.

Детальний аналіз пан'європеїзму Р. Куденхове-Калергі дозволив також визначити основні теоретичні засади пан'європеїзму як ідеології, до яких слід віднести полікультурність та принцип європейської расовості, традиціоналізм та глобалізм з ідеєю наддержавності, а також антибільшовизм та федералізм. Усе це зумовлювало створення федеративних Сполучених Штатів Європи з єдиною конституцією, митним і оборонним союзом, двопалатним парламентом на засадах загальної інтеграції країн [Pegg C.H. *Evolution of the European Idea, 1914-1932*. – N.C.: University of North Carolina Press, 1983. – 228 p.]. Крім того, ідеологія європейської єдності Р.Куденхове-Калергі спиралася на спільну християнську релігію, європейську науку, мистецтво й культуру, в основу яких покладено християнсько-елліністичні начала [Гончаренко Л. Ідеологія європейської єдності в 1923-1932 рр./ Гончаренко Л., Голуб І.// *Європейські історичні студії*. – 2016. – № 6. – С. 6-19.]. Щодо ідейних витоків, то ними були такі різнобічні і часом взаємовиключні підстави як пацифізм, лібералізм, ніцшеанство та аристократизм. [Кораблева А. Е. *Пан'європейский проект Р. Куденхове-Калерги и международные отношения в Европе в 20-30-е гг. XX века: Дис. ... д-ра полит. наук: 07.00.15/ Кораблева Анжела Евгеньевна*. – Арзамас, 2009. – 220 с.].

Як політико-правова доктрина і цілісна ідеологія пан'європеїзм є системою принципів, настанов, які визначають цілі, що за певних конкретно-історичних умов можуть бути прийняті для реалізації державою, партією чи рухом, а також мають засоби їх досягнення [Лісничук. О. *Доктрина політична/ О. Лісничук// Політична енциклопедія/ [Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]* – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 226]. У даному випадку, таким рухом був саме пан'європейський, який мав за ціль об'єднати Європу як новий політичний блок у світі, а засоби були розроблені саме Ріхардом Куденхове-Калергі у співпраці з європейськими політиками. Стосовно пан'європеїзму як правової доктрини, то, як і будь-яка правова доктрина, це є також зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, ідей, концепцій тощо щодо норм права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності [Тертишник В. М. *Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні/ В. М. Тертишник// Суспільно політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації "Академія політичних наук"*. – К.: 2016. Випуск 4. – С. 147-16]. У даній ситуації це помітно при розробці головним ідеологом проекту по кодифікації європейського загального і міжнародного права, маніфесту, частково у меморандумі Бріана, а також акценті на римському праві [Вісник

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). – 2007. – № 5 (152).].

Виступаючи ідеологією, пан'європеїзм являє собою сукупністю системних упорядкованих поглядів, що виражає інтереси різних соціальних класів та соціальних груп, на основі якої усвідомлюються і оцінюються відносини людей і спільнот до соціальної дійсності в цілому і один до одного [Семигин Г.Ю. Идеология/ Г.Ю.Семигин// Новая философская энциклопедия: В 4 т. / [пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. – 2-е изд., испр. и доп.] – М.: Мысль, 2010. – Т. 1–4. – 2659 с.]. Як і будь-якій ідеології, йому притаманний політичний міф. Цим міфом є, наприклад, міф про європейську расу, який і задає рух усій ідеології пан'європеїзму як руху до Великої Європи, оскільки, відповідно до ознак політичного міфу, виражає усезагальний характер (європейський), містить консервативний елемент (християнська традиція), є синкретичним (поєднання етносів і культур) і біполярним (протиставлення Азія-Європа). При цьому він має персоніфікований та маніпулятивний характер (боротьба за Пан-Європу), містить архетип певної ситуації, пов'язаної зі здійсненням заходів соціального регулювання й примусу та систему алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить "бажане" з "належним" (якщо не Пан-Європа, то поглинання США та СРСР) [Шайгородський Ю.Ж. До визначення сутності поняття "політичний міф"/ Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 49-53.]. Та найголовніше те, що це не просто ідеологія, а ідеологія політична, оскільки вона орієнтується на практичну політичну діяльність, вплив на політичну поведінку тих чи інших акторів, є цілісна і систематизована, виражена, як правило, у теоретичній формі, чітко формулює основні базові принципи, які лежать у її основі, сильніше наполягає на активній участі в якихось політичних організаціях, а також виправдовує суспільством політичний порядок, пропонує стратегію для його досягнення. [Кирилюк Ф.М. Філософія політичної ідеології: [навч. пос.] – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.]. Отже, пан'європеїзм 20-их років минулого століття є дійсно цілісною ідеологією та водночас політико-правовою доктриною окремо, яка поєднує у собі як і лібералізм і демократизм, християнську та соціальну демократію, так і антибільшовізм, традиціоналізм, федералізм і пацифізм як одні з засадних принципів у теоретичній та практичній політичній діяльності Ріхарда Куденхове-Калергі. Саме пан'європеїзм стане тим, із чого згодом у 40-их рр. виросте ЄС і нова європейська ідея.

DEFINING ELECTORAL AND LIBERAL DEMOCRACY

We are witnessing the global recession of democracy nowadays. That is why this phenomenon is something more than just a political regime that recognizes the principle of equality and freedom of all people and their active participation in political life. It is an aggregate of values that influence the process of how the society is functioning. Democracy became the doctrine that many countries are aspiring to implement. That is why understanding of the democracy is crucial in today's political life. Oxford dictionary defines democracy as 'a system of government by the whole population or all the eligible members of a state, typically through elected representatives' ['Democracy definition, Oxford Vocabulary, available at <https://en.oxforddictionaries.com/definition/democracy>]. Considering the growing numbers of democracy, it is clear we cannot define its main features only by a definition above. American political sociologist Diamond Larry suggests us two types of democracies – electoral and liberal [Diamond, Larry 'Defining and Developing Democracy'(1999), available at <http://www.u.arizona.edu/~zshipleypol437/docs/Diamond.pdf>]. Electoral democracy is a civilian, constitutional system in which the legislative and chief executive offices are filled through regular, competitive and multiparty elections with universal suffrage. It is a means for citizens to choose their political leaders and ability to replace them in free, regular, meaningful election if needed. Electoral democracy supposed to include minimum levels of freedom such as freedom of speech, organization, press etc. It is a minimum requirement for a state to be listed as democratic.

We can observe intensive growth of democracies, which can be clearly observed from the statistics. Therefore, there were 33 democracies in 1967 (less than a third of all states) and 87 democracies in 2010 [The data about democracy available at <https://ourworldindata.org/democracy#note-1>]. But does it mean that all of these states turn into democracies in such a short period of time keeping all qualitative features of democratic regime? This is where we should distinguish electoral and liberal democracies. If electoral democracy is sufficient freedom for elections to be meaningful, free and fair then liberal democracy in addition has 'constitutional spirit' and can be considered as high-quality level of democracy. As Diamond Larry explains: "liberal democracy provides comparatively good protection for human rights" [Diamond, Larry 'Defining and Developing Democracy' (1999), available at <http://www.u.arizona.edu/~zshipleypol437/docs/Diamond.pdf> – p.34], which includes following components: extensive freedoms of speech, press, association, movement, thought and belief, religion as well as freedoms from torture, corrupt demands and impositions, violence and coercion by state and non-state actors. It is also important to understand that democracy is

evolving all the time. New democracies can be improved or they can lose their crucial qualities. There are many factors influence the democracy's development such as specific features of the country, civil society, responsibility of its officials etc.

Another political scientist Wolfgang Merkel suggests us a concept of embedded democracy, that follows the idea that stable constitutional democracies are embedded in internal (secures its functional existence) and external(protection from destabilizing tendencies) ways [Merkel, Wolfgang 'Embedded and Defective Democracies' (2004), available at https://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf – p.36].

Embedded democracy can be considered as complex of following components. First, democratic electoral regime the main function of which is providing citizens with equal rights to vote, free and fair elections and meaningfully elected representatives. Second, political rights which are backbone of partial regime and can be considered as vertical dimension of democracy. Quintessence of political rights is not only citizens' right to vote, but also ability to develop organizational and communicative power as well as developing political opinions in public arena. Third, civil rights is a principle that the state is bound to uphold its laws effectively and to act according to clearly defined prerogatives. Basically, it can be considered as rule of law and is essential element when it comes to the limitation of the exercise of state power. Foundation of civil rights is equal access to the law and equal treatment by the law. Horizontal accountability and division of power can be considered not only as a separation of powers but responsiveness of government to check and balance each other. Fourth, horizontal accountability is a crucial element when it comes to keeping the structure of state's power. Fifth, the effective power to govern is a crucial element of democracy. The key of effective power to govern is democratically elected representatives. It means without democratically elections all other attempts to develop democracy are determined to be unsuccessful. If the partial regimes are not connected together or one its components is damaged then we cannot think about embedded democracies but defective democracies. Wolfgang Merkel defines four types of 'defective democracy [Merkel, Wolfgang 'Embedded and Defective Democracies' (2004), available at https://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf p. – 39]': The first one is exclusive democracy is a kind of defective democracy where not all citizens are guaranteed by electoral as well as civil right. Second type of defective democracy is the domain democracy and it is characterized by concentration of power in the hands of–military, guerrillas, militia, instead of democratically elected representatives. Third type, illiberal democracy, is the most common type of defective democracy and can be characterized of damaged or incomplete constitutional state. Delegative

democracy is a kind of defective democracy where judiciary has limited control over the executive branch.

There are a lot of reasons why defective democracies are emerging such as insufficient level of the civil society development, economical causes, transitional mode etc. As it was mentioned before democracies are constantly evolving phenomena and can be improved or cancelled in a very short period of time. But it is important to remember that high-quality democracies are rather evolutionary process but not revolutionary. It means that democracies cannot be advanced instantly and demand time to develop.

Ю. С. Подкидишева, асп., ЧНУ імені Юрія Федьковича, Чернівці
julia.zadoro@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕДІА-ЕФЕКТІВ

Дослідження в напрямку вимірювання медіа-ефектів (або політична медіаметрія) – база для розуміння ролі ЗМІ в суспільстві, а також того, які цінності несуть медіа та мету окремих політичних інформаційних кампаній. На побутовому рівні в епоху інформаційного вибуху аудиторія ЗМІ повинна володіти методами медіа-гігієни для того, аби убезпечити себе від дезінформації і маніпулювання. Роль науковця в цьому процесі – найточніше визначити як, навіщо і на кого впливають ЗМІ. Для цього необхідно визначити оптимальну модель для дослідження медіа-ефектів, яка дозволить в усій повноті розкрити розстановку політичних сил в ЗМІ.

Аналіз впливу ЗМІ на політичний процес є об'єктом для багатьох науковців з початку 30-х 20 ст. – саме тоді ефект публічного слова став найбільш помітний [McNair, B. The Sociology of Journalism, London, Arnold, – 1998].

Відтоді, відповідно до тенденцій часу, в наукових колах розвивались концепції впливу ЗМІ на аудиторію і владу:

Перший етап : відомий біхевіористський принцип "стимул – реакція". Відповідно до нього ефекти являють собою специфічну реакцію на специфічні стимули. Аудиторія тут – пасивний отримувач інформації від медіа.

Другий етап: завдяки "теорії обмежених ефектів" (з середини 40-х до початку 70-х років) з'ясувалося, що передбачувані раніше потужні ефекти масової комунікації не знаходять емпіричного підтвердження. Основним чинником, що детермінують ефекти впливу, стає не саме повідомлення, а сукупність особливостей індивідуального сприйняття. Дослідники зафіксували, що повідомлення масової комунікації не є основним джерелом політичного інформування. Згідно з отриманими даними, інформація з передач радіо або друку найчастіше потрапляє до "лідерів думок" і вже від них до менш активних групах населення. Лідери думок є

генераторами громадської думки, причому саме вони є найбільш активними споживачами масової інформації. Ці ідеї суттєво відрізнялися від розглянутої вище концепції "стимул-реакція". Отже, індивіди не є ізольованими. Вони знаходяться у взаємодії між собою і становлять соціальні групи. Причому відгук і реакції на інформаційні повідомлення не є прямими, а опосередковуються соціальним контекстом.

Третій етап дослідження ефектів (з початку 70-х років по теперішній час) характеризується тим, що відсутній будь-який один провідний теоретичний напрямок. Показово, що частина дослідників повернулися до уявлень про значні можливості впливу масової комунікації.

Аудиторія стає гнучкою і змінюється разом з медіа, таким чином, не можна створити універсальну "модель медіа-ефектів", кожне дослідження – унікальне в своєму масштабі, об'єкті і меті. Також варто зазначити, що нині медіа стають "майданчиком впливів". Медіа впливає на:

аудиторію, щоб отримати ресурс для існування (рейтинг у випадку з комерційним ЗМІ монетизується, політично заангажоване ЗМІ отримує електоральні і владні дивіденди, суспільне мовлення виправдовує мету створення);

суб'єктів політики, адже виконує функцію контролю, політиків (в цьому випадку вплив також взаємний, адже за те, щоб мати позитивну увагу ЗМІ політики нерідко вдаються до комерціалізації стосунків з медіа, або політичного тиску).

Наукове середовище потребує ефективного плану дослідження, який дозволить проаналізувати причини, процес і наслідок політичного медіа-впливу. Для цього потрібно врахувати складнощі і обмеження, які постають під час аналізу:

Опитування – один із базових методів дослідження, адже для того, щоб визначити міру впливу, необхідно прослідкувати стан і відношення до визначеної проблеми суб'єкта "до" цього впливу (наприклад, перегляд інформаційного матеріалу) і "після" (за максимально короткий термін, щоб мінімізувати можливість впливу інших факторів), різниця між показниками – і є впливом медіа на аудиторію. На нашу думку, тут важливо чітко визначити критерії оцінки, провести детальне опитування напередодні (наприклад, на предмет виявлення політичної заангажованості суб'єкта чи інших факторів, які можуть вплинути на результат), розробити валідну та надійну анкету, визначити шкалу та масштаб впливу, який необхідно дослідити та проконтролювати умови, в яких проходить опитування (щоб вони сприяли об'єктивності респондента).

Контент-аналіз, дискурс-аналіз дозволяють без контакту з аудиторією дослідити політичні наміри ЗМІ впливати на глядачів/читачів. Для отримання необхідного результату і об'єктивних висновків аналітик повинен чітко дотримуватись процедури дослідження, але навіть в цьому випадку дослідити чи має вплив результат неможливо.

Неточність суб'єктивної оцінки впливів може бути викликана когнітивними (неможливість в точності згадати подробиці медіа-впливу), або мотиваційними (уникання суспільного осуду) особливостями. Окрім того, викривленню суб'єктивної оцінки медіа-впливу сприяють такі зміни сучасних ЗМК, як масова поширеність та мобільність [Valkenburg P., Peter J. Five Challenges for the Future of Media-Effects Research // International Journal of Communication. – vol.7 – 2013. – p. 197–199]. Це означає, що індивіди не лише піддаються впливу багато ширшій кількості медіа-контенту, але цей вплив відбувається майже всюди, у будь-який час, а іноді від декількох джерел одночасно.

Таким чином, серед дослідників немає єдиної думки щодо операціоналізації поняття впливу медіа, але пошук унікальної та точної для кожного окремого дослідження моделі – необхідна основа для результативного дослідження. Чим більше ЗМІ впливають на аудиторію, тим більше політики використовують ЗМІ в своїх цілях, тим менше аудиторія довіряє ЗМІ, таким чином медіа втрачає можливість впливати на аудиторію. Проте нині український медіа-простір ще на тому етапі, коли аудиторія вже критично мислить, але працюють старі механізми співпраці політиків з медіа, результат – на екранах телебачення і шпальтах газет. Тому, розуміючи як працюють механізми впливу ЗМІ, аудиторія може себе від цього захистити.

А. О. Рудик, асп., КНУТШ, Київ
andronikimpaler@gmail.com

ФЕНОМЕН РЕСТАВРАЦІЇ МОНАРХІЇ У XX СТОЛІТТІ

Монархія – форма державного правління, за якої главою держави є монарх, що отримує владу в порядку престолонаслідування і здійснює її за власним правом довічно. XX століття – час значного зниження кількості монархій на політичній карті світу. До причин даного процесу можна віднести:

- пряме завоювання (Ачех, Хіджаз) або прийняття рішення про вхідження до іншої держави (Чорногорія, Калат);
- революція або військовий переворот (Болгарія, Ірак, Туніс);
- референдум (Греція, Італія, Мальдіви).

У першому випадку монархія припиняла своє існування разом із державою. У другому та третьому – відбувався перехід до республіки. Але із відновленням незалежності (Чорногорія) чи наступним військовим переворотом або революцією (Афганістан, Румунія) реставрація монархії не відбувалася. Однією з фундаментальних причин такої ситуації є нездатність інституту монархії в цих країнах забезпечити повноцінну політичну

модернізацію. Але все ж в декількох державах монархія відновлювалася. До них належать Албанія, Греція, Іспанія, Камбоджа та Мальдіви.

Відновлення монархії в Албанії фактично зумовлювалося особистим честолюбством диктатора А.Зогу. Але в той же час, воно стало можливим не лише з огляду на фінансову підтримку Італії, а й завдяки соціальному запиту на сильну й стабільну владу. Відповідно, реставрація монархії в Албанії була заходом спрямованим на зміцнення режиму А. Зогу. Проіснувала вона до 1944 р. і була ліквідована комуністами.

У 1924 р. у Греції проголошується перехід до республіки. Ліквідація монархії стала прямим результатом поразки у війні проти Туреччини. Але в 1935 р. шляхом військового перевороту королю Георгу II було повернуто трон. Недовговічність Другої Грецької Республіки пояснюється політичною нестабільністю (часта зміна урядів та декілька військових переворотів), що у свою чергу унеможливлювало вирішення економічних та соціальних проблем. Монархічна форма державного правління зберігалася у країні до 1973 р. Падінню підтримки монархії серед населення сприяла безпорадність короля Константіноса II, який не зміг перешкодити встановленню режиму "чорних полковників" та, після провалу повстання проти них, залишив територію держави. Під час повторного референдуму в 1974 р. (перший проводився за умов диктатури й не був визнаний) 69 % виборців висловилися за встановлення республіки.

Реставрація монархії на Мальдівах відбулася після короткотривалого існування республіки в 1953-1954 рр. Дане рішення було прийняте на референдумі під час якого за повернення султанату висловилося 98% виборців. Така висока підтримка інституту монархії зумовлена його безперервним існуванням на даній території протягом 812 років та традиційним характером мальдівського суспільства. Також слід зауважити, що проголошення республіки було особистим рішенням Мохамеда Аміна Діді, представника правлячої династії, який відмовився обіймати престол. Монархія на Мальдівах зберігалася до 1968 р. За ініціативою прем'єр-міністра І. Насіра було проведено референдум, під час якого 81,23% виборців висловилося за проголошення республіки. Падіння підтримки монархії зумовлювалося абсолютною нездатністю короля Мухаммада Фаріда Діді провести політичну модернізацію країни.

Формальне відновлення монархії в Іспанії відбулося в 1947 р., фактичне – лише після смерті Ф.Франко в 1975 р. Перехід до даної форми державного правління, як і в Албанії, мав на меті зміцнити особистий режим Ф. Франко. Перш за все, серед іспанського населення ідея повернення монархії користувалася значною підтримкою, оскільки реформи попереднього республіканського уряду призвели до економічного колапсу. По-друге, таким кроком диктатор отримав визнання своєї влади від спадкоємця престолу.

У 1970 р. внаслідок військового перевороту в Камбоджі путчисти проголосили Кхмерську Республіку. Повалення монархії, як і на Мальді-

вах, зумовлювалося авторитарною політикою короля Нородома Сіанука, значним комуністичним впливом у державі та відсутністю економічних реформ. Запровадження республіки поклало початок громадянській війні, яка закінчилася встановленням у 1975 р. режиму "червоних кхмерів". Політика останніх супроводжувалася геноцидом власного населення та агресивністю по відношенню до сусіднього В'єтнаму. Війська останнього в 1979 р. повалили диктатуру Пол Пота і проголосили Народну Республіку Кампучія. Виведення збройних сил В'єтнаму з території Камбоджі у 1989 р., а також постійні збройні сутички із "червоними кхмерами", прихильниками відновлення Кхмерської Республіки та монархістами змусили уряд Хун Сена відмовитися від марксистської ідеології. У 1993 р. реставрація монархії закінчила епоху переворотів та громадянських війн. Кожен з республіканських режимів, який існував у період з 1970 по 1991 рр., повністю дискредитував себе. Тому відновлення монархії мало закономірний характер.

Таким чином, розглянувши досвід реставрації монархії в Албанії, Греції, Іспанії, Камбоджі та на Мальдівах, можна зробити висновок, що даний процес зумовлювався абсолютною нездатністю республіканських урядів проводити політичні та економічні реформи. У той же час слід розуміти, що відновлення інституту монархії у вище зазначених державах стало можливим лише за підтримки значної кількості населення та основних політичних сил. В іншому випадку мала б місце заміна одного республіканського режиму іншим, як це відбулося в Афганістані, Ефіопії, Іраку та ряді інших колишніх монархічних країн. Власне цим і відрізняється реставрація монархій у XX ст. від аналогічного процесу в ряді попередніх століть, коли влада монархів відновлювалася або шляхом інтервенції чи підтримки інших держав, або за домовленістю дворянства.

В. О. Сасін, студ. КНУТШ, Київ
vladyslav.sasin@gmail.com

ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТІЇ

У сучасному світі народний суверенітет вважається принципом, який характеризує демократичний політичний режим та демократичну організацію влади загалом. Цей принцип віднаходить своє закріплення в конституціях багатьох країн (Італійська Республіка (ст.1), Королівство Іспанія (ст.1), Республіка Хорватія (ст.3), Грецька Республіка (ст.1), Федеративна Республіка Німеччина (ст.20), Україна (ст.5) тощо).

Попри свою поширеність та визнання невід'ємним принципом в розумінні демократії, народний суверенітет має неоднозначне трактування у політичній науці, адже якщо поглянути на конструкцію словосполучен-

ня "народний суверенітет", то одразу можна зрозуміти сенсуальність терміну "суверенітет" як певне верховенство та незалежність (від лат. *superanus; suprematis, suprema potestas* – той, що перевершує; верховна влада). Щодо предикату "народний" такої однозначності ми виразити не можемо, бо під поняттям "народу" можна розуміти 1) народ – це буквально кожний, 2) народ – це невизначена кількість (дуже багато), 3) народ – це зубожілий клас, 4) народ – це певна неподільна єдність, органічна цілісність, 5) народ – це більша частина, виражена принципом абсолютної більшості, 6) народ – це більша частина, виражена принципом обмеженої більшості [Дж. Сарторі. Основи теорії демократії: народ і врядування // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К., 2005. – С. 26].

У категорії народного суверенітету народ, нашу думку, постає у значенні організованого в державу спільноти громадян і взаємозв'язків між ними, що ґрунтується на необхідності задоволення їхніх спільних та індивідуальних потреб, адже коли ми говоримо про народ у теорії демократії, то маємо зважати на те, що маємо на увазі певну "спільноту", тобто сукупність індивідів, яка задовольняє різноманітні інтереси складових спільноти через її загальний інтерес. Також слід наголосити на відмінності поняття "народу" та "громадяни", адже народ не є арифметичною сумою громадян певної країни (територіальної приналежності). Натомість, коли ми говоримо про сукупність індивідів, які перетворюються на спільноту під дією різноманітних соціальних, політичних, культурних, економічних чинників задля задоволення своїх інтересів та потреб у суспільному житті, то тут ми маємо справу із народом. Тобто, як зазначає І.А. Куян, "український народ – це громадяни України, об'єднані спільністю політичних, соціальних, економічних, духовних інтересів і цінностей, які разом виступають носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі ... народ як елемент держави – політична спільнота, як носій публічної влади – спільнота юридична, суб'єкт права" [Куян А.І. Народний суверенітет: проблеми визначення поняття і змісту / І. А. Куян // Правова держава. – 2013. – Вип. 24. – С. 176].

Якщо поглянути на історичний розвиток механізму реалізації народного суверенітету як влади народу, то побачимо, що у автора концепту Ж.-Ж. Русо (та його попередника про якого, на жаль, рідко згадують при обґрунтуванні концепції народного суверенітету Й. Альтузія, адже тогочасний концепт Ж. Бодена отримав більшого поширення і замість альтузіанський погляд на суть суверенітету) народний суверенітет носив тотальний характер, "загальна воля" могла примусити індивіда-"члена суверену" бути вільним, що давало привід говорити про "тотальну демократію" [Сасін В.О. Про категорію народного суверенітету Жан-Жака Руссо та її вплив на структурно-функціональне визначення громадянського суспільства / В.О. Сасін // Анналі юридичної історії. – 2017. – С. 137-148].

У 1649 р. ідея народного суверенітету віднайшла себе у постанові Палати громад про оголошення себе верховною владою Британської

держави: "Народ ... є джерелом будь-якої законної влади в державі". Також ми можемо простежити концепт народного суверенітету і в "Декларації незалежності США": "Уся влада належить народу і відповідно до цього здійснюється ним" [Жаровська І. М. Правова природа народовладдя / І. М. Жаровська // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4(1). – С. 26-34]. Але справжнього свого оформлення народний суверенітет отримав у ході Французької революції, адже під великим впливом французьких просвітників 18 ст. у 3 ст. автори "Декларації прав людини і громадянина проголосили": "Джерелом суверенної влади є нація (народ). Жодні установи, жоден індивід не можуть мати владу, яка б явно не виходила від нації". Це дало підстави Ф. Тарановському твердити, що після 1789 року теорія народного суверенітету знайшла не лише своє теоретичне, але й емпіричне обґрунтування [Скрипнюк О. О. Теоретичні підходи до розгляду поняття "народний суверенітет" / О. О. Скрипнюк // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 56. – С. 83-92]. Але водночас це не завадило праву народу знівелювати права людини "про що свідчить досвід Французької революції, коли революційний терор реалізовуючи права нації (народу), порушував права громадян, або курс на жорстку централізацію, ліквідацію регіональних привілеїв, знищення діалектів і розділ Франції на рівномірні регіони, що відбувалося одразу після перемоги революції і для реалізації волі нації" [Гайко О. С. Еволюція суверенітету: проблемне поле / О. С. Гайко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. – 2012. – № 1031, вип. 22. – С. 9-14]. Звідси втрачається сенс гуманістичної цінності народного суверенітету і взагалі його як принципу демократії.

І в цьому аспекті ми маємо згадати про те, що боротьба за визнання народу як джерела влади відбувалася разом із боротьбою за права людини (індивіда як представника спільноти). Народний суверенітет апіорі неможливий без визнання і дотримання природних прав і свобод людини, адже, як зазначав М. Драгоманов "Без свободи особистої і гуртової (національної) притуплюється дух, марніють сили, взагалі зупиняється людська культура. А найгірше, це неволя слова й думки, бо вона мішає людям гуртуватися і один одного усвідомлювати" [Ковальчук В. Б. Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першій чверті XX ст. / В. Б. Ковальчук, Я. С. Богів // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. – 2015. – № 813. – С. 358]. Межа втручання держави в життя індивідів лежить на початку їхніх невідчужуваних прав: права на життя, права на свободу, права на власність тощо. А отже, механізм народного суверенітету має діяти тільки в діалектичному взаємозв'язку з правами людини, аби не перейти з фундаментального принципу демократичної організації влади у суть тоталітарної державної машини для якої людина та її життя, права і свободи не становлять жодної цінності.

"Принцип народного суверенітету поступово обійшов увесь світ. Цією своєю силою він зобов'язаний тому, що він являє собою ідею просту, яка віддзеркалює глибинні прагнення людської душі до справедливості і рівності. По суті він зводиться до наступної тези: суверенітет належить усьому народові, взятому як ціле, і не може належати ще будь-кому, окрім нього", – пише відомий французький конституціоналіст А. Есмен [Скрипнюк О. О. Теоретичні підходи до розгляду поняття "народний суверенітет" / О. О. Скрипнюк // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 56. – С. 83-92]. З цим твердженням важко не погодитись, але завжди варто зважати, що ми маємо на увазі під категорією "народ" і що ми віддаємо в жертву справедливості та рівності.

О. К. Тухомирова, асп., КНУТШ, Київ
Tyhomirova_o_k@ukr.net

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Перетин XX-XXI століть ознаменував чергову віху у розвитку демократичних суспільств, пов'язану з появою нового способу організації політико-владних відносин, соціально-політичного управління. Відбувся перехід від державної до публічної політики. Ця зміна була зумовлена цілим рядом чинників, до яких можна віднести актуальні інформаційно-технологічні досягнення людства, кризи бюрократії як державно-управлінської моделі, багатовимірні наслідки глобалізації, оновлення комунікаційних каналів, й безперечно, зміцнення ролі у виробленні, імплементації та контролі політичних рішень такого актора, як громадянське суспільство.

Громадянське суспільство, як предмет наукового аналізу, викликає інтерес дослідників вже понад пів століття. Різні аспекти цього феномену досліджувалися Е. Арато, Г. Арендт, Б. Барбером, А. Блеком, Ю. Габермасом, Е. Гелнером, Р. Далем, Р. Дарендорфом, А. Карасем, Дж. Коеном, А. Селігменом, А. Соловйовим, Дж. Фішкіним, В. Цвихом, В. Шинкаруком та багатьма іншими фахівцями-теоретиками у царині філософії, політології, соціології, державного управління у всьому світі. Однак, саме сьогодні фіксується максимізація дослідницьких розвідок, присвячених вивченню змісту, специфіки, завдань та функцій свідомої дієвої громади. Активізація теоретичної уваги є свідченням прикладної значущості. Попри наявні певні розходження у науковому трактуванні громадянського суспільства, можна виділити спільні ідеї. По-перше, громадянське суспільство міцнішає там, де є місце громадській ініціативі, активності, освіченості та контролю. По-друге, саме громадянське суспільство сьогодні має найбільший коефіцієнт людської довіри серед

інших соціально-політичних "гравців", що пояснюється, з одного боку, дискредитацією державних інститутів як виразників народної волі та гарантів реалізації суспільного блага, з іншого, – ефективним використанням інструментів прямої демократії. По-третє, на сучасному етапі розвитку громадянське суспільство вирізняється поліфункціональністю: від традиційних опцій агрегації суспільних інтересів, колаборації з державними структурами та реалізації громадянської освіти до інноваційних – співпраці з приватним сектором з метою отримання додаткової фінансової підтримки, контролю над політичними процесами, зрощення позиції окремого громадянина, як носія думки, що може стати ключовою при розробці того чи іншого соціально-політичного рішення тощо.

Відтак, сучасний стан громадянського суспільства можна охарактеризувати як такий, що динамічно розвивається й у контексті внутрішнього змісту та форми, так і в аспекті зовнішніх інтеракцій. Громадянське суспільство зразку XXI століття позбувається другорядної ролі у реалізації суспільнозначущих проєктів, воно виходить на рівень державних інститутів та приватного (бізнесового) сектору і стає повноправним партнером. Безперечно, якість відповідних видозмін залежить від тривалості демократичних традицій у певній країні. Деякі з них виявляються флагманами і вже сьогодні користаються перевагами (Австралія, Канада, США, Швейцарія і т. д.), у той час як інші – лише переймають продуктивний досвід (так звані "молоді" демократії). Тим не менш, не можна стверджувати, що така логіка залишиться незмінною, адже рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє сьогодні у стислі часові проміжки отримувати та систематизувати дані, створювати й тестувати віртуальні моделі, адаптовані до конкретних специфічних умов, та впроваджувати верифіковані техніки та інструменти.

Щодо проблем, які постають сьогодні перед громадянським суспільством, можна виділити кілька ключових:

- синхронізація загальних інтересів на фоні зростання групової диверсифікації суб'єктів громадянського суспільства;
- конкретизація завдань громадянського суспільства на загальнодержавному та місцевому рівнях;
- подолання недоліків діджиталізації комунікації (достовірність інформації, надійність каналів тощо);
- боротьба з політичним абсентеїзмом певної частини населення;
- забезпечення нормативно-правових основ діяльності громадянського суспільства;
- збереження паритету з державою.

З приводу майбутніх перспектив громадянського суспільства можна звернутися до ряду актуальних наукових теорій, які передбачають подальше зміцнення позицій останнього. Так, представники партисипаторного напрямку демократії переконані у тому, що у середньостроковій перспективі громадянське суспільство зможе повністю перебрати на себе усі

права та обов'язки представницьких інститутів, відмовившись від останніх, що стане результатом "тотального занурення" кожного громадянина у політику. Більш поміркований підхід, представлений деліберативним напрямом, який прогнозує, насамперед, зміцнення позицій місцевих громад, а також подальше зростання ролі громадянського суспільства у розробці політичних рішень у державному масштабі завдяки посиленню ролі такого інструменту демократії, як деліберация (обговорення).

Б. А. Ткач, асп., КНУТШ, Київ
bella.tkach@gmail.com

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ

Однією із особливостей сучасних міждержавних відносин є те, що головні їх суб'єкти, національні держави, не можуть існувати та функціонувати окремо одна від одної, вони тією чи іншою мірою є включеними у світовий політичний процес. Це призводить до появи різного роду відносин між ними, одними із яких є відносини відповідальності, що полягають у відповідності дій суб'єктів наявним суспільним нормам.

Найчастіше політичну відповідальність та основні форми її реалізації досліджують на внутрішньому рівні, або у контексті окремих політичних систем конкретних держав. У такому значенні говорять про інститути політичної відповідальності у системі вищих органів державної влади, у системі місцевої влади та через взаємовідносини громадянського суспільства і держави. Проте із подальшим зростанням взаємозалежності держав у контексті всебічної інтеграції, необхідним постає визначення змісту відносин політичної відповідальності на зовнішньому, міждержавному рівні. Про таку необхідність також свідчить кризовий стан провідних сучасних міждержавних об'єднань, що провокує постановку питання щодо їх життєздатності та ефективності, і, відповідно, вимагає ініціювання наукового пошуку дієвих політико-правових механізмів реалізації політичної відповідальності всередині цих об'єднань. У такому розрізі під політичною відповідальністю розуміємо окремий вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади [Малкіна Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) : монографія / Г. М. Малкіна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київський університет, 2010. – 324 с.]. Дане визначення не заперечує можливості дослідження політичної відповідальності у міждержавних відносинах, оскільки не обмежує коло суб'єктів останньої органами державної влади, місцевого самоврядування або громадянського суспільства, що можна віднайти у деяких інших визначеннях, запропонованих українськими дослідниками.

Основною проблемою у виокремленні зовнішнього аспекту політичної відповідальності є недостатня кількість досліджень, проведених у цій сфері безпосередньо фахівцями у галузі політичної науки. В основному, дане питання досліджувалося в межах теорії міжнародного права, в якому окремим об'єктом вивчення виступає міжнародно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. О. Прошина, як і деякі інші автори, виокремлює два види міжнародно-правової відповідальності – матеріальну (виникає у разі, якщо одна із сторін відносин понесла певний збиток) та політичну, або нематеріальну (виникає у разі порушення суб'єктом певного міжнародного зобов'язання). Там же вказано, що політична відповідальність може мати місце і в тому випадку, якщо матеріальний збиток або видимий склад правопорушення відсутній. Дослідниця наголошує на тому, що будь-яка дія держави є дією політичного соціального організму, отже, будь-який вид відповідальності держави або об'єднань держав у міжнародній сфері має політичний характер [Прошина Е. А. Международно-правовая ответственность государств : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10. – Москва, 2006. – 148 с.]. Таке положення фактично слугує підставою для виокремлення безпосередньо політичної відповідальності у міждержавних відносинах як самостійного об'єкту дослідження політичної науки.

Отже, у площині міждержавних відносин суб'єктами політичної відповідальності можуть виступати як окремі держави самі по собі, так і міждержавні об'єднання. Як зазначає українська дослідниця О. Мисак, міжнародно-правова відповідальність держави визначається її належністю до міжнародного співтовариства, адже як член міжнародного співтовариства держава повинна нести відповідальність за свої діяння, до того ж, за своїми витоками міжнародно-правова відповідальність є видом соціальної відповідальності і зводиться до відповідності очікуванням міжнародній суспільній моралі [Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики / О. І. Мисак // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 60. – С. 41-46.]. Існують різні підходи щодо виокремлення форм політичної відповідальності держав. Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 56/83 від 12 грудня 2001 р. "Про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії" такими формами можуть виступати реституція, компенсація та сатисфакція. Реституція фактично означає відновлення положення, яке існувало до моменту звершення протиправної дії. Компенсація є поверненням завданих збитків, обчислювальних у фінансовому вираженні. Сатисфакція може бути здійснена у формі визнання правопорушення винною стороною, вираженні співчуття, офіційному вибаченні тощо [Resolution adopted by the General Assembly on 12 December 2001 №56/83. Responsibility of States for internationally wrongful acts. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/477/97/PDF/N0147797.pdf>].

Іншим видом політичної відповідальності у міждержавних відносинах є відповідальність міждержавних об'єднань. Оскільки сучасні міждержавні об'єднання є інституціонально оформленими та у тій чи іншій мірі здійснюють управління та керівництво суспільством на основі публічної влади, можна говорити про те, що їм притаманні власні інститути політичної відповідальності – тобто системи політико-правових норм, що передбачають настання негативних наслідків для суб'єктів політики у разі неналежного здійснення ними законодавчо визначених функцій і повноважень. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 66/100 "Відповідальність міжнародних організацій" від 9 грудня 2011 р. вказано, що міжнародні організації можуть бути притягнені до відповідальності за міжнародно-протиправні діяння. Частина 3 даного документу описує зміст міжнародної відповідальності міжнародної організації та окремі форми відшкодування збитків (матеріальних та/або моральних), нанесених міжнародно-протиправним діянням такої організації. До останніх відносять наступні: реституцію, компенсацію та сатисфакцію [Resolution adopted by the General Assembly on 9 December 2011 №66/100. Responsibility of international organizations. – Режим доступу: [https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/464/82/PDF/N1146482.pdf](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/464/82/PDF/N1146482.pdf?OpenElement)]. Відтак, у зазначених вище документах форми політичної відповідальності держав та міждержавних об'єднань збігаються.

Проте необхідно розуміти, що наведене у вказаних документах коло інститутів політичної відповідальності держав та міждержавних об'єднань не є вичерпним, у науковій літературі також можна зустріти і такі форми відповідальності, як реторсії, репресалії, санкції тощо. Основною проблемою у даному контексті виступає виокремлення критерію для подальшої більш ґрунтовної класифікації інститутів відповідальності суб'єктів політики у міждержавних відносинах.

Відсутність або недосконалість зазначених інститутів політичної відповідальності слугує однією із причин міждержавних конфліктів, а також кризи легітимності всередині міждержавних об'єднань і викликає питання щодо недосконалості політичної теорії та практики, які нині не здатні у повному обсязі пояснити сутність політичної відповідальності у системі міждержавних відносин.

КЛІЄНТЕЛІЗМ ЯК СКЛАДОВА СУЧАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

В ХХІ столітті представники великого капіталу, зокрема корпорацій, картелів, фінансово-промислових груп є невід'ємною складовою нашого життя, але лише в окремих країнах їх політичні зв'язки – це умова, необхідність і запорука їх безпечного і успішного існування. До таких країн належить зокрема і Україна.

Сьогодні Україна перебуває на етапі визначення перспектив суспільного розвитку. Глобальні суспільно-політичні та економічні виклики у поєднанні з внутрішніми загрозами поставили на порядок денний питання щодо спроможності української держави бути конкурентною, інституційно стабільною і інвестиційно привабливою на політичній арені. Однією з головних сучасних умов "конкурентності" є боротьба з корупцією через чітке розмежування влади і великого бізнесу (перш за все мова йде про фінансово-промислові групи, які за умови злиття бізнесу і влади трансформуються у фінансово-політичні). Натомість Україна, за результатами дослідження британського журналу "The Economist, демонструє зворотній результат – 5 місце в рейтингу "кумівського капіталізму" влади і бізнесу серед держав світу ("The Economist: The crony-capitalism index") [The party winds down // The Economist [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/international/21698239-across-world-politically-connected-tycoons-are-feeling-squeeze-party-winds?fsrc=scn/fb/te/pe/ed/thepartywindsdown>], поступаючись лише Росії, Малайзії, Філіппінам і Сінгапуру (який є часто згадуваним, першими особами країни, як "позитивний" приклад для наслідування). Синтез влади і представників великого капіталу обумовлюється тим, що влада з, одного боку, базується на різниці "надлишок – дефіцит" ресурсів, а з іншого сама є надпотужним інструментом, що дає доступ до інших ресурсів [Глазунов В.В. Демократические и олигархические тенденции в условиях современного политического рынка / В.В. Глазунов // Культурологічний вісник : науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : Просвіта, 2006. – Вип. 18. – С. 87-93.]. За підрахунками аналітиків журналу "The Economist" статки українських мільярдерів оцінюються в 7-8% ВВП держави, 2/3 яких отримані за рахунок "дружби" з чиновниками у вигляді податкових пільг, купівлі держмайна за заниженими цінами, сумнівних тендерів і інших видів невинуватеної прихильності з боку держави. В свою чергу сотня найбагатших українців володіють \$20 млрд [Рейтинг Forbes: 100 найбагатших-2016 // Forbes Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/ratings/4/>], що орієнтовно складає 66-67% ВВП держави [Закон України "Про Дер-

жавний бюджет України на 2017 рік" № 5000 від 21.12.1016 р. – Київ : Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 3, ст. 31.]

Одним з проявів корупції є патронаж або клієнтелізм. Це явище може проявлятися у різних типах суспільств, незалежно від рівня його розвитку, але найсприятливіші умови виникають у поляризованому, нестабільному інституційному суспільстві. Зокрема, на думку італійського дослідника П. Мауро, корупцію і політичну нестабільність слід розглядати як дві сторони однієї медалі, що ілюструють взаємне посилення різних аспектів інституційної неефективності [Mauro P., *The Persistence of Corruption and Slow Economic Growth* / P. Mauro // *IMF Staff Papers*. – 2004. – Vol. 51, № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2016/12/30/the-persistence-of-corruption-and-slow-economic-growth-16199>]. Ця неефективність пов'язана з частковою або повною перебудовою політичних інститутів задля реалізації приватних інтересів окремими індивідами або групами індивідів. В свою чергу нестабільна і слаборозвинена економічна система змушує людей зосереджуватися лише на "ситуативних" проблемах, ігноруючи довгострокову перспективу. На думку Ю. Сабанадзе, "різниця у рівнях доходів може бути важливішою, ніж бідність сама по собі, і змушувати до активнішої участі у таких неформальних об'єднаннях, як клани" [Сабанадзе Ю. В. *Групи інтересів у перехідних суспільствах: [монографія]* / Ю. В. Сабанадзе. – К.: Логос, 2009. – С. 175.]. До створення клієнтел в умовах поляризованого і інституційно нестабільного середовища прагнуть не тільки представники великого капіталу з метою отримання надприбутку, а й представники середнього і бідного класу. Бідні і маргіналізовані члени суспільства прагнуть увійти в "мережу вирішення проблем" суто з прагматичних міркувань – для вирішення своїх щоденних проблем, що пов'язано з обмеженим доступом до формальних джерел допомоги (чиновників, поліції, судів, органів влади тощо) [Auyero J. *The Logic of Clientelism in Argentina: An Ethnographic Account* // *Latin American Research Review*. – 2001, – №3. – P. 55-81.].

Явище "клієнтелізму" передбачає такі відносини, в основі яких лежить взаємовигідний обмін послугами між особами різного статусу і влади, клієнтові, зазвичай, надається протекція в обмін на його лояльність і політичну підтримку. Стійкість клієнтельно-патримоніальних зв'язків зумовлена тим, що вони вигідні обом соціально нерівним сторонам: для патронів ці зв'язки є механізмами впливу, а для клієнтури – формою захисту. Саме це забезпечує збереження елементів клієнтелізму в українській політичній практиці [Телешун С. О., Рейтерович І. В. *Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії : монографія* / С. О. Телешун, І. В. Рейтерович. – Київ-Херсон, 2008. – С. 38].

Загалом в Україні, за двадцять шість років незалежності, сформувався специфічне розуміння "політики" як інструмента розробки, прий-

няття і реалізації рішень певними групами інтересів в інтересах цих самих груп. Перефразовуючи відоме визначення "політики" Д. Істона, політика в Україні – це владний розподіл цінностей певними групами інтересів в власних інтересах. На думку професора С. Телешуна, політика стала надприбутковим бізнесом, що на перетині XX-XXI століття в Україні надавала можливість отримувати до 300% прибутку. Така ситуація призводить до вкрай небезпечних наслідків. По-перше, мова йде про системне "вкорінення" корупції в життєдіяльність суспільства. За таких умов явище корупції стає не чужорідним тілом, а системоутворюючим елементом державного будівництва і наріжним каменем публічно-партнерських відносин між суспільством та політико-економічною елітою. По-друге, відбувається відчуження громадян, які не є представниками певної фінансово-політичної групи, від прийняття політично важливих рішень та розподілу суспільних ресурсів. За допомогою засобів масової інформації (які в переважній більшості перебувають під контролем фінансово-політичних груп) нав'язується думка про важливу роль фінансово-промислових груп в життєдіяльності суспільства, безальтернативності політичного вибору, неможливості участі у політичному житті суспільства, якщо ти не представник великого бізнесу. Така ситуація провокує створення штучного "віртуального" суспільства, яке вступає в системний конфлікт з реальним громадянським суспільством. По-третє, таке сприйняття "політики" призводить до уповільнення процесу формування інститутів громадянського суспільства, підміняючи їх ерзац-комунікативними технологіями та штучними лобістськими утвореннями, що створенні у вигляді громадських організацій.

**С. А. Теслюк, запрош. дослід., Університет імені Маттея Бела,
Банська Бистриця
svitlana.tesliuk@gmail.com**

СЛОВАЦЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО СУБСИДІЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

На думку британського політолога Майкла Пінто-Душинського, "на політичній арені грошові потоки можна порівняти з потоками води, що ллються з гори та перетворюються на безліч річок". Він наголошує, що "якщо перекрити течію однієї з річок, водний потік знайде собі нове русло".

[Миськевич Т. Запровадження державного фінансування політичних партій в Україні: формальність, вимога чи потреба? [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1729:zaprovadzhennya-derzhavnogo-finansuvannya-politichnikh-partij-v-ukrajini-formalnist-vimoga-chi-potreba-2&catid=71&Itemid=382]

Початок словацької моделі державного фінансування політичних партій був закладений ще під час підготовки до проведення перших вільних парламентських виборів 8–9 червня 1990 року, коли Словаччина була ще у складі Чехословацької Соціалістичної Республіки. У 2000-му році модель державного фінансування партій зазнала серйозної трансформації: було запроваджено надання щорічних дотацій за кожен депутатський мандат, отриманий партією на парламентських виборах. Через чотири роки були внесені зміни до методики розрахунку розміру бюджетного відшкодування за проведення політичною партією передвиборчої агітації. Відповідно до цих перетворень замість фіксованого розміру бюджетного відшкодування за кожен голос виборця було встановлено певний відсоток від середньої номінальної заробітної плати в галузях національної економіки за рік, що передуює.

[Kopecký P. Political Parties and the State in Post-Communist Europe [Електронний ресурс] // MPG book Ltd. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?id=dcjbAAAAQBAJ&pg=PA77&lpg=PA77&dq=state+subsidies+to+parties+Slovakia+1990&source=bl&ots=VyZxFZAJPh&sig=02ODPBjdC0hiMlrlcWI_0wvT_88&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwjzhJinn5HZAhXNblAKHd6ADRUQ6AEIMjAC#v=onepage&q=state%20subsidies%20to%20parties%20Slovakia%201990&f=false.]

Наразі державне фінансування політичних партій здійснюється на підставі Закону Словацької Республіки № 85 від 11 березня 2005 року "Про політичні партії та політичні рухи". Цей документ декілька разів було доопрацьовано. Національна рада 11 разів вносила до нього зміни та доповнення. Діюча модель державного фінансування політичних партій у Словацькій Республіці передбачає три форми бюджетних виплат:

[85 Zákon zo 4. februára 2005 o politických stranách a politických hnutiach [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2005/85/ZZ_2005_85_20160701.pdf.]

Одноразова фінансова допомога на проведення передвиборчої агітації політичною силою-учасником виборчих перегонів. Для отримання державних коштів політична партія на останніх парламентських виборах має отримати 3 % голосів виборців, тоді за кожне парламентське місце в Національній раді партія отримує 1% від розміру середньомісячної номінальної заробітної плати за календарний рік, що передуює року, у якому відбуваються вибори.

Щорічна грошова компенсація на покриття фінансових потреб політичної партії, направлена на виконання нею своїх статутних завдань. Сума щорічної грошової компенсації на фінансування статутної діяльності партії визначається як результат арифметичної операції ділення одноразової фінансової допомоги на проведення передвиборчої агітації на 48. Виплати проводяться протягом п'яти років за наступною схемою: у перший рік (рік проведення парламентських виборів) – сплачується не більше 3 таких частин, у другий, третій та четвертий роки – повертають-

ся (погашаються) 12 частин, у п'ятий рік (рік наступних запланованих виборів до Національної ради) – відшкодовується решта суми. У разі, якщо парламент Словацької Республіки достроково припиняє свої повноваження, залишок суми виплат на фінансування статутної діяльності зменшується пропорційно до фактичного терміну дії депутатського мандата Національної ради поточного скликання.

Щорічна дотація, яка надається в залежності від кількості депутатських мандатів, отриманих політичною партією на останніх парламентських виборах, а саме: за перші двадцять місць у Національній раді партія отримує 30 середньомісячних номінальних заробітних плат за кожне парламентське місце, а за кожне наступне місце – 20 середньомісячних номінальних заробітних плат.

Оскільки лише парламент Словацької Республіки може вносити зміни до законодавства щодо фінансування партій і тільки політичні партії уповноважені висувати кандидатів у депутати до Національної ради, словацькі політичні партії використовують цю стратегічну перевагу для посилення своєї фінансової, організаційної та кадрової спроможності, застосовуючи вище зазначені програми державного субсидювання. На останніх парламентських виборах 5 березня 2016 року за 150 місць у Національній раді боролися 23 політичні організації, тоді як до словацького парламенту потрапили представники 8 партій, які подолали на виборах 5-відсотковий прохідний бар'єр. З 2016 року державне фінансування своєї діяльності отримують 10 політичних партій.

[Prehľad o majetku, záväzkoch, príjmoch, výdavkoch a daroch politických strán a politických hnutí v roku 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwie07iZxpPZAhXB3KQKHR1NADAQFggguMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.nrsr.sk%2Fweb%2FDynamic%2FDownload.aspx%3FDocID%3D442168&usg=AOvVaw0-9WosSz7bdQm-mU1U9HCMJ>].

К. М. Тюріна, студ., КНУТШ, Київ
kсениа.tyurina.98@gmail.com

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ В СЕРЕДИНІ ФЕМІНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

У 1980-х роках, за енциклопедією Марксизму, було зафіксовано відмінності між термінами "феміністська думка" і "фемінізм". Енді Бланден зазначає, що перший термін може бути віднайдено у ретроспективній літературі античних цивілізацій Греції та Китаю, у той час як "фемінізм" – геть новий продукт XX століття, який заперечує роль жінки в політиці на основі її сексуальної "інвалідності" або "невигідності". [Blunden A. Encyclopedia of Marxism [Електронний ресурс] / Andy Blunden // Marxists

Internet Archive (marxists.org), 1999-2008. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.marxists.org/glossary/terms/f/e.htm>.] Про останній ми і будемо говорити. Уважаю доцільним, звертатись до ідейно-культурної спадщини Джудіт Батлер, П'єра Бурдьє, Джоани Скотт, Люс Іргарей та Ірвіна Гофмана.

За останні століття статус жінок помітно змінився. Те, що ми зараз сприймаємо як даність: можливість навчатися в університеті, право передати і отримати спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, репродуктивне планування тощо – виборювалося протягом довгих років у різних країнах світу. Рефлексуючи про фемінізм сьогодні, нам необхідно мати можливість одночасно помислити спектр бажань і потреб і канадської трансгендерної айтішниці, і багатодітної матері в пострадянській глибинці, яку щодня б'є чоловік-алкоголік, – а головне, нам необхідно мати можливість осмислювати та описувати свою власну реальність, у тому числі в її відношенні і до перших, і до других.

Зараз питання про Жінку, як суб'єкта політики перетворено на екзотичний додаток з ароматом восьмибережневих тюльпанів; який має лукавий характер: "квоти на фемінізм", за які виступають культурні інституції, використовуються для захисту інтересів вузького кола привілейованих білих західних жінок, а також для збереження застарілих, репресивних структур, які ззовні прикрашено "гендерним різноманіттям" для підтримки їх ринкового фундаменту. Найбільш масштабним та найбільш показовим є приклад кампанії Гіларі Клінтон 2016 року під час президентських виборів. Зараз ми не можемо говорити про "права жінок", не кажучи про права всіх одночасно (так, як це робила Вірджинія Вульф).

Одним із найважливіших результатів феміністської активності в галузі дослідження поняття "політичний суб'єкт" стала можливість вказати на ті сфери, які на перший погляд є гендерно нейтральними: абстрактний індивід, який є основним політичним суб'єктом ліберальної демократії, виявився чоловіком; проголошення прав людини на практиці стало звичайним проголошенням свобод для чоловіків; деякі з професій та родів діяльності виявились так само чоловічими: наука, філософія, мистецтво; поняття "працівник\ робочий" стосується суто чоловічої праці.

Дж. Батлер, на відміну від інших феміністок, спираючись на тезу про відносну природу категорії "політичний суб'єкт", доходить висновку, що політика й фемінізм — це несумісні речі, і політика не повинна базуватися на абстрактних розуміннях ідентичностей: "Я почала з уомглядного питання про те, чи може феміністська політика обійтись без категорії жінок в якості "суб'єкта". Річ не в тому, чи досі є доречним – стратегічно чи тимчасово – посилається на жінок заради висунення вимог представництва від їхнього імені. Феміністське "ми" є завжди не більше, ніж фантазматичним конструктором, що відповідає певним цілям, але заперечує внутрішню невизначеність самого поняття (...) Цілковита нестабільність цієї категорії ставить під сумнів засадничі обмеження щодо формування

феміністських політичних теорій і відкриває інші конфігурації, не лише гендерні чи тілесні, але й самої політики". [Батлер Д. Гендерний клопіт – Фемінізм та Підрив Тожсамості [Електронний ресурс] / Джудіт Батлер. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://1576.ua/uploads/files/7370/>]

Переважаюча більшість теоретиків фемінізму припускає, що існує якась зрозуміла через категорію жінок тожсамість, котра не лише породжує феміністські інтереси та цілі всередині дискурсу, але і складає суб'єкт, для якого здійснюється політичне представництво. Але характерні ознаки відмінностей між статями не існують ззовні. Вони конституюються шляхом теорії та практики в політиці, яка є не лише мобілізацією сила заради досягнення інтересу, а й мобілізацією фантазії до маніпулювання. [Скотт Д. Роздуми про ґендер і політику / Джоан Скотт. – Львів: ВНТЛКласика, 2003. – 16 с. – (Гендерний підхід: історія, культура, суспільство).]

Політика конституює гендер. Сучасна історія розвивається чергуванням циклів емансипації і демократизації з циклами так званої демократизації і посиленням пригноблення, і це відображається на статусі жінки в політиці. Батлер як одна із засновниць гендерної політології, вказувала на маркування політики расовими та гендерними виключеннями як умову можливості самої політики. Рівність та правовий суб'єкт в політиці, як суто маскулінні категорії, зливаються із публічним життям, де приватне є фемінним та дополітичним. П'єр Бурдьє в роботі "Чоловіче панування" вказував, що : "Чоловічий ґабітус конструюється і реалізується тільки через відношення, де між чоловіками відбуваються серйозні ігри компетенцій. Це можуть бути ігри честі, крайніми випадками яких є війна, або різні форми *libido dominandi*: економічні, політичні, релігійні, художні, наукові. Оскільки жінки юридично і фактично виключені з цих ігор, їм відведено роль спостерігачів, або, як говорить Вірджинія Вульф, дзеркала, що сипле лестощами, що пропонує чоловікові збільшений образ його самого, на який він повинен і хоче рівнятись, і посилює його нарцисичні інвестиції в ідеалізований образ самого себе". [Бурдьє П. Мужское господство / Пьер Бурдьё. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2005. – 78 с. – (Социальное пространство: поля и практики)]

У середині модерного феміністського дискурсу Жінці як суб'єкту політики більше не треба прилаштовуватись у спільноту "чисто чоловічої гри" [Батлер Д. Случайно сложившийся основания: феминизм и вопрос о "постмодернизме" / Джудит Батлер. – Харьков: АЛТЕИЯ, 2001. – 22 с. – (Введение в гендерные исследования. Часть II)], де для досягнення успіхів треба використовувати суто чоловічі патерни поведінки (погляньмо на Маргарет Тетчер чи Кондоліну Райз).

Зміна погляду на роль жінки в політиці диктується потребами держави. Політична теорія відображає зміни в соціальній структурі. У більшості випадків держава від контролю над жінками не отримує нічого. Ця дія отримує значення лише як частина конструкції консолідації влади, контролю та фізичної сили. [Скотт Д. Гендер: полезная

категория исторического анализа / Джоан Скотт. – Харьков: АЛТЕИЯ, 2001. – 35 с. – (Введение в гендерные исследования. Часть II)] Зокрема, в інтерв'ю Джудіт Батлер вона сказала, що ідеї фемінізму використовують для сек'юритарної мобілізації жінок для військових цілей в США в ході воєнної кампанії в Афганістані.

І. В. Фещенко, асп., КНТЕУ, Київ
igor-feshchenko@ukr.net

ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

На початку ХХІ ст. кількість локальних конфліктів, терористичних актів, незважаючи на вплив міжнародних організацій, не зменшується. Більше того, аналіз конфліктів за останні роки свідчить про збільшення кількості локальних збройних конфліктів, які при сформованих умовах взаємозв'язку і взаємозалежності держав і різних регіонів, при високій мобільності збройних сил і значній ефективності сучасних озброєнь здатні до швидкої ескалації, перетворення у великомасштабні війни з важкими трагічними наслідками. Це є свідченням на користь того, що варто розглядати і вивчати особливості всіх сучасних форм збройної боротьби – від невеликих збройних сутичок до широкомасштабних збройних конфліктів [Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів / Юрій Бадах // Воєнна історія. – 2003. – № 3-4. – С. 105–109]. Разом з тим, в сучасних конфліктах не беруть участь великі армії, що призводить до завоювань великих територій, вони як правило, проводяться силами найманців, контрактними арміями держав, терористами. небезпечний характер збройно-політичних конфліктів потребує їх більш глибокого вивчення, враховуючи, що в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці, при висвітленні проблеми збройно-політичних конфліктів, поки немає єдиної одностайності в концепціях видатних науковців щодо виникнення, розвитку, типології та їх сутності.

Що ж до самої суті даного поняття, то на думку українських учених О. Батрименко, Ф. Кирилюк, М. Обушний, М. Хилько, політичний конфлікт – це таке зіткнення протилежних сил і поглядів, яке зумовлене взаємодією політичних інтересів і цілей. Кожен конфлікт виникає лише за наявності його об'єкта. Зіткнення між індивідами або соціальними групами не буває безпідставним, а відбувається лише в тому разі, якщо його учасники не можуть "поділити" щось між собою [Дмитренко М. Політичні конфлікти: природа виникнення та методи їх урегулювання/ Микола Дмитренко // Український науковий журнал – Освіта регіону – №1. – 2015 – 6 с.].

Категорія "збройний конфлікт" у міжнародних відносинах вперше застосовується у Женевських конвенціях 1949 р. разом з терміном "війна", зокрема, вживається поняття "міжнародний збройний конфлікт" і "не між-

народний збройний конфлікт". Відмінності між "війною" і "збройним конфліктом" доволі умовні, зокрема, вважається, що поняття "збройний конфлікт" є ширшим і охоплює поняття "війна". Однак не кожен збройний конфлікт можна називати війною, оскільки між ними існує суттєва відмінність, зокрема, війна має такі ознаки, як: акт оголошення війни; розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних. Поняття "війна" вживається для позначення збройного протистояння між двома або декількома суверенними державами. Натомість, коли відбувається громадянська війна або народ чи нація борються за незалежність, застосовують термін "збройний конфлікт". Війна спричиняє зміну усього суспільства, зокрема, державні інститути починають виконувати специфічні функції, що зумовлені війною. Під час збройного конфлікту не відбувається докорінна зміна усього державного механізму на військовий лад. Збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами або між державою та антиурядовими військовими формуваннями [Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / О.В. Батрименко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.]

Разом із категорією "збройний конфлікт" вживаються поняття "військова сутичка", "військовий інцидент". Військова сутичка або військовий інцидент, у який зазвичай залучені невеликі групи людей, нерідко відбувається в результаті непорозуміння, випадкового зіткнення, тоді як збройний конфлікт є наслідком агресивної політики будь-яких військово-політичних сил, які провокують військове зіткнення для досягнення своїх цілей. Збройні конфлікти поділяють на регіональні та локальні. Регіональний збройний конфлікт визріває на основі історичних, територіальних, економічних, політичних, міжетнічних та інших суперечностей між сусідніми державами або різними соціально-політичними угрупованнями всередині країни. Починається він, як правило, раптово, без офіційного оголошення про початок військових дій, ведеться невеликими військовими силами і засобами, його політичні цілі обмежені, а тривалість невелика. Відхід від вирішення регіональних проблем призводить до загострення ситуації в регіоні і переростання регіонального конфлікту в локальну війну [Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Галина Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 26, 2014 – с. 128-133].

Відомий український науковець Г.Перепелиця пропонує методологічне використання поняття "воєнно-політичний конфлікт", обгрунтовуючи це тим, що, на відміну від воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку – політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою воєнної сили. Водночас, на його думку,

ці поняття не тотожні [Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі : монографія / Г. М. Перепелиця ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ : Фоліант, 2003]. Інший дослідник Загребельний О.В. пропонує своє визначення, а саме "воєнно-політичний конфлікт" – це зіткнення політичних інтересів суб'єктів політики з використанням воєнної сили [Загребельний О. В. Особливості врегулювання воєно-політичних конфліктів: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / О.В. Загребельний; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2016. – 18 с.]. Що ж до визначення поняття саме "збройно-політичний конфлікт", то воно було вперше в українській політичній думці запропоновано вище названим дослідником Батрименком О.В., який в своєму дисертаційному дослідженні його визначає як зіткнення політичних інтересів суб'єктів політики у формі збройної боротьби [Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / О.В. Батрименко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.].

Підсумовуючи, варто зазначити, що навіть стислий аналіз теоретичних доробків як українських так і зарубіжних науковців дає підстави стверджувати, що в умовах глобалізації конфлікти створюють значну загрозу людству. Сама практика доводить, що в сучасних умовах збройно-політичні конфлікти набувають якісно нового наповнення як за змістом, кількісно-якісними показниками, так і за типом суперечок, які їм передують, що в свою чергу просто вимагає нових детальніших наукових досліджень в даній сфері.

І. О. Філатова, студ., КНУТШ, Київ
filatova.ira666@gmail.com

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ: СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Ернст Кассіер у своїй праці "Технології сучасних політичних міфів" писав: "якщо сучасна людина більше не вірить в натуральну магію, то вона, без сумніву, сповідує якийсь сорт "магії соціальної" [Кассіер Е. Техника современных политических мифов // Вестник 5. МГУ. – Сер. 7 (философия). – 1990. – № 2.] Цією "соціальною магією" у XXI столітті є: "фейкові новини", "постправа", політичні міфи та інші засоби, які дозволяють різного роду маніпуляторам формувати суспільну думку та ефективно здійснювати політичний вплив.

Спираючись на основні ознаки маніпулювання як психологічного процесу, політичне маніпулювання найчастіше визначають як сукупність дій, спрямовану на приховане управління політичним вибором громадян в інтересах маніпуляторів. [Житнікова Т.О. Політичне маніпулювання:

сутність, структура та рівні захисту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 2012. – №108 – с.54-56]

При цьому, варто зазначити, що маніпуляції можуть мати як негативний, так і позитивний характер. Однак, зважаючи на телеологічний аспект маніпулятивної діяльності, зростання рівня політичних ризиків, формування спотвореної картини світу та дестабілізації політичної ситуації, які є характерними наслідками маніпулятивного впливу, дослідники схиляються до негативної оцінки цього явища.

Сучасне політичне маніпулювання має безліч аспектів та особливостей, проте незмінним залишається те, що успіх маніпуляції залежить, перш за все, від довіри об'єкта впливу до маніпулятора та його здатності знаходити слабкі сторони, протиріччя і вміло користуватись ними, створюючи нову систему міфів, ідей, норм, що спираються на їх некритичне осмислення громадянами.

Політичне маніпулювання здійснюється на декількох рівнях: міжособистісному, груповому та масовому. Останній із рівнів передбачає використання ЗМІ, особливо інтернет-ресурсів. Зважаючи на популярність соціальних медіа та їхню порівняну незахищеність – вони стають чудовими майданчиками для створення та поширення несправжніх, маніпулятивних новин. Яскравим прикладом розповсюдження неправдивої інформації заради маніпуляції суспільною думкою є висвітлення подій Революції Гідності та АТО російськими ЗМІ. В цей час з'являються такі "фейки" як: історія про розп'ятого українськими націоналістами хлопчика, боротьбу проти "українського фашизму" в Криму, окрему "новоросійську ідентичність" та безліч інших. Несправжні новини стали чумою XXI століття тому, щоб запобігти подібним політичним маніпуляціям за допомогою дезінформації на початку січня 2018 року в Єврокомісії працювала експертна група боротьби з фейковими новинами, а популярна соціальна мережа Facebook запровадила фактчекінг та маркування "спірної" інформації. Нещодавно президент Франції Емануель Макрон ініціював законопроект про "довіру до інформації", що передбачає, зокрема боротьбу з маніпулятивними новинами шляхом публікації спонсорів новинних сайтів та інших медіа ресурсів.

Та інструментами політичного маніпулювання є не лише новини, а й наше минуле. Все частіше можна помітити апеляцію до невіршених, суперечливих історичних запитань, які провокують конфлікти не лише між різними соціальними групами, а й на міжнародній арені, зокрема між Україною та Польщею. Також, маніпулятори часто спекують даними статистики, адже знають, що більшість громадян сліпо довіряють цифрам, графікам, діаграмам, але будь-який факт може набути іншого відтінку, при "правильній" його інтерпретації. Наприклад: у серпні 2016 року, російський сайт "Частные военные компании" опираючись на дослідження Інституту соціології НАН України повідомляє, що 52,7% громадян України виступають проти вступу до НАТО. Проте, якщо ознайоми-

тись із даними НАН, "проти" виступило 38% опитаних, а російське джерело керуючись власними цілями, додало до противників вступу у військово-політичний союз і тих, хто ще не визначився.

Та чи не найефективнішими є політичні маніпуляції засновані на управлінні людськими емоціями, ключовими з яких є страх, злість та відраза. Особливо популярними ці технології стають напередодні виборів, коли нас запевняють у тому, що голос за якогось із кандидатів призведе до згортання реформ, або й взагалі краху всієї держави. Емоція страху паралізує людину, змушує сприймати усе в чорно-білих тонах і зменшує концентрацію, увагу до деталей, чим уміло користуються маніпулятори. [Joe Brewer. The Psychology of Manipulation in Political Ads [Електронний ресурс]. – Режим доступу: goo.gl/obp4LC]

Та чи не найілюстративнішим прикладом маніпулювання людськими емоціями, особливо відчуттям відрази є штучно створений, під час передвиборчої гонки на президентських виборах у США в 2016 році, скандал під назвою "піцагейт". Ця теорія передбачала, що в піцерії Comet Ping Pong у Вашингтоні велася сексуальна работоргівля, зокрема дітьми, під керівництвом начальника штабу Гілларі Клінтон – Джона Подести та засновувалась на опублікованому Wikileaks листуванні. Згодом, інформацію спростували, але історія набула надзвичайного розголосу та призвела до стрілянини. Зазвичай, люди не озброєні знаннями про те, як емоції впливають на політичний вибір та не розуміють, що ними насправді маніпулюють. Тому найкращим засобом протидії схожим маніпулятивним впливам є, в першу чергу, розвиток критичного, аналітичного мислення. Для цього потрібно запроваджувати спеціальні освітні курси у школах, університетах, заохочувати само- та медіа-освіту. Особливу увагу варто приділити вивченню політичної психології, яка дасть громадянам змогу виявляти політичні маніпуляції та грамотно сприймати інформацію, кількість якої збільшується в геометричній прогресії.

Та важливо не лише розпізнавати політичне маніпулювання, а й захищатись від нього. Бойко О.Д. визначає захист від маніпулювання, як систему дій, спрямовану на усунення чи зведення до мінімуму негативних переживань і можливих втрат, що можуть травмувати чи нашкодити особистості [Бойко О.Д. Політичне маніпулювання – Київ, 2010. – с.382] Такий захист може здійснюватись на різних рівнях (особа, група, суспільство) і в різних формах (несвідомий та свідомий – пасивний, активний, комплексний) [Житнікова Т.О. Політичне маніпулювання: сутність, структура та рівні захисту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 2012. – №108 – с.54-56] Але необхідно також підвищувати рівень відповідальності, зокрема політичної та навіть юридичної, для тих, хто використовує маніпулятивні тактики. Неодмінним, опираючись на закордонний досвід, є пристосування законодавства до змін, які диктує час, особливо у сфері соціальних медіа. Шляхом створення співрегулятивних органів, до складу яких

увійдуть журналісти, громадські активісти та чиновники, можна боротись з поширенням "фейкових новин" та спотворенням політичної дійсності. Не слід забувати про реформи в сфері освіти, яка відповідатиме на виклики "епохи посправди" та навчить критично оцінювати інформацію та осіб, які її подають, запобігати політичним маніпуляціям або їхнім негативним наслідкам.

М. І. Хилько, д-р філос. наук, проф. КНУТШ, Київ
Khylko.m@gmail.com

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА КОНТРОЛЯ І УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Беручи до уваги системний характер проблем екології, їхню органічну кореляцію з усіма політичними, соціальними та економічними чинниками стратегію екологічної безпеки України слід розглядати як одну з фундаментальних складових національної безпеки держави. В основі такої політики має бути загальновизнана у цивілізованому світі пріоритетність прав людини. Право громадян на екологічну безпеку є одним з таких безперечних прав. Воно гарантується комплексом політичних, юридичних, економічних, технологічних і гуманітарних чинників.

Державна система екологічної безпеки України – це сукупність державних заходів (правових, економічних, технічних, гуманітарних, медичних), спрямованих на підтримку рівноваги між її екосистемами та антропогенними й природними навантаженнями. Структура системи управління має складатися з органів управління, сил і засобів, що забезпечують функціонування даної системи.

Рівень національної безпеки, що склався і буде складатися в Україні в майбутньому, визначається величиною ризику як від можливих катастроф (природних і техногенних), так і від негативних процесів, що відбуваються повільно, але з часом можуть призвести до соціальних вибухів. Тому ефективній стратегії безпеки України має відповідати такий варіант розвитку економіки, при якому практично виключається ризик виникнення катастроф, а витрати ресурсів при цьому є мінімальними.

Аналізуючи стан безпеки на промислових виробництвах і об'єктах України можна окреслили саму близьку перспективу в цій сфері:

- зростання числа аварій на промислових виробництвах і об'єктах, обумовлених високою зношеністю технологічного обладнання, зниженням виробничої дисципліни;

- зменшенням витрат підприємствами на будівництво та реконструкцію виробництв, модернізацію обладнання й інші цілі, пов'язані з забезпеченням безпеки у зв'язку з витратою коштів на економічні та соціальні потреби;

– ускладнення стабільної експлуатації постійно небезпечних виробництв через недостатньо надійне забезпечення енергоносіями;

– зменшення значних інвестицій на реалізацію природоохоронних заходів, спрямованих на зменшення загроз, що мають техногенне, стихійне або техногенно-стихійне походження;

– процес структурної перебудови промисловості на тлі роздержавлення і приватизації буде відбуватися без урахування необхідності забезпечення безпеки і протиаварійної стійкості промислових виробництв.

Оцінка ризику, тобто прогнозування технологічних і екологічних катастроф у регіонах – ключова ланка визначення рівня екологічної безпеки оскільки, по-перше, дозволяє цілком реально отримати кількісну оцінку очікуваного збитку і, по-друге, дає можливість порівняти та врахувати ризик від усіх можливих факторів, а також дати комплексну оцінку ризику.

Виходячи з концепції ризику, можна запропонувати декілька стратегій управління екологічною безпекою:

1) запобігання причинам виникнення катастроф аж до відмови від продукції небезпечних виробництв, закриття аварійних об'єктів і т. ін.;

2) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у випадку, коли неможливо відвернути причини катастроф (будівництво захисних споруд, дамб, створення підземної економіки, завчасна евакуація населення тощо);

3) пом'якшення наслідків катастроф, впровадження стабілізаційних і компенсаційних заходів.

Нині в Україні різко зросла кількість шкідливих факторів, що загрожує самому існуванню живих організмів. Дестабілізація навколишнього середовища у більшості регіонів України має прямий зв'язок з погіршенням здоров'я населення. Лише широкомасштабне й цілеспрямоване застосування ресурсо-та енергозберігаючих екологобезпечних технологій, створення в усіх галузях біосферосумісної матеріально-технічної бази дозволить Україні досягти в історично короткі строки високих рівнів ресурсоекологічної безпеки життєдіяльності людини [Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р. – № 2818-VI від 21.12.2010 р. // Урядовий кур'єр. -09.02.2011. – № 24; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http //zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17)].

Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки України, що нині вживаються державою, є переважно некоординованими і далеко не завжди матеріально та фінансово забезпеченими. І, як наслідок, не дають бажаного результату в оздоровленні навколишнього середовища. Тут, очевидно, не обійтися без відповідного державного регулювання.

Утворення державної системи екологічного нормування має стати наріжним каменем екологічної безпеки України. Мусять нарешті бути встановлені сталі нормативи гранично допустимих концентрацій шкід-

ливих сполук, що забруднюють повітря, воду, ґрунти і за якими можна було б оцінити стан навколишнього природного середовища.

Головними механізмами виконання державної системи екологічної безпеки України повинні бути:

- організація, управління та контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;

- планування та координація комплексних програм охорони довкілля й раціонального природокористування;

- контроль за дотриманням єдиної державної політики, що гарантує надійність і стійке функціонування народногосподарських об'єктів безпеки;

- запобігання та ліквідація екологічних наслідків промислових аварій, природних катастроф і стихійних лих;

- оцінка стану екологічної безпеки на всій території України і в окремих її адміністративно-територіальних утвореннях, прогнозування її динаміки.

Усі елементи державної системи екологічної безпеки України мають бути пов'язані між собою і включати в себе: державну екологічну експертизу, систему державного моніторингу, державну інформаційно-аналітичну систему екологічної безпеки.

Г. В. Шилова, студ., КНУТШ, Київ
annshilova1@gmail.com

СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕБЮРОКРАТИЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ США

Досвід держав світу, зокрема і розвинутих, свідчить про об'єктивний розрив між моделлю ідеальної бюрократії М. Вебера та реальною системою державного управління, що еволюціонує відповідно до процесів інформатизації та комп'ютеризації управлінської діяльності. У цьому розриві завжди знайдеться місце для формалізму, індивідуалізму, автоматизму, тобто ознак бюрократизму, які знижуватимуть ефективність державного управління. Тому пошук шляхів дебюрократизації зводиться не до цілковитого викорінення явища бюрократизму, що апоріє неможливо, а до створення умов, у яких би він не зміг набувати своїх найзагрозливіших для суспільства форм – кар'єризму, протекціонізму, хабарництва. Адже бюрократія загалом не є ні хорошою, ні поганою. Вона – необхідна умова існування державного управління, без якого воно не зможе виконувати свої функції. Чисельні дослідження бюрократії, у тому числі М. Вебера та В. Вільсона, показали, що бюрократична модель може бути ефективною моделлю державного управління. Однак, в країнах з низьким рівнем демократії та громадської участі в суспільних процесах вона, як правило, має негативні прояви у вигляді бюрократизму, що характеризується як дисфункція, "патологія" бюрократії і проявляється у

вигляді формалізму, відсталості та тяганини [Концевич О. К. Місце бюрократії в системі державного управління [Електронний ресурс] / Концевич О. К., Дернова А. Ю. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=73790>]. Для вирішення цієї проблеми потрібно в суспільстві створити такі політичні, економічні та соціальні умови, які б сприяли раціоналізації та дебюрократизації державно-управлінської діяльності.

У системному процесі подолання деструктивних проявів бюрократії ми, безумовно, повинні опиратися на досвід країн, які цей шлях вже успішно пройшли. Насамперед йдеться про США, які ще у 80-90 рр. минулого століття зрозуміли, що раціоналізація бюрократії не вирішує усіх проблем, пов'язаних із бюрократизмом. Тому американськими науковцями запроваджено новий підхід до управління державною службою, який полягає у відкритості організацій державного сектора, їх тісному взаємозв'язку між собою та з організаціями приватного сектору, що створює більш чи менш інтегровані системи надання послуг. Основною особливістю цього підходу є відокремлення політики й управління. Політики повинні відігравати стратегічну роль, вирішуючи широкі кола питань і встановлюючи цілі для управлінців, замість того, щоб бути залученими в щоденні оперативні проблеми. Новий підхід до управління бюрократичними системами базується на запровадженні кількох базових ринкових механізмів у сферу публічного адміністрування. Перший – введення оцінки і вартості для суспільних послуг із метою створення тиску ринку на політиків і посадових осіб. Другий і найфундаментальніший механізм для заміни управління надання публічних послуг – розвиток контракту. Найпростіша форма використання контракту – закупівля послуг від приватних постачальників. Контракт стане, разом з поняттям клієнта, фундаментальною метафорою для змін, які відбуватимуться в суспільному обслуговуванні. Таким чином, суспільне обслуговування стане замість бюрократичної ієрархії "зв'язком контрактів" [Walsh, Kieron. Public Services and Market Mechanisms: Competition, Contracting and the New Public Management//Public Policy and Politics[Text], – 1995. – 284 p. – p.24].

Суттю реформування бюрократичного управління є рух від професійної та політичної відповідальності до відповідальності, що ґрунтується на ринкових засадах. Так звана "маркетилізація" державного управління у США, тобто використання ринкових механізмів (ціни, контрактів, тендерів, конкурсів тощо) в адміністративній сфері. Іншими словами, "менеджералізм" – це постійне зростання ефективності, що досягається шляхом впровадження таких принципів, як: делегування права керувати, використання передових технологій, прозоре використання професійної ролі менеджменту, дисциплінованість робочої сили на продуктивність, перевага непрямого контролю над прямою владою, безперервне вдосконалення якості, наголос на децентралізації влади та делегуванні повноважень, асигнування інформаційних систем, на-

голос на контрактах та ринках, вимірювання рівня виконання тощо [Walsh, Kieron. Public Services and Market Mechanisms: Competition, Contracting and the New Public Management//Public Policy and Politics[Text], – 1995. – 284 p. – p.202].

Фундаментальним аргументом за впровадження ринкових принципів в управління державною службою є те, що воно поліпшить ефективність і якість послуги та знизить витрати. Роз'єднання політичного та керуючого рівня контролю, з встановленням чітких стандартів і системами виміру виконання, запобігатиме домінуванню бюрократії. Переосмислення методів роботи спричинятиме вдосконалення технічної ефективності в державній службі через усунення зайвих й обмежувальних практик і через використання сучасних, насамперед автоматизованих, методів діяльності. Вагомим аргументом за впровадження ринкових процесів у державне управління є те, що воно збільшує не лише ефективність, але й відповідальність. Виходячи з цього, основним принципом адміністративної діяльності стає – бачити суспільні послуги очима тих, хто їх використовує. Це надає громадянам свободу вибору та можливість отримати найкраще з того, що може запропонувати держава за умов обмежених ресурсів [Osborne, David, and Ted Gaebler. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector. A Plume Book [Text], 1993. – 405 p. – p.8].

П. П. Шляхтун, докт. філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

"ЄДИНЕ" НЕ ЗНАЧИТЬ "ОДНЕ"

Останнім часом в українському суспільстві точаться гострі не стільки наукові дискусії, скільки політичні суперечки, щодо подвійного громадянства. Поширеними при цьому є твердження, що Конституція України забороняє подвійне громадянство, а тому слід запровадити жорсткі санкції стосовно громадян України, які мають також громадянство іншої держави. Насправді Конституція України подвійне громадянство не забороняє, а законодавство України такі санкції передбачає.

Наведемо відповідне конституційне положення: "В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом" (ст.4). В українській мові слово "єдиний", окрім значень "один, без інших", "лише один", має також значення "який становить внутрішню єдність; цілісний, неподільний", "загальний, спільний для всіх" (Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; ВТФ "Перун", 2001. – С.269). Саме у цих останніх значеннях воно вжито в статті 4 Конституції України. В офіційному російськомовному тексті Конституції України також вжито термін "единое", а не "единственное": "В Украине существует единое граждан-

ство. Основания приобретения и прекращения гражданства Украины определяется законом" (ст.4) (Голос України. 27.07.1996).

Звичайно, етимологічний аналіз може видатися непереконливим. Тому звернемося до Закону України "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р. № 2235-III, яким відповідно до Конституції України визнаються підстави набуття і припинення громадянства України. Згідно з цим законом:

"Законодавство України про громадянство України ґрунтується на таких принципах:

1) єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що включає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України" (ст.2).

Як бачимо, в Законі України "Про громадянство України" термін "єдине громадянство" забороняє не подвійне громадянство, а громадянство одиниць адміністративно-територіального устрою України, який складають Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

Законодавство про громадянство України узгоджується з прийнятою Радою Європи "Європейською конвенцією про громадянство" від 6 листопада 1997 р., до якої Україна, як член Ради Європи, приєдналася 2006 р. Конвенція не передбачає можливості заборони подвійного громадянства у внутрішньодержавному праві держав-учасниць, але встановлює їх право припиняти громадянство у певних випадках, зокрема в разі добровільного набуття особою громадянства іншої держави:

"1. Держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрати її громадянства *ex lege* (за законом. – П.Ш.) або на ініціативу самої держави-учасниці, за винятком таких випадків:

а) добровільне набуття іншого громадянства..." (ст.7).

Відповідна норма міститься в Законі України "Про громадянство України":

"Підставами для втрати громадянства України є:

1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття" (ст.19).

Втрата громадянства України в разі набуття громадянства іншої держави і є законодавчою санкцією стосовно громадянина України, який набув громадянство іншої держави. Однак відбувається така втрата не автоматично, а за рішенням уповноваженого на прийняття до громадянства України та припинення громадянства України Президента України. Згідно з Конституцією України "Президент України: ...26) приймає

рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні" (п.26 ч.1 ст.106).

Конституція України забороняє позбавлення громадянства України: "Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство" (ч.1 ст.25). Така заборона не унеможливлює втрати громадянства України. У конституційному праві розрізняють вихід із громадянства, втрату громадянства і позбавлення громадянства як різновиди припинення громадянства. Вихід із громадянства відбувається за волевиявленням особи, втрата громадянства настає за законом (*ex lege*) внаслідок вчинення особою певних передбачених законом дій (наприклад, набуття громадянства іншої держави), позбавлення громадянства здійснюється за ініціативою самої держави у визначених законом випадках і, як правило, не припускається у демократичних державах.

Отже, конституційне положення "В Україні існує єдине громадянство" не означає заборони в Україні подвійного (множинного) громадянства, а положення "Громадянин України не може бути позбавлений громадянства..." не унеможливлює втрати громадянства України. Законодавчою санкцією стосовно громадянина України, який набув громадянство іншої держави, може бути втрата ним громадянства України, яка настає не автоматично, а за рішенням Президента України.

ЗМІСТ

Секція 13

"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ"

Abramova O. THEORY OF SEA POWER BY ALFRED MAHAN	3
Гах К. В. ЛІБЕРАЛІЗМ ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА ТА ДЖЕЙМСА МЕДІСОНА ЯК БАТЬКІВ-ЗАСНОВНИКІВ США: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	5
Гетьманець О. О. ТЕОРІЯ ЕЛІТАРНОЇ ДЕМОКРАТІ ЙОЗЕФА ШУМПЕТЕРА.....	7
Гончарук І. О. РОЛЬ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ	8
Завадська М.О. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ГАЕТАНО МОСКІ.....	10
Ігнатенко М. В. ЛІБЕРАЛІЗМ ТОМАСА ПЕЙНА У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ	12
Katsevych T. V. NOT ONLY MIKHNOVSKIY: ANOTHER "10 COMMANDMENTS" AND ITS REVIVAL.....	15
Кацевич Т. В. ПЕРЕДУМОВИ ТВОРЕННЯ МОДЕРНИХ НАЦІЙ ЗГІДНО З ТЕОРІЄЮ НАЦІОГЕНЕЗУ ОЛЬГЕРДА-ІПОЛИТА БОЧКОВСЬКОГО	17
Кацевич Т. В. ФОРМОТВОРЧІ ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЮВАННЯ БЛАГА ЯК ОНТОЛОГІЧНОЇ МЕТИ ІДЕАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ У ВЧЕННІ ФОМІ АКВІНСЬКОГО	20
Ковальов А. В. ПРИКЛАДНІ ПОТЕНЦІЇ ДЕЛІБЕРАЦІЇ ЗА ДЖЕЙМСОМ ФІШКІНИМ.....	23
Коваленко А. К. ПРОБЛЕМА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ТРАКТУВАННІ АЛЕКСІСА ДЕ ТОКВІЛЯ	25
Коршук Р. М. СТЕПАН БАНДЕРА ПРО ВІДНОШЕННЯ ДО РОСІЯН ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	27

McGrath C. MASTER NARRATIVES OF UKRAINIAN POLITICAL CULTURE	28
Мадей С. С. МОДЕЛЬ ЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЕРНАНДО ДЕ СОТО	31
Мостіпан О. М. ТЕХНОЛОГІЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В РОБОТІ "НІХОН СЬОКІ"	34
Півень В. М. ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ХАННИ АРЕНДТ	36
Подосьонова А. В. КОНЦЕПЦІЯ "КОЛЕКТОКРАТІЇ" В ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА	38
Попов Г. В. ІДЕЯ КОСМОПОЛІТИЗМУ НАЦІЙ В ПОЛІТИЧНОМУ ВЧЕННІ ДЖУЗЕППЕ МАДЗІНІ	40
Салтовський О. І. ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЛІДАРИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ-ГО СТОРІЧЧЯ	43
Симеренко М. Ю. ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛІГАРХІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ПРАЦЯМИ РОБЕРТА МІХЕЛЬСА	45
Ткаченко О. А. СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ВАЛЛЕРСТАЙНА	46
Черкас Л. В. ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ДЕНІЕЛА БЕЛЛА	49
Секція 14 "ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"	
Аббас Мамад огли Алієв ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	52
Аматуні А. С. ФЕНОМЕН ЗАНЕПАДУ ІДЕОЛОГІЇ	54
Вашенко А. С. МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА КЛАУСЕМ ОФФЕ	56

Власов М. О. ІСТОРИЧНІ ТИПИ НАЦІОНАЛІЗМУ ЗА Е.ХОБСБАУМОМ	58
Внучко С. М. ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	60
Воєйко Л. Є. ПРИНЦИП УЧАСТІ ЯК РУШІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕМОКРАТІЇ	63
Войчук А. Ю. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА У ДЕРЖАВАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ	65
Галькевич О. Д. BIOPOLITICS PHENOMENA EMERGENCE AND ITS PLACE IN THE MODERN POLITICAL DISCOURSE	67
Гапоненко В. А. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ЧИННИК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	70
Герасимович В. А. ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС ПІД ЧАС "ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ" 2004 РОКУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА АНАЛІЗ	72
Горло Н. В. РОЛЬ КУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ У ПОЛІТИЦІ ІРЕДЕНТИЗМУ	74
Іванченко К. О. МЕРЕЖІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ	77
Кавуза К. А. КОРУПЦІЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ПРОТИ ДЕМОКРАТІЇ	79
Карашук М. Г. КОМУНІКАЦІЯ ТА ВЛАДА В КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТНОЇ ТА КОНСЕНСУСНОЇ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИКИ	81
Кирпичник Р. І. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ФІНЛЯНДІЇ	84
Кирилюк О. С. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕЗИСТЕНЦІЯ	86
Kostenko V. INTRODUCTION TO NEGOTIATIONS IN POLITICS	88

Костенко В. В. СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ: ВИБІР СПОСОБУ РОЗВ'ЯЗАННЯ.....	90
Кошеленко І. С. ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДУАЛІЗМУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	93
Кляшторний М. Д. ДО ПИТАННЯ, ЧИ ІСНУЄ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА?.....	95
Лопушняк Е. І. ЗВ'ЯЗОК ФУТБОЛУ І ПОЛІТИКИ.....	97
Магдич Ю. А. ЦІННОСТІ У ПРАКТИКАХ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ	99
Майніна М. С. ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	100
Маркіна М. Е. НЕВІДЧУЖУВАНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ ДЖОНА ЛОККА	103
Медвідь Ф. М., Курчина Т. О., Твердохліб А. І. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: СУЧАСНІ ПІДХОДИ	105
Обушний М. І. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПАРТІЇ У ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	108
Павко А. І. ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	111
Перепелиця Н. О. ФРЕНСІС ФУКУЯМА ПРО УМОВИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ.....	113
Пешко Б. В. ПІЗНАВАЛЬНО-АНАЛІТИЧНІ РІВНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СВІТУ.....	116
Пінчук Ю. О. ПАН'ЄВРОПЕЇЗМ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА ІДЕОЛОГІЯ 20-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	118
Плешканьова О. С. DEFINING ELECTORAL AND LIBERAL DEMOCRACY	121
Подкидишева Ю. С. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕДІА-ЕФЕКТІВ.....	123

Рудик А. О. ФЕНОМЕН РЕСТАВРАЦІЇ МОНАРХІЇ У ХХ СТОЛІТТІ	125
Сасін В. О. ПРОБЛЕМА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТІЇ	127
Тихомирова О. К. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	130
Ткач Б. А. ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ	132
Телешун Я. С. КЛІЕНТЕЛІЗМ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ	135
Теслюк С. А. СЛОВАЦЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО СУБСИДІЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	137
Тюріна К. М. ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ В СЕРЕДИНІ ФЕМІНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ	139
Фещенко І. В. ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ	142
Філатова І. О. ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ: СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ	144
Хилько М. І. ДЕРЖАВНА СИСТЕМА КОНТРОЛЯ І УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ	147
Шилова Г. В. СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕБЮРОКРАТИЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ США	149
Шляхтун П. П. "ЄДИНЕ" НЕ ЗНАЧИТЬ "ОДНЕ"	151

Наукове видання

ДНІ НАУКИ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2018

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

(26-27 квітня 2018 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 4

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 9,24. Наклад 70. Зам. № 218-8702.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл21.
Підписано до друку 19.06.18

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601,
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02